

VIGILIA

2001 / 2

JOSEPH RATZINGER: *Meddig terjed az egyetértés
a megigazulás tanában?*

HAFENSCHER KÁROLY: *Quo vadis ecclesia?*

Keresztény századok – a 15. század
Gárdonyi Máté, Sághy Marianne, Sarbak Gábor
és Török József írása

200 éve született Vörösmarty Mihály
Beney Zsuzsa verse és Kerényi Ferenc esszéje

Györffy Miklós Esterházy Péter új regényéről

Beszélgetés Kada Lajos érsekkel

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Önmegvalósítás	81
JOSEPH RATZINGER:	Meddig terjed az egyetértés a megigazulás tanában? (<i>Szabó Katalin fordítása</i>)	82
HAFENSCHER KÁROLY:	Quo vadis ecclesia? Quo vadis ökumené?	89

KERESZTÉNY SZÁZADOK — A 15. SZÁZAD

GÁRDONYI MÁTÉ:	A Konstanzi és a Bázeli zsinat	96
SÁGHY MARIANNE:	Magyarok a Purgatóriumban	104
SARBAK GÁBOR:	Pálosaink írásbelisége a középkor végén	112
TÖRÖK JÓZSEF:	A harangszó százada	120

SZÉPÍRÁS

BENEY ZSUZSA:	Országok rongya, könyvtár a neved (<i>vers</i>)	130
KERÉNYI FERENC:	A legendától a rapszodiáig (Vörösmarty Mihályról)	132
VILLÁNYI LÁSZLÓ:	Hármasok (<i>vers</i>)	138
GYÖRFFY MIKLÓS:	Minden és semmi (Esterházy Péter új regényéről)	139

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Kada Lajos érsekkel	146
----------------	---------------------	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az evangélikus–katolikus Közös Nyilatkozat	152
----------------	--	-----

KRITIKA

CS. VARGA ISTVÁN:	Rónay László: Sík Sándor	154
-------------------	--------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	156
---	-----

Önmegvalósítás

Az önfenntartási reflex, mondják, az ember legerősebb ösztönei közé tartozik. Mégis, éppen azért, mert ember, képes korlátot szabni ösztöneinek — vagy éppen ellenkezőleg: ön- és közveszélyesen visszaélni velük.

Ma az ember mindinkább bezárulni látszik ösztöneinek szűkülő körébe. Csak éppen más nevet adnak neki, a társasági életben elfogadhatót, sőt vonzót: *önérdek*, esetleg *önmegvalósítás*. Kisgyermekkorától erre lát példákat az életben és a tévében, erre buzdítják társai, gyakran szülei is: „Ne hagyd magad!”, „Harcold ki a jogaidat!”, „Az érvényesülés a legfőbb cél!” A velünk született önzést nem regulázzák többé a jólneveltség illemszabályai, nem korlátozzák-egyensúlyozzák ki a többiek, gyakran még az érdekek egyeztetése szintjén sem. A másokra figyelés, a szolidaritás, a hűség ismeretlen vagy legalábbis idejét múlta fogalmakká váltak. A másik többé nem embertárs, barát vagy testvér, hanem: ellenfél vagy vetélytárs, akit le kell győzni, hogy helyette vagy vele szemben én boldogulhassak; legjobb esetben eszköz a saját érvényesülésemhez. Szövetségre lépünk egymással, ha az érdekeink egybeesnek; de mihelyt úgy fordul a kocka, hogy a másik hasznossága számomra csökken, elválok tőle, vagy éppen szembefordulok vele.

Szép új világunkban az önérdeket, az érvényesülést, a szerzést-birtoklást választotta életmódjával az emberek nagy része. Nem mértük még fel, hogy — környezetpusztító életmódunkhoz hasonlóan — nemcsak egymást tesszük tönkre ezáltal, hanem önmagunkat is. A kizárólagos életcélá felmagasztalt önmegvalósítás önpusztításhoz vezet. Hiszen emberségében csonkul-torzul az, aki mindig saját érdekeinek érvényesülését tartja legfontosabbnak, aki nem ismer hosszú távú elkötelezettséget, aki nem tud másokért áldozatot hozni, aki nem ismeri a másikba vetett bizalom biztonságát, az odaadás örömét.

Macchiavelli az uralkodás legfőbb elvévé tette a hatalmi érdeket, fölébe helyezve azt jognak és erkölcsnek. Mára kis macchiavellik népesítik be világunkat. Ezt a társadalmat a szétesés fenyegeti: önérdek-vadászok legfőljebb hordába verődhetnek, közösséget alkotni képtelenek.

A keresztény hagyomány az eredeti bűnnel magyarázza, és a bűnbeesettség állapotával jellemzi ezt a világot. Nem jogászokat és politikusokat alkalmaz, hogy törvényekkel és jogszabályokkal próbálják mégis működőképessé tenni az életet, hanem rámutat Krisztusra, aki önmagát adta értünk. A szeretet nemcsak az Evangélium legfőbb parancsa, hanem embernek-maradásunk, emberréválásunk feltétele is: csak az válhat önmagává, aki képes az odaadásra, csak az él emberként, aki szeretni tud. Ezen fordul emberiségünk, ezen múlik az emberiség jövője.

Meddig terjed az egyetértés a megigazulás tanában?

JOSEPH RATZINGER

Bíboros, 1927-ben Markt am Innben született. Münchenben, Freisingben, Bonnban, Münsterben, Tübingenben és Regensburgban tanított dogmatikát. 1977-ben felszentelték München és Freising érsekeinek és kinevezték bíborosnak. 1981 óta a Hittani Kongregáció prefektusa. Ez az írás a *Communio* 2000 szeptember-októberi számában megjelent tanulmány részlete.

Napjaink tudatából hiányzik a megigazulás témája

A megigazulás tanának alapkérdéseiben megszületett katolikus-lutheránus megállapodás aláírását sokféle polémia, vita, vádaskodás, aláírásgyűjtő akció előzte meg, amelyben világosan megmutatkozott, milyen nehéz összetalálkozni ilyen, évszázadokig tartó szembenállás után. Amikor 1999. október 31-én mindkét fél aláírta a dokumentumot, mindenkit eltöltött az öröm, mennyire valóságos az egység akarása! És most azt is éreztük, nem megalapozatlan ez a vágy. Ha a folyamat tartalmát nem értettük is pontosan, mégis egész egyszerűen fellélegeztünk: az egység növekszik, a szakadás terhe pedig csökken. Maga az esemény bátorítón hatott; az, hogy valójában mit is jelent, természetesen magyarázatra szorul.

Az Augsburgi Közös Nyilatkozat problémája valójában abban rejlik, hogy alig néhányan tudják, miről is van szó. Az egyetlen, ami a szélesebb nyilvánosságot érdekli, az úrvacsora/szentáldozás közösségének kérdése. Itt konkrétan tetten érhető a szakadás, és itt tudatosul bennünk, hogy ez utóbbi megszüntethető lenne, ha lenne olyan úrvacsora, amely egyet jelent az egyház közösségével. Ha nem jutottunk el idáig, akkor tulajdonképpen mi történt Augsburgban, kérdezik sokan. Ebből eredően mostanában egyre határozottabban azt mondják nekünk, hogy az augsburgi aláírás óta már semmiféle ok sincs arra, hogy ne vehessük kölcsönösen magunkhoz az úrvacsorát (katolikusoknál az Eucharisziát). A szakadást előidéző, központi kérdésben megszületett megállapodás szerintük tárgytalanná tett minden mást, ami elválaszt.

Várva várjuk, hogy megszülessen a közösség az egyház életének e központi istentiszteletében. Ez önmagában véve szép és jó — egyszerűen az egység vágyának kifejeződése. Ám ha a hittudat egészét csupán a szentáldozásra szűkítjük le, akkor természetesen van okunk az aggodalomra. Akkor attól kell tartanunk, hogy az Eucharisziát magát sem igazi belső jelentőségében látjuk, hanem leegyszerűsítjük egyfajta egyházközségi társasági eseménnyé. A nagy kérdések, amelyeket Luther bolygatott meg, és amelyek őt radikálisan a „bálványimádó” katolikus szentmise ellen fordították, másrészt viszont nem kevésbé radikálisan szembeállították Kálvin és Zwingli nézeteivel: ezek elkerülték a szentáldozás közösségét kereső átlag hívő tudatát. Nem Krisztus valóságos jelen-

léte, nem a lényegi átváltozás kérdése, nem az áldozat és lakoma kérdése, nem az eucharisztikus imádat kérdése, nem a papság és eucharisztia kérdése számít, hanem az összetartozás rituális bemutatása. A szentáldozás közössége egészen egyszerűen azt lát-szik kifejezni, hogy mi mindannyian végül is ugyanazt akarjuk, és hogy Jézuson át egymással összetartozónak érezzük magunkat, hiszen, benne az élő Isten megtapasztalásának valamennyiünket egyesítő alakját tiszteljük. Ki értheti, hogy a jelek ellene mondanak ennek az összetartásnak? De ha továbbra is leszűkítjük az eucharisztia (úrvacsora) felfogását erre az értelmezésre, mi marad meg akkor keresztényi mivoltunkból? A felekezetek így elgondolt közös áldozása, interkommuniója nem visz sehová. Sokkal többről van szó.

A Közös Nyilatkozat fogadtatása

Ezzel megint a megigazulásról szóló megállapodáshoz jutot-tunk el. Mit jelent valójában? Ha már Urunk teste és vére szent-ségének felfogása ennyire leszűkült, akkor a megigazulás jelentő-sége még sokkal jobban elhalványodott a keresztények tudatában — akár katolikusok, akár evangélikusok. Aki utánajár annak, ho-gyan ismertette a média az augsburgi eseményt, jól érzékelheti, milyen tanácstalanok a kortársak e fogalom hallatán. Gyakran le-het találkozni semmitmondó üres formulákkal. Mit jelent a ma emberének tényleges kérdéseivel szemben, ha közöljük vele: mos-tantól fogva közösen érvényes ránk, hogy egyedül a hit által üd-vözülünk? Melyik hit által? És tulajdonképpen kinek van hite? És milyen megváltást ígérnek itt most nekünk? Semmi esetre sem olyasmit, ami valami kézzelfoghatót kínálna, vagy ami megérinte-né a szívünket. Nagyon gyakran kellemesen hangzó badarságot kínálnak, mint például az egyik újságcikk címe, amely szerint mostantól fogva minden egyháznak egyetlen kegyelmes Istene van. Isten döntéseit az egyház határozatai szabják meg? És mit je-lent az, hogy kegyelem? Jóval magasabb színvonalon mozog Heike Schmoll, aki igen elismerésre méltón megpróbálta saját ma-ga megtenni azt, amit a Nyilatkozat az ökumené jövőbeni felada-tának nevez: az egykor megfogalmazottakat lefordítani a ma nyelvére, és így azt számunkra újra érthetővé tenni. Egyre újabb és újabb változatokban magyarázza nekünk, mit jelent véleménye szerint a megigazulás: a személy fontosabb, mint tettei és művei; lehet és kell vállalnunk feladatokat; vihetjük valamire, de magun-kat személylő tenni nem tudjuk, azt csak előzetes ajándékként kaphatjuk meg.

A megigazulás tana egy mai értelmezésben

A megigazulásról szóló örömhír valamennyi olyan törekvés el-len irányul, amely „az ember méltóságát maga akarja megterem-teni és vagy akár azt másoktól elvitatja”. Véleménye szerint ez Luther nagy felismerése. Ezt a személyről tett alapkijelentését Luther tudatosan nem korlátozta a kereszténységre, hanem azt ta-nította, hogy minden embert a megigazulás ajándéka határoz

¹Mint ismeretes, Schmoll a megigazulás témájáról többször nyilatkozott az FAZ-ban (Frankfurter Allgemeine Zeitung). Az idézetek a *Fauler Frieden in Augsburg* című cikkéből származnak: FAZ Nr. 253/43 D, 30, 10, September, 1.

meg. Gyengeségében és korlátozottságában minden ember igazi személy, és ezért megvan az elidegeníthetetlen méltósága.¹

Amit Heike Schmoll a személyről és a személy méltóságáról mond, az mélységesen igaz; ezt hangsúlyozni rendkívül időszerű napjainkban. Csak éppen a megigazulás tanához nincsen semmi köze, hanem ez az embernek a teremtéshitben jelenlevő metafizikája, méltóságának a létéből fakadó megindoklása. Ez pedig független a hittől és a hitelenségtől, a vallásfelekezettől és az életállapottól, mert egyszerűen a Teremtőtől származik, és az embert fölébe helyezi minden tettének és teljesítményének. Az ember közös méltóságának elismerésében nem lehet semmiféle különbség a felekezetek között, és benne a nem keresztényekkel is messzemenő egyetértésre lehet jutni. II. János Pál pápa *Az élet evangéliumáról, Az igazság ragyogásáról, A hitről és értelemről* szóló enciklikájában újra és újra nyomatékosan kiemelte a keresztény hitnek ezt a teremtésből fakadó megalapozását, amely összekapcsol minket a „helyes értelem” tágas terével.

Még egyszer, amit itt Schmoll asszony mond nekünk, igaz és helyes. Mégis kudarcot vall az a kísérlete, hogy a megigazulást így belátott igazságként újra becsempéssze az emberek tudatába, mert egyáltalán nem ez a megigazulás tanának tartalma. Nem megigazulástan az, amiben a bűn és az ítélet, az ítélet és a kegyelem, Krisztus keresztje és a hit nem fordul elő.

Ha ilyen elkötelezett és teológiai képzett protestáns, mint Heike Schmoll a megigazulás tanának értelmezésében ennyire melléfog (nevezetesen valami egészen másról beszél), akkor ez számomra rendkívül erősen bizonyítja, hogy a megigazulás tana a valóságban mennyire nincs jelen a mai kor tudatában. Eddig senkinek sem sikerült igazán időszerűsíteni a megigazulás tanát; ez arról tanúskodik, hogy a történelmi viták elavultak. Aktuális kifejezéssel élve azt mondhatnánk: paradigmaváltozás történt; a valóság koordinátarendszerében elfoglalt helyünk egészen más látószögbe helyezett minket. Innen kitekintve újra kell rendeznünk felismeréseinket és tapasztalatainkat. Az ökumené éppen ezt a lehetőséget adja meg nekünk. Az, hogy ma feloldhatjuk a bennünket akkor szakadékként elválasztó ellentéteinket, nem abból ered, hogy bölcsebbek vagy jámborabbak lennénk (vagy jobban tudnánk olvasni a Bibliát, jobban értenénk a hermeneutikához stb.), hanem egész egyszerűen abból, hogy valóságban elfoglalt helyünk más szemszögből látatja velünk egészét. A klasszikus vitákat már csak a tudósok értik, akik természetesen annál jobban ragaszkodnak a mások számára idegen, önmaguknak kiséjtített világukhoz.

Luther vallási
tapasztalata

Luther drámai élménye, amely évszázadában földcsuszamlást kiváltott ki, az a fenyegető megrendülése volt, hogy bűneivel kiváltotta Isten haragját. Az egyház minden üdvösségszerző eszköze, amely az embert ettől megóvhatná és a fenyegetettségtől meg-

szabadíthatná, tapasztalata szerint olyan feltételekhez kapcsolódik, amelyeket teljesíthetetlennek látott. Ezek nem csillapították a félelmet, hanem még inkább elmélyítették a fenyegetettséget, sőt, az ítélet tűzének lángját táplálták.

A megváltó felismerés Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének olvasása közben érte: Isten mindezt nem így akarja. Nem neked magadnak kell megigazulttá tenned magad. Ne akarj mindenféle igyekezettel olyanná lenni, amilyen nem is lehetsz. Ez az egész kínzó, egyházi „fecségés” csak „törvény”, Isten azonban egész egyszerűen egyedül a hit által üdvözít téged. Ez az „egyedül” volt az, ami az üdvösség bizonyosságát és ezzel a békét megadta neki.

„Egyedül a hitből”

Isten haragjának megtapasztalásával szemben az „egyedül a hit” által Luther számára a felszabadulást hozta meg. Azért, hogy el tudja viselni a bűn tudatának terhét, szüksége volt annak bizonyosságára, hogy mindezek ellenére Isten elfogadja, megmenti és hogy ez a befogadottsága megingathatatlan. Szüksége volt az „üdvösség bizonyosságára”. Ez a bizonyosság jelentette számára a megváltás valós tapasztalását. Ezt kereste és találta meg úgy, hogy újra és újra megbizonyosodott az „egyedül a hitből” tételében. Empirikus énjének nyomasztó tapasztalatával folyvást szembeállította az „egyedül a hitből” egyensúlyát. Így ebben találta meg a kereszténység egész lényegét, ahonnan kiindulva mindent újra gondolt és újra rendezett. A hit jelenthette már nem csupán azt a bizonyosságot, hogy Isten az egész világnak üdvösséget ad; hitbeli bizonyosság lényege, hogy engem megmentett. Akkoriban sokan példaszerűnek és a maguk számára megnyugtatónak érezték Luthernek ezt a felismerését, főként, mert a katolikus oldalon a kegyelem nagyságát valóban gyakran teljesen elfedték a külső-séges gyakorlatok és elvárások, és ezért sokan már fel sem ismerték. Ennyiben Luther teológiájának lényege egész személyes tapasztalatból formálódott; ebben rejlik jelentősége és ebből adódnak korlátai. Mert ez a tapasztalat, ez a belső küzdelem kétségkívül az emberi istentapasztalás lényegéből fakad, és ezért a kereső embert mindig újra megérinti. Másrészt viszont mégis csak olyan partikuláris, egészen meghatározott és személyes körülményekhez kapcsolódó tapasztalat, amely nem tarthat igényt arra, hogy általánosan érvényesnek fogadjuk el.² Istenhez, felebarátainkhoz és saját magunkhoz fűződő viszonyunk nyomasztó volta ma túlnyomórészt alapvetően más formákat öltött.

²Luther életrajzi összefüggéseinek jobb megértéséhez nyújt segítséget B. Lohes: *Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und Werk* München, 1981; P. Hacker. *Das Ich im Glauben bei Martin Luther*. Graz, 1966.

A mára megváltozott felfogás

Ezt a tökéletesen megváltozott környezetet egy aktuális példán mutatom be. A *Stimmen der Zeit* 1999. szeptemberi számában Albert Keller jezsuita *Isten megsértése* címmel írt cikket, amelyben megvilágítja nekünk, hogy Isten megsértéséről egyáltalán nem beszélhetünk. Felvilágosult felismeréseit a *Katolikus egyház katekizmus*a sötétre festett háttérben adja elő, amelyre még az ilyen elavult nézetek nyomják rá bélyegüket, és így megnehezítik a keresztény emberek életét. Hiszen Isten megváltoztathatatlan, mutat rá Kel-

ler, semmiképpen nem lehet kívülről befolyásolni. „Következésképpen sem lehet tehát sem megsértve, vagy akár becsületében megbántva sem”. Keller emberi példán is megmagyarázza ezt nekünk: „Ha egy gyerek vagy kissé ütődött embertársunk szidalmaz valakit, és a szidalmazott sértve érzi magát, akkor korlátozott az ítélőképessége. Isten azonban mérhetetlenül fölöttünk áll. „Nagyzási hóbortról árulkodik” azt feltételezni, hogy megsérthetjük. Majd így folytatja: aki így gondolkodik, az Istent a saját képéhez igazította. „Kiskaliberű embernek kiskaliberű lesz az istenképe is.” Isten nem adott parancsokat sem, hanem az istenképiséggel útravalónkul adta az élet értelmét és célját. Ezért szívünk mélyén mindannyian ugyanazt akarjuk: szeretni Istent és az embereket. „Nem kell semmi mást tennünk, mint azt, amit legbensőbből tenni akarunk.” Isten haragjának ebben a világképben nincs helye — fölöttébb méltatlan, sőt képtelenség is egy olyan Istenre nézve, aki megváltoztathatatlan és „kívülről” nem befolyásolható.³ Ha jobban odafigyelünk, rá kell eszmélnünk, hogy deista istenképpel van dolgunk: túl kicsik vagyunk ahhoz, hogy Isten egyáltalán érdeklődjön irántunk. Csak saját akaratait kell számba vennünk, és már minden rendben van. Ha így áll a dolog, akkor egyáltalán nincs közvetlen személyes istenkapcsolat. Ha nincs harag, nincs szükség kegyelemre sem. Ez az Isten olyasmi, mint egy szabályozó eszme, de nem bíró és nem is megmentő.

Ha egy tudós jezsuita teológus ilyesmit mond, föl kell rá figyelni. Mert ez azt mutatja, hogy az a felfogás Istenről és emberről a felvilágosodás kora óta egyre szélesebb körben elterjedt, most behatolt az egyház köreibe is. Ami korábban a hit racionalista maradványának látszott, azt most a hit igazi és helyes magyarázatának állítják be. Ezzel szemben nemcsak a katolikus egyház katekizmusát, hanem Luther istentapasztalását is középkori tévedésnek kell tekintenünk, ami Luthernek a maga korában nyilván megengedhető volt, de hozzánk már nem illik.

A mi problémánk már nem bűneink terhének megtapasztalása, hanem a bűn tapasztalásának hiánya. Ennek alapja viszont Isten távolléte és irántunk való közömbössége. Mivel az istenkép alapjaiban megváltozott, elveszítette tartalmát, a bűn olyan idegen szóvá lett, amelyet inkább nem használunk.⁴ A kérdésünk ennél fogva nem az: hogyan találok megbocsátásra, hogyan találok irgalmas Istenre, hanem: hogyan boldogulok magammal és a világgal? Mert Isten már nem cselekvő, velem személy szerint kapcsolatban álló Isten, hanem szabályozó eszme; a bűn kérdésével így a kegyelem kérdése is tárgyaltalan lett. Emiatt a teológiában egyre jobban terjed az a vélemény, hogy értelmetlen Krisztus haláláról beszélni, olyan elégtételről, amit értünk tett és amit nekünk engesztelő megigazulásul beszámítanak. Halála már csak a szeretet utolsó tette, nem több és nem kevesebb. A pro nobis („értettünk”) elveszítette értelmét, mert egyébként sincs szükségünk vezeklésre,

³A. Keller: *Beleidigung Gottes*, in: *StdZ*, 217. Bd., 1999, 577f.

A bűn tapasztalatának hiánya korunkban

⁴A bűnről, mint nem használatos szóról J. Pieper: *Über den Begriff der Sünde*. München, 1997.

mert Isten becsülete sohasem sérült, mivel az ember egyáltalán nem sértheti meg. Kérdésünk tehát — még egyszer — már nem így hangzik: hogyan lesz nekem irgalmas Istenem, hanem: mi köze van az életemnek Istenhez? És azután természetesen felmerül az a kérdés is: hogyan lehet legyőzni a bűnt, hogyan szabadulhatok meg bűneim terhéől? Miként juthatok el odáig, hogy magamat és a másikat, a világot és magát Isten elfogadjam? Azt az Isten, aki túrte, hogy megtörténjen Auschwitz, és aki minden jel szerint magamra hagy szenvedéseimben? Egyáltalán képes engem üdvözíteni? Akar üdvözíteni?

Az istenkép torzulása

Mert Istent egyfajta deista burokba száműzték, mert Krisztusból a szeretetreméltó, de mégiscsak kudarcot vallott Jézus lett, aki legfeljebb irányt mutat, de nem többet, ezért a megváltás új útjait keresik, mégpedig a kizárólag empirikus értelemben vett megváltást, úgy ahogyan a pszichoterapeuták nap mint nap találkoznak vele: korlátainkat legyőzni, magunkat, és a másikat elfogadni, életünket elviselni. Ez az a mód, ahogyan ma felmerül az emberben a megváltás problematikája, amiről a megigazulás tana szól.

Még jámbor, hívők számára is mitikus képek gyűjteményének látszik a tanítás az áteredő bűnről, Krisztus megváltó tettéről a kereszten, ennek a megváltásnak elsajátításáról a hit által és az egyház közösségében. Belőlük legfeljebb olyan recept szűrhető ki, hogyan bánjunk helyesebben önmagunkkal (Drewermann). Amiről Keller atya beszél nekünk, az hibátlan teremtett világban játszódik le; a a megváltás egészen konkrét, mindennapi problematikáját nem érinti. Pedig az emberek életében jelen van, és mivel nem találnak érthető keresztény válaszra, másutt keresik: elsősorban a tudománynál (pszichoterápia és pszichiátria), olyan idegen vallások tapasztalataiban, amelyek végül is úgy kínálóznak fel, mint önmagunk terhéől való szabadulás útjai, illetve mint az egyévválás útjai önmagunkkal és a világmindenséggel.

A mai ember kérdései

⁵Schnädelbach,
*Philosophie in der
modernen Kultur.
Vorträge und
Abhandlungen 3*
(Suhrkamp 2000). Abba
a vitába, amit
Schnädelbach cikkével:
*Der Fluch des
Christentums*, in: *Die
Zeit*, Nr. 20 (11. 5.
2000), S. 41f. váltott ki,
most nem kívánok
belemenni. Vö. a vita

A ma embere már nem örök üdvösségének bizonyosságát kutatja: vagy egyáltalán nem gondol a túlvilágra — amire nemrég Schnädelbach figyelmeztetett minket⁵ —, vagy feltételezi, hogy Isten végül is senkit sem ítélhet kárhozatra, és hogy amúgy is mindenkinél jól megy majd a dolga, ha van túlvilág. Az aggodás másvilági üdvösségünkért messzemenően eltűnt, még a hívő keresztények tudatából is. Egyre sürgetőbb viszont a válasz arra a kérdésre, van-e egyáltalán valami célja életemnek? Az ember semminek kitett léte miatti frusztráció, a létezés üressége miatt érzett megrendülés egyre inkább képtelenné tesz arra, hogy éljünk és szeressünk, és arra kényszerít, hogy egyre vadabbul kábítsuk magunkat. Nem Isten haragja rendít meg, hanem a távolléte. Természetes hát, hogy az üdvösségnek és üdvözítésnek egészen új bizonyossága szükséges: erre kell válaszolnunk.

Ebben a helyzetben nem teljesíti kötelességét a keresztény teológia, ha egyre körmönfontabb megkülönböztetésekkel beleka-

méltatását:
M. Schuck:
*Christenschelte in
aufklärerischen Gewand,*
in: *Materialdienst des
Konfessionskundlichen,
Instituts Bensheim,*
Nr. 4, 2000, S. 66–70.

paszkodik a 16. század vitás fogalmaiba. Tudatosan meg kell őriznie a lényegét adó bibliai alapját és egyházi örökségét, és ragaszkodnia kell a megváltásban adott esélyhez, de közérthetővé kell tennie ezt a lehetőséget a megváltás mai elképzeléseivel szemben. Ha megtesszük ezt, hamarosan meglátjuk, hogy a 16. század viszályai ebben már nem választanak el bennünket.

Újra meg kell tanulnunk megérteni Istent, azt, aki örök és mégis éppen így mindenestül kapcsolat. Istent, aki ismer minket, és aki belénk ültette a végtelen iránti vágyat. Istent, aki maga olyan kicsi (olyan balga) akart lenni, hogy komolyan vegye az embert; tudjon és akarjon érte megbántódni, bánkódni és szenvedni. Újra meg kell ismernünk Krisztust, aki megszemélyesíti Isten velünk-szenvedését. És újra megtapasztaljuk majd, hogy az Éntől való szabadulásunk vagy az elfogadásához kapott útmutatások nagy segítséget jelenthetnek ugyan, de az ember elsősorban arra teremt, hogy segítséget kap, hogy szeretetben részesül, s hogy kívülről tud eljutni önmagához és magán túlra. Így kell újra megértenünk a bűnt, az ítéletet és kegyelmet. Az a dolgunk, hogy megőrizzük, megtisztogassuk és újra felragyogtassuk az elveszett szavakat. Nyilvánvalóan nem nyelvi problémáról van szó, hanem olyan új tapasztalatról és olyan új gondolkodásról, amely azután maga megteremti a saját nyelvezetét.

Mindent egybevetve a megigazulás tanáról született megállapodás feladatot és kezdetet jelent: újra meg kell magyaráznunk, mit jelent a megváltás, kicsoda Isten, ki Krisztus, és kik vagyunk mi magunk. Nem kevesebb forog kockán. Minél becsületesebben és egyúttal alázatosabban és szenvedélyesebben közelítjük meg ezeket a kérdéseket, annál inkább megmutatkozik majd, hogy a hitért megküzdve, utat találunk egymáshoz.

Szabó Katalin fordítása

Quo vadis ecclesia? Quo vadis ökumené?

HAFENSCHER KÁROLY

Született 1926-ban Budapesten. Tanulmányait Magyarországon, az Egyesült Államokban és Svédországban végezte. Teológus, evangélikus lelkész. Legutóbbi írását 2000.1. számunkban közzöltük.

Hogyan tovább?

Részleges, differenciált konszenzus állapota — így lehet jellemezni a Római Katolikus Egyház és a Lutheránus Világszövetség tagegyházainak mai helyzetét. A *Közös Nyilatkozat* után egy évvel, a *Dominus Iesus* irat után negyed évvel, engem most már elsősorban az érdekel, hogyan tovább, és merre van előre az ökumenizmus útján. Még 2000 karácsonyának hetében írom e sorokat, de megjelenése idején már nemcsak a *Közös Nyilatkozat* egyéves évfordulóján vagyunk túl és a *Dominus Iesus* nagy viharokat keltő első visszhangjain, hanem a 2001. évi, közös egységért tartott imanyolcad alkalmain is.

Az utóbbival kezdem: karácsony ünnepe előtt vidékről felhívott egy kedves római katolikus kollégám, régi barátom, az ökumenizmus elkötelezett híve. Rögtön a tárgyra tért: „Lesz-e még ökumenikus imahét” — kérdezte. „Miért ne lenne, vagy nem kaptátok meg a közös imaheti programot?” — kérdeztem vissza. — „Megkaptuk, de hát a *Dominus Iesus* nyilatkozat után már nem vagyunk együtt” — hangzott az egyszerű, aggodalmat rejtő szó a vonal túlsó oldalán. — „Ne add fel élő reménységünket, hiszen az ökumené lelke az imádság” — fejeztem be magam részéről a párbeszédet. Ő még végezetül hozzátette, most is siet, eddig sem volt ideje végigolvasni a *Közös Nyilatkozatot* és a *Dominus Iesus* teljes szövegét, csak hallomásból ismeri, miről is van szó. Bennem megbízik, ezért akart felvilágosítást kérni tőlem... Hangjában ott bujkált a féltő aggodalom, a sajnálkozás, hogy valami megint nem sikerült. Biztos vagyok benne, hogy cikkünk megjelenésekor barátom már be tudna számolni a megtörtént közös alkalomról, amelyen a kisvárosi hívek, római katolikusok, reformátusok és néhány evangélikus gyülekezeti tag idén is közösen imádkozott Jézus főpapi imádságának, akaratának megfelelően. Együtt mondták az egyetemes hitvallást és hallgatták az imahét ez évi alapigéjét, Jézus bemutatkozását: „Én vagyok az út, az igazság és az élet”. Így történt, mert az ökumenizmus visszafordíthatatlan folyamata, benső szükségszerűség — hadd idézzem ezt a kettős megállapítást II. János Pál pápa fülem hallatára mondott szavai-ból (1984). Vajon hányan nyugtalankodtak egyházainkban és féltek az ökumenizmus teljes megtorpanásától az elmúlt hónapokban? Nem tudom.

Evangélikus teológusként írok, az ökumené több mint fél évszázada elkötelezett keresztény híveként, evangélikus lelkészként,

akinek a teológiai szakirodalom éppen olyan fontos, mint Isten egész népe (populus Dei) ügye. Ahogy a tanfegyelmet és a lelkipásztori felelősséget is komolyan veszem, identitásunk megőrzését és a felszabadult nyitottságot. És nem csak az imahéten, évente egyszer könyörgők közös Urunkhoz, hogy Lelkével világosítsa meg az előttünk lévő utat, és adjon erőt, hogy az Ő útján járjunk. Csaknem két évvel ezelőtt jelent meg a Vigilia hasábjain a vajúdo ökumenizmusról íródott cikkem, és most hálás vagyok, hogy a főszerkesztő újra kérdezett véleményemről.

Az, hogy időben túl vagyunk Augsburg, 1999. október 31-én, a *Dominus Iesus* kibocsátásának napján, 2000. szeptember 5-én, a 2001. januári imanyolcad helyi alkalmain, nem jelenti azt, hogy egyúttal túljutottunk tartalmi kérdéseken. Engem most mégis elsősorban a *hogyan tovább* érdekel, az, hogy merre van előre. Ennek érdekében azonban a múlttól is kell valamit mondanom, az ökumenizmus idevonatkozó eredményeiről, különös tekintettel a római katolikus–evangélikus összefüggésekre. A víziók előtt a gyökerekkel is kell foglalkozni.

Az előzmények

Ha az Egyházak Világtanácsa megalakulását (1948) mérföldkönek tekintjük, és a II. Vatikáni zsinatot, benne az *Unitatis Redintegratió*t (1964) római katolikus kiindulópontnak, úgy ebben a vonatkozásban az 1967-es évet jelölhetjük meg, mint a római katolikus–evangélikus hivatalos párbeszéd elindulását. A zsinatra meghívott evangélikus résztvevők, megfigyelők és a már a zsinat előtt megalakult Egységtitkárság közös elhatározásából lényegretörő, az igazságok hierarchiáját figyelembe vevő rendszeres, magas szintű dialógus kezdődött (evangélikus szempontból más struktúrában gondolkodva centrális kérdésekről beszélhetünk). A közös programon az Evangéliumról, a Szentírásról, Szentháromság-hitünkről, az igehirdetésről és a szentségekről, az egyházi hivatalról, Péter szolgálatáról, az apostolicitásról kellett dialógust folytatni.

A megigazulástan mai megközelítése

Ennek a tematikának a keretében kell elhelyeznünk a megigazulás (iustificatio) kérdését is, amiben a két egyház részleges, differenciált konszenzusra jutott egy albizottság többéves előkészítő munkája nyomán. Megszületett a Római Katolikus Egyház és a Lutheránus Világszövetségben tömörült evangélikus egyházak hivatalos állásfoglalása. Ami Augsburgban született 1999-ben, a Reformáció ünnepén, az több és fontosabb volt, mint a közös teológiai bizottságok részleges eredményeiről kiadott dokumentumok, publikációk. A Közös Nyilatkozat ugyanis a két *egyház* recepcióját foglalja magában. Egyben annak a reménynek adott kifejezést, hogy 469 évi szünet után (1530-tól az Ágostai Hitvallás megjelenésétől számítva) mégis lehet gyümölcsöző párbeszédet folytatni a két fél között. Nem szükségszerű a másik felet ellenfélnek, különösen ellenségnek tekinteni. Szabad *újraolvasni* a 16. század iratait. Valóban újraolvasásnak (relecture) neveztük ezt a folyamatot.

¹Joseph Cardinal Ratzinger. *Wie weit der Konsens über die Rechtfertigungslehre?* Communio, 2000 (lásd e számunkban); v.ö. J. Ratzinger: *Note on the expression Sister churches.* Rome, June 30, 2000. Eredetileg: *Chiese sorelle* 2.

²*Justification today.* Helsinki 1963, 1965. Publication of the Lutheran World Federation, 1965. Populáris változata: *National Lutheran Council,* New York, 1963, 21.

A közeledés állomásai

³Harding Meyer – Heinz Schütte – Hans Joachim Mund: *Katholische Anerkennung des augsburgischen Bekenntnisses?* Frankfurt, 1977.

A Nyilatkozat elfogadása

Nem volt magától értetődő, hogy ezen a ponton ragadtuk meg a konszenzus keresésének lehetőségét. Egyetértek Ratzinger bíboros úrral, a Hittani Kongregáció prefektusával, aki figyelemreméltó tanulmányt tett közzé a közelmúltban arról, hogy a mai köztudatban hiányzik a megigazulás kérdésének jelenléte.¹ Tehát nemcsak arról van szó, hogy amit az egyik egyházban döntőnek (articulus stantis et cadentis) tartanak, a másik egyházban viszont csak egynek a többi alapvető hitigazság között, és így a hangsúlyok tekintetében különbségek vannak, hanem elsősorban arról, hogy a ma emberei más kérdésekre várnak választ, mint a 16. században élt őseink: az élet értelméről, céljáról, tartalmáról kérdeznek, és egy nagykonstantini korszak utáni világban szeretnének eligazítást kapni a keresztény szolgálat lényegéről. Vagyis azt kérdezik, mit is jelent az Evangélium, a Jézus Krisztustól és a Jézus Krisztusról szóló örömhír ma és holnap, a 21. században. Mégis szükségesnek érezték a dialógus résztvevői, hogy jussunk túl a 16. századi, alapvetőnek mondott nézeteltéréseken. Ez nem volt egyszerű feladat. Ennek igazolására említtem meg azt a ma már gyakran elfeledett ténytet, hogy 1963-ban a Lutheránus Világszövetség 4. Világgyűlésén Helsinkiben főtémának volt kitűzve a megigazulás mai értelmezése.² Evangélikus teológusok hosszú és alapos előkészítés után sem tudtak mindenben megegyezni, és nem született a 16. század mintája szerint közös, egyértelmű konszenzus. A téma mai tolmácsolásának ügye továbbra is napirenden maradt”.

Más vonatkozásban meg kell említenem azt a lassan szintén feledésbe menő ténytet, hogy 1980-ra a Confessio Augustana 450. évfordulójára készülve komolyan szóba került az *Ágostai Hitvallás* első 21 cikkének elfogadása római katolikus részről.³ Jelentős római katolikus teológusok véleménye volt az, hogy ezt a hitvallást egyetemes keresztény hitvallásnak lehet nyilvánítani (Otto Pesch, Walter Kasper, Heinz Schütte nevét említhetjük meg többek között). A megbeszélések folyamán római katolikus részről elhangzott, hogy Luther indulatosságával szemben Melanchthon szelíd szava, az *Előszóban* megjelölt lehetőség alapján (hogy az egy egyházon belül folyik a vita és az egy Krisztus uralma alatt) keressük azt, ami összeköt, és véget vethetünk az egymástól egyre távolodó folyamatnak. Már akkor Augsburg városa is találkozási pontnak számított, nem Wormsba, nem Speyerbe, nem Wittenbergbe vagy Rómába készülődünk, hanem Augsburgba. XXIII. János pápa nyitása (aggiornamento), VI. Pál bölcs evangelizációs terve (Evangelii nuntiandi) és II. János Pál egyértelmű ökumenikus elkötelezettsége követte ki az utat Augsburg 1999-hez.

A dialógus során egy albizottság kapta azt a feladatot, hogy dolgozza ki a megigazulás közös mai értelmezésének lehetőségét. Mindez nem ment problémamentesen. Mégis úgy látszott, minden sínen van. A tagegyházak szavazatának ismeretében a Lutheránus Világszövetség hivatalosan bejelentette, hogy kész elfogadni a ter-

vezett szöveget. 1998 júniusáról van szó, kilenc nap elteltével Rómából olyan válasz érkezett, amely fenntartásokat említett, és további egyeztetéseket tett szükségessé. Elhúzódó tárgyalások kezdődtek. Hanselmann bajor püspök, Cassidy bíboros, Kasper római katolikus püspök, Krause evangélikus püspök oroszlánrészt vállalt a konszenzus elérésében. Amerikai evangélikusok, Európán kívüli római katolikusok sürgették a *Közös Nyilatkozat* aláírását, Németországon belül viszont mindkét felekezetben teológiai professzorok és püspökök külön véleményt jelentettek be. Végül az a felfogás érvényesült, hogy ez az ügy nem német ügy csupán, nem is szakteológusok ügye, hanem az egész világ kereszténységéé. Így került sor az ünnepélyes aláírásra, a nagy többség meglegegedésére. A magyar Római Katolikus Egyház sajtója és különböző fórumai csakúgy, mint evangélikus teológusok és gyülekezeteink jelentős többsége örömmel fogadta a történelminek nyilvánított eseményt. Szem- és fültanúként bizonyíthatom: hatalmas görcstől szabadult meg Augsburgban az egyház népe. A magyar kereszténység is szinkronban volt az augsburgi ünnepélyes *Közös Nyilatkozattal*. Maga az a tény, hogy Magyarországon közös *ad hoc* bizottságot jelölt ki a két egyház vezetősége a szöveg hivatalos fordításának elkészítésére, mutatja az értékelés súlyát. A közös fordítás közös kiadványként, szakszerű mellékletekkel, jegyzetekkel megjelenhetett az elmúlt novemberben, ez a magyar egyházak történetében páratlan jelenségnek minősíthető.

A *Dominus Iesus* hazai visszhangja

Még dolgoztunk az anyag nyomdába kerülésén, amikor megkaptuk a Hittani Kongregáció *Dominus Iesus* című nyilatkozatának hírét. Kezünkbe került a német, angol, majd a latin autentikus szöveg, a kommunikáció mai áldásaként naponta nyomon tudtuk követni a visszhangokat, mind a pozitív, mind a negatív véleményeket, valamint a világi sajtó reflexióit. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Elnökségének kezdeményezésére nemcsak sajtónyilatkozatok születtek, hanem egy kerekasztal-beszélgetésre is sor került, aminek az Evangélikus Hittudományi Egyetem adott otthont. Három püspök és három teológus adott összefoglaló véleményt a zsúfolásig megtelt auditorium maximumban, két TV állomás és több újság tudósítójának jelenlétében. Az LVSz hivatalos könyomatosa (LW Information, 2000. november 3. számában) egész oldalas beszámolót közölt. Főcíme: *A magyar egyházak kifejezik elkötelezettségüket az ökumenizmus iránt*. Alcíme: *Teológusok válasza a Dominus Iesus iratra*. Ebben megerősítették elszántságukat az egyházak közötti dialógus folytatására. A szövegben jelentős helyet kap az objektív kritikával együtt annak leírása is, hogy az elmúlt években javultak az ökumenikus kapcsolatok, és az ökumenikus törekvések folytatására lehet számítani minden szinten. Hazánkban ezt a javuló tendenciát kívánják folytatni, és a 21. században is visszafordíthatatlan folyamatnak és belső szükségszerűségnek tekintik az ökumenizmus gyakorlá-

sát. A filozófiai és teológiai pluralizmus világában, a nem keresztény vallások és áramlatok megjelenése napjaiban és a szekularizáció minden téren jelentkező hatása alatt külső szükségszerűségnek is tekinthető az ökumenizmus vállalása, természetesen a felekezeti identitás megtartásával és a nyitottság komolyan vételével.

A *Dominus Iesus* irat címében és első három pontjában evangélikus részről nagyon szimpatikusnak tűnt. Mi ugyanis valljuk, hogy a négy reformatori alapelv között a *solus Christus* az első (*sola gratia, sola fide, sola scriptura* fölött áll). A kegyelmet teljességében Jézusban ismertük meg. Hitünk nem általános hit vagy hiedelem, hanem Jézus Krisztusban, az Úrban való hit. Különösen a Szentírásokkal kapcsolatban jellemző evangélikus sajátosság a *Jesus Christus dominus scripturae* alapelv. Ebben más protestáns testvéreinktől különbözünk. Ezért János evangéliumát szívesebben olvassuk és idézzük, mint Eszter vagy Rút könyvét, a Római levelet gyakrabban magyarázzuk, mint a Leviticust vagy a Numerit. „*Quod Christum treibt*” — vallotta Luther, vagyis ami Krisztusra mutat, az a döntő a Szentírásban. A Bibliában mint pólyában van elrejtve Krisztus, és nekünk Őt, nem a pólyát kell prédikálni. „Jézus Krisztus a magja és csillaga a Szentírásnak” — tartja egy svéd evangélikus népi bölcsmondás. Így igaz. A mi szemünkben a Biblia Krisztus-könyv, ahogyan az emmauszi tanítványok történetében olvassuk: Jézus Krisztus magyarázatában, kezében és száján nyílik ki az Írás. Nélküle érthetetlen marad a törvény és a próféták bármelyik könyve. Jézus Krisztus a Dominus, aki nagyobb a törvénynél, templomnál, szombatnál az Újszövetség tanúsága szerint: *dominus sabbati, dominus legis, dominus templi*. Az Ő szava (*verbum domini*) marad meg mindvégig, *manet in aeternum*. Ő az Úr, aki szembe mert beszélni hagyománnyal, közfelfogással, Mózesrel is. Gondoljunk csak a Hegyibeszéd szófórdulataira: „*Én pedig azt mondom néktek*”.

Kár, hogy a *Dominus Iesus* irat a 4. fejezettől kezdve a mi olvasatunkban a *Dominus Iesus* mellé egy szintre hozza a *Domina ecclesiát* vagy *Regina ecclesiát*. Mi evangélikusok is valljuk az egyház misztériumát, magyarázhatatlan titkát (Ef 5. alapján), valljuk az Ő reális jelenlétét, a szentségekben, az igehirdetésben, a kicsinyei között, de nem valljuk a *Christus prolongatus* formát az egyházra nézve. Az egyház valóban Jézus Krisztus teste, de a fő Jézus Krisztus maradt. A test tagjai különböznek helyzetük és funkciójuk szerint, de a fej mindig ugyanaz marad (1Kor 12). Ő a kincs, mi pedig csak cserépedények vagyunk. Nálunk sincsen Krisztus nélküli egyháztan (*ecclesiologia*), mivel azonban a testben különböző tagok vannak, egymásra szoruló, elviseljük a különbségeket, és nem sajátítjuk ki az egész testet. Sohasem mondtuk, hogy csak mi vagyunk az igaz egyház. *Ubi Christus ibi ecclesia*. Ahol Jézus Krisztus evangéliumát hirdetik és szentségeit kiosztják, ott az egyház. Ő az alanya a prédikációnak, a katechézisnek, a szent-

ségkiosztásnak. Jelenléte a mi felekezetünkben nem zárja ki jelenlétét más felekezetekben. Ő miatta nem merjük az egyházakat első-, másod- és harmadrendű egyházaknak vagy csupán egyház jellegű közösségeknek tekinteni. Az egész kereszténységre nézve valljuk az una, sancta, apostolica, catholica ecclesia-t.

A *Dominus Iesus* utolsó fejezeteiben, amelyekben a világvallásokról van szó, a *Nostra aetate* szellemében mi is azonosulni tudunk az irattal, csakúgy mint az irat bevezetésével, ahol a viszonylagosság és az egyénieskedés, a közömbösség és a mindenmindegy álláspont elvetése kerül szóba.

A tömör szöveget többszörösen végigolvasva, inkább teológiai, mint pasztorális hangját ízlelgetve próbáltam megérteni valódi intencióját. Közel állok ahhoz, hogy így fogalmazzak: Róma az indiai teológiát és a latin-amerikai szinkretista veszélyeket célozta meg, de dinamitja Európában robbant.

Néhány jó tanács a
jövőre nézve

Merjük egymást megismerni. A másik fél nem az, akinek eddig hittük. Legjobb, ha saját maga mutatkozik be. Hatvanéves elmúltam, amikor a Tridentinumot először olvastam (1546–47 évi anyagát), addig csak olvastam róla. Aquinói Tamásról egyetemista koromtól kezdve évtizedekig csak azt hallottam, hogy Arisztotelészt keresztelte meg, és a *Summa theologiae* nem más, mint keresztény filozófia, gondosan épített világnézeti rendszer. Ma már tudom, hogy Tamás az Írások nagyszerű ismerője is volt. Amit például 1Tim 1,8 magyarázataként ír, azt Luther is írhatta volna: Egyedül hitből történik a megigazulás (idézi Schütte professzor). Néhány éve egy nyáron két hónapig olvastam a *Katolikus Egyház Katekizmusát*. Nem az lepett meg, hogy nincs szó a reformációról, hanem az, hogy sok száz bibliai idézet szerepel hivatkozásként és már nemcsak annak örültem, hogy azt olvashattam „a keresztény egzisztencia csak hitben és hitből való” (240. §), hanem azt is, ezen a ponton teljes lehet az egyetértés reformátorainkkal. Újra olvasom Pázmányt, predikációit és imádságait, Clairvaux-i Bernát gondolatait a világosság völgyéből, a konvertitának tartott Newmant, Loyolai Ignácot, Xavéri Ferencet, a vadstenai Birgittát. Micsoda pazar gazdagság rejlik az *egész egyház* kincsesládájában! Néha megkérdezem, római katolikus testvéreim közül ki olvasta az *Ágostai Hitvallást*, Luther *Magnificatját* vagy *A keresztény ember szabadságáról* szóló traktátusát? Megismerni egymást csak *éggő türelemmel* lehet. Keresztúry Dezsőtől tanultam ezt a szokatlan kifejezést, az éggő jelző a tüzet jelenti, a türelem a megismerés kitartó fegyelmét. Talán így kellene ismerkednünk egymással.

Merjünk kiköltözni saját várunkból és merészen vállaljuk a keresztény utas életét! Jézus ugyan bement a bezárt ajtón keresztül is tanítványai közé, de nem hagyta őket benn ülni, hanem kiküldte a világ országútjaira. A bezárkózás óhatatlanul is védekezést jelent. Az egyházat pedig nem féltetni kell, hanem Urát szeretve, na-

Az ökumené jövője

ponta útjára bocsátani. Az úton járó nép jobban megérti egymást, mint az egymástól távoli várakban élők.

Bevallom, emberileg én is féltém az ökumenizmust, mert nagyon szeretem. Mérheteretlenül sajnálnám, ha hiábavalónak bizonyulna a mögöttünk lévő 20. század sok közös munkája, együttes könyörgése, egymást elmélyítő diszkussziói. Mégis reménységgel vagyok még egy döcögős szakaszon is, hogy van tovább, az út-irány jó volt az elmúlt fél évszázadban, és hogy Ady szavával „az élet élni akar”. Reménységünk meg nem szégyenít. Ha Istentől volt az ökumenizmus gondolata, úgy hiába tennének bárkik bármit is ellene — tanulom Gamálieltől, a bölcs zsidó tanítótól. Sokat forogatom ma is II. János Pál iratait, többek között az *Ut Unum Sint* enciklikát. Másoknak is tanácsolom. Egy sorát különösen is szeretem (UUS, 29). A kölcsönösség igényéről van itt szó. „Az el-
lentétekben és konfliktusos helyzetekben el kell jutni arra a szintre, amelyen egyik a másikat kölcsönösen partnernak ismeri el.” Újra meg újra olvasom az *Unitatis redintegratiót*, a *Lumen gentiumot*, a *Gaudium et spes*. Otthon érzem magam a belőlük áradó nyitottság légkörében. Belőlük más következtetést vonok le, mint a *Dominus Iesus* 4. szakasza.

Lehet, hogy rosszul értem a II. Vatikáni zsinat nyilatkozatait. A magam részéről mégis etalonnak tartom XXIII. János, VI. Pál és II. János Pál pozitív megnyilvánulásait az ökumenizmus tárgyában, de legfőképpen figyelek Jézus Krisztus imaszándékára, hogy egyik legyünk. Egységben imádkozom az egység ügyéért, egészen konkrétan emberekért, megismert professzorokért, püspökökért, szerzetesekért és ún. laikusokért — a Római Katolikus Egyház egészéért. Vallom minden istentiszteleten hitemet a Szentlélekben, és ezért vallom az egy, szent, apostoli, katolikus (egyetemes) egyházat. Nem engedem, hogy keserűség vagy harag kerítsen hatalmába, ha valahol nem fogadnak be. Jézusnál erősödöm, aki nem engedte, hogy tüzet kérjenek tanítványai Szamáriában, és ugyanezt a nagyvonalú irgalmasság lelkét kérem Testvéreimtől is. Nem a partner-szint elérése izgat már valójában, nem az öncélú ökumenizmus, hanem címadó első kérdésünk: Quo vadis ecclesia? Jézust követve, a 21. században is lehet utunk, életünk és igazságunk. Gyakran hallottam Augsburgban: az evangélikusok mindent egy tételre redukálnak (iustificatio), erre egyik teológusunk így válaszolt: mi kondenzálni akarunk, de nem egy tételre, hanem egy Személyre, és ez nem beszűkülést, hanem végtelen tágasságot jelent. Aki Krisztusban van, azt nem a szorongás határozza meg, hanem a zsoldáríró tapasztalatát újraéli: „Tágas térre állítottál engem Uram” (Zsolt 18,20, Zsolt 31,81). A 20. század utolsó két évében napvilágot látott két jelentős irata így ad választ a Quo vadis ökumenizmus? kérdésére nekem, a részleges, differenciált konszenzus mai állapotában.

Irodalom:

- Lutheran/Roman Catholic Discussion on the Augsburg Confession Documents*, 1977-1981;
The Augsburg Confession in Ecumenical Perspective. Anglican, Baptist, Methodist, Orthodox, Reformed, Roman Catholic contribution. LWF, Geneva, 1979.
Hafenscher K.: *Reflexio a Dominus Iesus egyetemes jellegű hittani nyilatkozatra*. Kerekasztal-beszélgetés, 2000. október 19. ThSz 2000. 5. sz.
LWF: *Justification in the World's Context*. Documentation. Geneva, 2000 (258 lapon globális felmérése a megigazulás vitának).

A Konstanzi és a Bázeli zsinat

GÁRDONYI MÁTÉ

Született 1970-ban. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán és Rómában a Pápai Gergely Egyetem egyháztörténelem fakultásán végzett. A PPKE-n doktorált. Jelenleg Balatonkiliti plébánosa.

A 15. század első felének egyházi értelmiségét két alapvető probléma foglalkoztatta: a pápai hatalom és az egyetemes zsinat döntéseinek viszonya, illetve az egyház reformjának ügye. A korszak két egyetemes zsinatán ezek a témák álltak a középpontban, ám elmondható, hogy egyikre sem sikerült ekkor megnyugtató választ találni. A Konstanzi zsinatot (1414) elsősorban a latin egyház egységének helyreállítása vezérelte. A Bázeli zsinat első szakasza (1431–37), bár hozott reformhatározatokat, a pápa és a zsinat közötti viszály jegyében telt. A két fél közötti szakítás után a zsinati párt ellenpápát választott, és Bázelen, később Lausanne-ban maradt (1438–49), míg a pápához hű tábor Ferrarában, Firenzében, végül Rómában ülésezett (1438–45).

A konciliarizmus

Az utólag konciliarizmusnak (zsinatelvűség) nevezett 14–15. századi kánonjogi és egyháztani teória az egyház alapvetően demokratikus jellegét hangsúlyozva (az egyház a hívek gyülekezete *congregatio fidelium*), a pápai joghatóságot az egyetemes zsinat hatalmából eredeztette, ezért a pápaságot a zsinat fősége alá helyezte.¹ Bár az elmélet középkori kánonjogi gyökerekre hivatkozott (mindenekelőtt a *Decretum Gratianira* 1139–40), kialakulása mindazonáltal a VIII. Bonifác (1294–1303) és a Colonna bíborosok, illetve Szép Fülöp francia király között kiobbant konfliktusnak köszönhető. A pápai döntések ellen ugyanis 1297-ben a kardinálisok, 1303-ban pedig az uralkodó az egyetemes zsinathoz fellebbezett. Ugyanez történt XXII. János (1316–34) idején a spirituális ferencesek és Bajor Lajos esetében (1323).

Éppen ez utóbbi viszály eredménye a konciliarizmus radikális megfogalmazása Padovai Marsilius 1324-ben keletkezett *Defensor Pacis* című munkájában (II. 18–22). A szerző szerint hitbeli és egyházfegyelmi kérdésekben kizárólag az Egyetemes, az egyház egészét reprezentáló zsinat illetékes. A pápa, akinek hatalma csak annyiban származik Krisztustól, amennyiben az összes papé és püspöké, pusztán „a zsinat elnöke”. A zsinat az egyházszervezet szükséges része, addig a pápai funkció viszont csupán hasznos elem a hitegység szolgálatában. A zsinat összehívásának joga Marsilius szerint a világi hatóságot illeti. Művében egy hatalom nélküli, szegény és demokratikus, pusztán lelki területre szorítko-

¹Alberigo, G.: *Chiesa conciliare. Identità e significato del conciliarismo*. Brescia, 1981; Bäumer, R.: (Hrsg), *Die Entwicklung des Konziliarismus*. Werden und Nachwirken der konziliaren Idee. Darmstadt, 1976. Sieben H. J.: *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters* (847-1378). Pademborn, 1984, 315–469.

zó egyház képe rajzolódik ki, amelynek evilági megnyilvánulásai az állam hatáskörébe tartoznak.

A radikális konciliaristák (Marsilius és nyomában Dietrich von Niem) lényegében az egyházi és világi hatalom, a pápa és a császár viszonyát taglalták. A zsinati elv mérsékelt megfogalmazása (William Ockham, Konrad von Gelnhausen, Heinrich von Langenstein, Jean Gerson) pedig az egyházon belüli döntési pozíciókat értékelte újra, abból a feltevésből kiindulva, hogy az egyház tévedhetetlenségét nem garantálhatja egyetlen személy, a pápa. Ockham *Dialogus de imperatorum et pontificum potestate* című munkájában (1334) ugyan magáévá tette Marsilius egyes nézeteit, de nem tagadta a pápa jogát a zsinat összehívására és vezetésére, azaz a feltétellel, ha ebből nem származik kára a keresztény hitnek. Ockham kétségeinek a pápai tévedhetetlenséget illetően alapot szolgáltatott XXII. János különös teológiai felfogása a megholtak sorsáról, miszerint a test feltámadásáig az üdvözültek sem jutnak a boldog színelátásra, hanem „az oltár alatt” részesülnek Jézus vigasztalásában.

Hosszú ideje folyó vita, hogy a konciliarizmus szakítást jelent-e az egyház ősi meggyőződésével, vagy éppen ennek a hagyománynak folytatója? A konciliarizmus bizonyos elemei hagyományosak, mások egészen új eszmék, melyek a 14. század elején keletkeztek. Az egyházi hagyományban gyökerezik a zsinat mint végső döntéshozó fórum gondolata a hitet érintő kétely esetén. Ugyancsak ilyennek tekinthető a már Gratianusnál fellelhető nézet az eretnek pápa egyetemes zsinat általi letételéről. De már az a tétel, hogy a pápa a zsinattal együtt „nagyobb”, mint a pápa magában, új színezetet kapott, hiszen korábban egyetemes zsinat sohasem lépett fel pápai döntések ellen, hanem a döntések ünnepléses kihirdetésével az egész egyház egyetértését fejezte ki. Egészen új eszme volt a pápával szembeni fellebbezés a zsinathoz és az egyetemes zsinat tévedhetetlenségének felvetése. Mindenekelőtt azonban figyelemreméltó az a változás, amely a zsinat és az egyházreform egymáshoz rendelését eredményezte. A középkori zsinatokon ugyanis a klérus fegyelmének és erkölcsi életének javítása csak a zsinati határozatok egyik eleme volt. A konciliarizmus összefüggésében azonban maga a zsinat lett az egyházreform célja és egyetlen hatásosnak vélt eszköze.

Az egyház reformja

Az egyház története során sohasem használták oly gyakran a reform szót, mint a 15. század első felében.² Maga a kifejezés (*reformare/reformatio* alakban) eredetileg az ember elvesztett paradicsomi méltóságának helyreállítására vonatkozott a teológiában, így az eredeti értelemben vett reformátor maga Krisztus. A pápai iratokban a 11. században bukkant fel a szó, és az egyházi fegyelem, mindenekelőtt a klérus fegyelmének jobbítására utalt. A később jelentőssé váló *reformatio ecclesiae in capite et in membris* (az egyház reformja a főben és a tagokban, vagyis a pápai kúriában

²Celier, L.: *L'idée de réforme à la cour pontificale du Concile de Bâle au Concile de Latran V.* In *Revue des questions historiques* 86, (1909) 418–435.

Congar, Y.-M.:
*Vraie et fausse réforme
dans l'Église.* Paris,
1950; Marcocchi, M.:
La riforma cattolica.
Documenti e
testimonianze. I.
Brescia, 1967.

**Az 1378-as skizma
következményei**

VI. Orbán

és az egyházmegyékben) kifejezés 1290 körül került megfogalmazásra. Ezáltal a reform elnyerte azt az értelmét, amely az egész egyház — az intézmény és az egyes személyek — megújulásának programját hordozta magában, azonban nem az újítás, hanem az eredethez való visszatérés szellemében. Hogy pedig mihez kell visszatérni, megmutatja a Szentírás: az apostoli testület és a jeruzsálemi ősegyház életformájához. Ez az a cél, amelyet a későközépkor egyházi reformmozgalmai — természetesen korhoz kötötten — megvalósítani szándékoztak.

Az egyház mint intézmény reformjának szükségességét a kortársak számára mindennél jobban bizonyították az 1378-ban lezajlott kettős pápaválasztás súlyos következményei. Az Avignonból Rómába visszatért XI. Gergely (1370-78) utódának megválasztása máig számos ponton tisztázatlan. VI. Orbánon (1378-89) valószínűleg a skizofrénia jelei mutatkoztak, és a konklávéra betörő római nép — tartva attól, hogy egy újabb francia pápa ismét Avignonban telepszik le — hatalmas felfordulást okozott. A később emlegetett „erőszak és kényszer” már kérdéses, hiszen a leírások szerint a kardinálisok szabadon hódoltak az új pápának. Megriadva kóros személyiségétől, a bíborosok nagy része rövidesen elmenekült, és újabb konklávén megválasztotta a francia VII. Kele ment (1378-94), aki valóban visszatért Avignonba. A szakadás következménye az lett, hogy Európa országai a következő majd negyven évben politikai érdekek alapján követték egyik vagy másik pápa engedelmességét, de hasonlóan megosztottá váltak az egyetemes és a szerzetesrendek is. A két kúria szükségletei a végletekig fokozták a már Avignonban elharapózott fiskalizmust.

Mivel a pápák halála után az őket követő bíborosok újabb egyházfőket választottak, végül senki sem igazodott ki a helyzeten. A megoldásra több út kínálkozott. Sem a fegyveres konfliktus, sem a tárgyalások nem vezettek eredményre, így a konciliarista idea, az egyetemes zsinat döntőbíráskodása a pápaság felett jelentette a megoldást. Ami Gratianusnál pusztán elméleti lehetőség, Marsiliusnál politikai érdeket alátámasztó ideológia, Ockhamnál intellektuális játék volt, most reális megoldásra váró probléma lett: mit kell tenni, ha éppen a pápa áll az egyház egységének és békéjének útjában? Ki ítélkezhet a megátalkodott eretnekké lett vagy bűntényt elkövető pápa felett? A válasz konciliarista alapokon világos: az eretnek vagy bűnös pápát kiközösítik, ezáltal „kisebb” lesz minden más kereszténynél, tehát elítélhető. Erre pedig az egyetemes zsinat jogosult.

1409-ben nyolc kardinális elhagyta a római pápát, hét pedig az avignont, és zsinatot hívtak össze Pisába, ahol a két pápát letettek nyilvánították, majd egy újabbat választottak, V. Sándort (1409-10). A várakozás igen nagy volt a zsinati megoldás iránt, csakhogy a riválisokat nem sikerült lemondásra kényszeríteni, a szerencsétlen kettősségből átkozott hármasság lett. A későbbiek

megmutatták, hogy csak az európai hatalmak megegyezését célzó agilis politika vethet véget a szakadásnak. Az a személy, aki ezt elérte, Luxemburgi Zsigmond magyar király volt (1387–1437). A német-római császári trónhoz egyre közelebb kerülve Zsigmond világhosszú tette, hogy a hagyományos császári szerepfelfogásnak megfelelően „a küzdő egyház védelmezője”, vagyis az egység garantálója kíván lenni. A király szövetségesre lelt XXIII. Jánosban (1410–15), a pisai pápában, aki viszont saját megerősítését remélte tőle, hiszen a zsinatot előkészítő tárgyaláson Zsigmond az ősi *officium stratoris* szertartása szerint gyalog, a pápa lovának kantárszárát fogva vezette be őt a katedrálisba.

**A nyugati
egyházzsújadás
felszámolása
Konstanzban**

Az 1414. november 18-án, Konstanz birodalmi városában megnyílt zsinaton azonban Jánosnak csalódnia kellett.³ Miután ugyanis nem sikerült a négy „nemzetbe” (francia, angol, német, olasz — melyek nem nacionális, hanem politikai csoportok voltak) tömörrült résztvevőkkel a Konstanzi zsinatot a pisai folytatásaként elfogadtatnia, ráeszmélt: nem sok esélye van arra, hogy őt ismerjék el törvényes pápaként. Ezért 1515. március 20-án sajátos megoldásként a menekülést választotta, s előbb Schaffhausenbe, majd Freiburgba ment. A helyzetet Zsigmond mentette meg, amikor személyesen lovagolt körbe a városban, és megtiltotta a távozást.

³*Acta concilii Constantiensis. I-IV.*
(H. Finke), Münster,
1896–1928.
Brandmüller, W.:
*Das Konzil von
Konstanz (1414–1418).*
I-II. Padembom, 1991.

A zsinat tehát először éppen az összehívó pápával került szembe, ezért sürgősen igazolnia kellett „önazonosságát”. Három nappal a pápa menekülése után a kor legnevesebb párizsi teológusa, a mérsékelt konciliarista Jean Gerson fejtette ki a zsinat teológiai legitimációját: az egyházat reprezentáló egyetemes zsinatot a Szentlélek hívta egybe és Krisztus erősíti meg, ezért mindenkinek, még a pápának is engedelmeskednie kell a zsinati döntéseknek. Ezen az alapon nyugodott a zsinat további működését szabályozó *Haec sancta* dekrétum, amely leszögezte, hogy a zsinat törvényesen gyűlt össze, a pápa pedig nem tehet semmit a zsinat felszámolására vagy a résztvevők megbüntetésére. A dekrétumnak két változatát fogadták el: Francesco Zabarella bíboros ugyanis az első alkalommal két pontot kihagyott a felolvasott szövegből (másodszer azonban ezekkel együtt lett jóváhagyva): az egyik szerint ugyanolyan engedelmesség illeti a zsinati határozatokat, mint a pápai döntéseket; a másik módosítás pedig arra vonatkozott, hogy a zsinat pápával szembeni fősege nemcsak a szakadás felszámolására, hanem a későbbi egyházreformra is vonatkozik. E módosításra az indította az egyébként konciliarista főpapot, hogy bíborosként nem kívánta a jövőre vonatkozóan megkötni a bíborosi kollégium kezét. A *Haec sancta*ra vonatkozó ekkleziológiai kérdés az, hogy a dekrétum csak az adott helyzetre érvényes szabályozás-e vagy általánossá emelt egyházkormányzati elv? Bár a következő évszázadokban számtalanszor hivatkoztak a zsinat főségének konstanzi deklarálására, mindazonáltal a Szent-

szék — legalábbis a bázeli zsinat után — az örök érvényű definiálás sohasem ismerte el.

Miután a zsinat határozott saját legitimitásáról, más ügyek tárgyalásával párhuzamosan sor került az egyházszakadás rendezésére. XXII. Jánost perbe fogták és 1415. május 29-én letették, a római XII. Gergely, híveitől elhagyva, 1415. július 14-én lemondott, az avignoni XIII. Benedeket támogató spanyolokat pedig Zsigmond a narbonne-i kongresszuson rávette a zsinathoz való csatlakozásra. A lemondásra nem hajlandó Benedeket végül 1417. július 26-án megfosztották méltóságától és kiközösítették. Ezután nyílt meg az út „az igazi, egyetlen és vitathatatlan” pápa megválasztásához. Erre 1417. november 11-én került sor. Az új pápa, V. Márton (1417–31) nem lett a zsinat foglya, ellenkezőleg, kézbe vette az irányítást, és néhány reformhatározat kihirdetése után 1418. április 22-én berekesztette az üléseket.

Konstanz és a hit ügye

A Konstanzi zsinat az egyház egységének helyreállítása mellett hitbeli kérdésekkel is foglalkozott, mindenekelőtt az angol John Wyclif és a cseh Jan Hus tanítása okán. Az egyetemi körökhöz tartozó Wiclyf (1320–84) tanítása alapjaiban megegyezett a középkori városi eretnekmozgalmak nézeteivel: antiklerikális és Rómáellenes volt, ostorozta a főpapság gazdagságát, az intézményes egyházzal szemben pedig a predestináltak „lelki” egyházát hirdette. A kontinensen a wyclifizmus Csehországban fejtette ki legnagyobb hatását, mivel a cseh és az angol uralkodóházak rokoni kapcsolata folytán sok cseh diák tanult ekkor Oxfordban. Jan Hus (1369–1415), a prágai egyetem tanára, majd rektora az angol mester nyomán fejtette ki a Szentírást autentikusan követő egyházi közösség ideáját, ám Wyclifnek a predestinációra és az Eucharisztiaira vonatkozó tételeit nem tette magáévá. Ezért, amikor Konstanzba idézték, nem is annyira dogmatikai tévedéseket, inkább a fennálló egyházzal kapcsolatos nézeteit és ezekben való tántoríthatatlanságát rótták fel neki, s azt, hogy „az apostoli szék elleni engedetlenséget prédikál”. Bár Zsigmond menlevelet adott Husnak, a per folyamán elfordult tőle, minden bizonnyal azért, mert a huszitizmusnak kétségkívül cseh nemzeti jellege is volt, s ezt a később cseh királlyá választott uralkodó veszélyesnek találta. Jan Hus eretnekként elítélték, és 1415. július 6-án máglyán megégették.

A zsinati elv mint az egyházreform záloga

A Konstanzi zsinat az egyházreformra vonatkozó határozatokat is hozott, melyek közül a legnagyobb jelentőségű a *Frequens* dekrétum volt (1417. október 9.). Ebben — még a pápaválasztás előtt — rögzítették, hogy Konstanz után öt, majd hét, a továbbiakban pedig tíz évenként egyetemes zsinatot kell tartani. Az előírásban kétségtelenül a konciliarizmusnak arra a szándékára ismerhetünk, amely a zsinati elvet az egyházi struktúra alapjává, a periodikusan tartott zsinatokat pedig a szüntelen reform eszközévé kívánta tenni. Azonban azt is látnunk kell, hogy maga a dekrétum kompromisszum eredményeként született: mivel a bíborosok — Zaba-

rellával az élen — ragaszkodtak pápaválasztási jogukhoz, cserébe elvileg lemondtak arról, hogy az egyházreformot a pápai kúria és a bíborosi testület irányítsa.

V. Márton pápa elfogadta ezt a kompromisszumot, és 1524-ben össze is hívta az újabb zsinatot Páviába, majd Sienába. Csakhogy amikor ez a kísérlet a kevés megjelent miatt kudarcba fulladt, semmit sem tett a zsinati elv érvényesítéséért. Végül 1531-ben — elsősorban Zsigmond császár ösztönzésére — ismét zsinatot hirdetett Bázélbe. Abban, hogy a Bázeli zsinat végül a szélsőséges konciliarizmus megnyilvánulása lett, a pápa halogató taktikája is közrejátszott.

Már a konstanzi időszakban vitatott volt, hogy az egyetemes zsinat milyen feltételek mellett reprezentálja az egész egyházat. A reprezentációt — különösen Bázélben — nem szimbolikus, hanem formáljogi szempontból értelmezték, vagyis hogy miként léphet fel jogosan a zsinat az egyház nevében. Arra is törekedtek, hogy a résztvevők megjelenítsék a különféle érdekcsoportokat. Konstanzban ezt úgy oldották meg, hogy — az olasz illetve a kúriai többség visszaszorítására — nemzeti testületeket hoztak létre (olasz, német, angol, francia, később spanyol is), és a nemzetek valamint a bíborosi testület egy-egy szavazattal rendelkezett. Bázélben visszatértek a fejenkénti szavazáshoz, csakhogy a püspökök mellett a teológusok és a világi résztvevők is teljes jogú tagnak számítottak, nagy teret engedve ezáltal a szavazási manipulációknak. Nem meglepő tehát, hogy a határozatok a „Szentlélekben egybegyűlt és a küzdő egyházat reprezentáló bázeli zsinat” formulával kezdődtek, és hogy a szavazásokon a főpapok aránya gyakran még a 10%-ot sem érte el.

A bázeli zsinat és a pápaság

A zsinatot 1431. július 23-án nyitották meg, amikor még egyetlen püspök sem volt jelen Bázélben.⁴ Mivel a küldöttek száma ősszel sem emelkedett, az új pápa, IV. Jenő (1431–47) december 18-án feloszlatta a zsinatot. Csakhogy a résztvevők megmakacsolták magukat, s előbb a pápai döntést felülbírálván kimondták a zsinat törvényességét és megidézték a pápát, majd belekezdtek a kúriától független zsinati hatóságok kiépítésébe. A konfliktus első szakasza 1433-ig húzódott, amikor a rómaiak felkelése miatt Firenzebe menekült pápa visszamenőleg érvényesnek nyilvánította az üléseket, nem utolsósorban a közben császárrá koronázott Zsigmond ösztönzésére. A pápa és a zsinat közötti végleges szakítás 1437-ben következett be, amikor IV. Jenő az ortodoxokkal való megegyezés reményében Ferrarába helyezte a zsinatot.

A bázeliak többsége azonban nem engedelmeskedett, hanem, miután a *Tres veritates* dekrétumban egyértelműen kimondták a zsinat főségét az egyházban, perbe fogták a pápát, és 1439. június 25-én megrögzött eretnekként letettnek nyilvánították. Ezután november 5-én, a zsinat által kijelölt testület (1 bíboros, 11 püspök, 7 szerzetes, 5 teológiai tanár és 8 pap, nemzetenként nyolcan) új

⁴*Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Konzils von Basel. I-VIII.* (Hrsg. J. Haller) Basel, 1896–1936.
Piccolomini, E. S.: *Pápa vagy zsinat. Válogatott levelek.* (Vál. Boronkai I.) Bp., 1980.

pápát választott V. Félix személyében. A volt savoyai herceg, aki lovagjaival szerzetesi életet élt, minden bizonnyal azért is volt kívánatos jelölt, mert magára vállalta a zsinat finanszírozását. A később Lausanne-ba áttelepült gyülekezet 1449-ig maradt együtt, amikor a pápa-zsinat vitában korábban a semlegesség álláspontjára helyezkedő III. Frigyes császár (1440–93) római koronázása reményében a pápa pártjára állt. V. Félix, a történelem utolsó ellenpápája lemondott.

Igazságtalanok lennénk, ha a Bázelen történeteket pusztá „zsinatolásnak” tartanánk. Az tény, hogy a zsinat leginkább „önmagával volt elfoglalva”, vagyis a pápai hatalom elleni hadakozással, mindazonáltal az egyházreform ügyében is születtek lényeglátó határozatok. Bár a pápai kúria átszervezését célzó javaslatok az adott helyzetben inkább a feszültséget növelték, a fiskalizmus visszaszorítása, az egyházmegyei zsinatok, a liturgia méltósága és a papok életmódja valóban az égető kérdések közé tartoztak.

Mivel a fenti reformhatározatok pápai megerősítése késett, a francia és a német egyházi vezetés önhatalmúlag kihirdette azokat a konciliarista irányzat jegyében (bourges-i *Pragmatica sanctio* 1438, mainzi *Instrumentum acceptationis* 1439). A következő évszázadokban a bourges-i gyűlés a Rómától való függetlenség, a gallikanizmus egyik hivatkozási pontja lett.

A Ferrara-firenze-római uniós zsinat

A pápához hű, Ferrarából utóbb Firenzébe, majd Rómába helyezett zsinat legjelentősebb eseményének a különböző keleti egyházakkal létrejött egyesülés mutatkozott. Az összes közül kiemelkedik a görög szertartásúakkal 1439. július 6-án kötött megegyezés, melyet IV. Jenő *Laetentur caeli* kezdetű bullája hozott a világ tudomására. A görögök részéről a bizánci császár és a konstantinápolyi pátriárka által aláírt dokumentum a számtalan liturgikus és egyházfegyelmi vitapont közül a legjelentősebbekről: a *Filioque*-betoldásról, a kovásztalan kenyér használatának jogosságáról, a purgatóriumról és a pápai primátusról rendelkezik. Annak, hogy az unióból a valóságban mégsem lett semmi, több oka van. Elsősorban az, hogy az oszmán birodalomtól szorongatott császár számára a Firenzei zsinat az európai hatalmakkal való szövetségkötés lehetőségét jelentette, ám minden eredmény nélkül: Bizánc 1453-ban elesett. Emellett nem elhanyagolható tényező, hogy a megegyezés csak a latin szokások és teológiai fejlődés elfogadását tartalmazta ortodox részről, anélkül, hogy ez fordítva is megtörtént volna. A kölcsönösség hiánya pedig megakadályozta, hogy az uniót a görög papság is magáévá tegye.

A *Laetentur caeli* bullának mégis igen nagy jelentősége volt a római egyház teológiája szempontjából. A pápai primátus mai értelmezésének alapját ugyanis a Firenzei zsinat definíciójában kell keresni: „Az apostoli szentszéknek és a római pápának elsősége van az egész földkerekségen. A római pápa Szent Péternek, az apostolok fejedelmének utóda, Krisztus törvényes helytartója, az

egész egyház feje, minden keresztény atya és tanítója. A mi Urunk, Jézus Krisztus átadta neki, Szent Péter személyében, az egyetemes egyház pásztrolásának, irányításának és kormányzásának teljhatalmát, amint ezt az ökumenikus zsinatok aktái és a szent kánonok tanúsítják.”

Nemcsak a görögökkel került sor megegyezésre, hanem 1439-ben az örményekkel, 1442-ben a koptokkal, 1444-ben a szírekkkel, 1445-ben pedig a káldeusokkal és a maronitákkal. Ezeknek az unióknak az értékét csökkenti, hogy végül az említett egyházaknak csupán kis csoportjai fogadták csak el a római pápa főségét.

A konciliarizmus utóhatása

Mivel a Bázeli zsinat zavaros eseményei legalábbis kétségessé tették, hogy a zsinati elv alkalmazása lenne az egyházreform hatékony eszköze, 1450 után olyan teológiai írások jelentek meg, amelyek épp ellenkezőleg, a pápai hatalom abszolútizálásában látták a megújulás esélyét.⁵ Juan Torquemada *Summa de ecclesia* című művében (1453) nem az egyház általában és végképp nem a zsinat, hanem kizárólag a pápa Péter utóda és így az egyházi hatalom egyedüli letéteményese. A spanyol bíboros szerint a zsinat veszélyt jelent az egyház egységére és békéjére nézve, ezért fogalmát is korlátozni kell: pusztán tanácsadó szerv a pápai tekintélynek alárendelve.

Mindazonáltal a konciliarista eszme is tovább élt, mindeneke-lőtt egyetemi körökben. S bár a továbbiakban az ilyen szellemű zsinati kísérletek (Bázel 1482, Pisa 1511) kudarcot vallottak, Luther 1518-ban mégis úgy fellebbezett a pápával szemben az egyetemes zsinathoz, hogy ez a lépése a kortársak jelentős részé-nek helyeslésével találkozott.

⁵Jedin, H.: *Geschichte des Konzils von Trient. I.* Freiburg, 1949, 11–133, 191–249.

SÁGHY MARIANNE

Magyarok a Purgatóriumban

Le Purgatoire surpasse en poésie le Ciel et l'Enfer, en ce qu'il représente un avenir qui manque aux deux premiers.

Chateaubriand

Az ELTE francia-történelem szakán végzett, majd egy évig az oxfordi egyetemen tanult, utána a poitiers-i Centre d'Études Médiévales ösztöndíjasa, négy évig a princetoni egyetemen posztgraduális képzésben vett részt, ahol doktorált 1998-ban, majd itthon megvédte kandidátusi értekezését. A Közép-európai Egyetem és az ELTE tanára, jelenleg a párizsi Magyar Intézet tudományos munkatársa.

A nagy egyházszakadás: pápa vagy zsinat?

1378–1417 között a latin kereszténységet a nagy egyházszakadás osztotta meg. Hogyan hatott a zavaros egyházpolitikai helyzet az egyéni keresztény jámborságra, és hogyan válaszoltak az egyes keresztény közösségek a szkizma kihívására? Kevés magyarországi írásos emlék maradt fenn ebből a korból, és okleveles-, krónikás- és memoáriródmunkák nem foglalkoznak a keresztény lelkiismeret rezdüléseivel. Csodálatos módon mégis akad tanúbizonyság arra vonatkozóan, hogyan élték meg kereszténységüket az Anjou- és Luxemburg-királyok uralkodása alatt egyre táguló európai világban a magyar köznemesség tagjai. Krizsafán György és pásztói Tari Lőrinc „pokoljárása” érzékletes képet ad e zivataros idők feszült és ellentmondásos lelkeségéről.

Az egyházszakadást megszüntető Konstanzi zsinat (1414–1417) azért lehetett eredményes, mert Zsigmond német-római császár három éven át szigorúan figyelemmel követte, sőt felélénkítette a már-már dugába dőlt tárgyalásokat, és főként elég hatalmas volt ahhoz, hogy akaratát végigvigye. 1417-ben sikerült elérnie az ellenpápák (XII. Gergely, XIII. Benedek és XXIII. János) lemondását és V. Márton pápává választását. Konstanz egyben a zsinati mozgalom bukását is jelentette: bár a zsinati atyák kijelentették, hogy a szinódus egyenesen Istentől nyerte hatalmát, így határozatai kötelező érvényűek a pápára és valamennyi keresztényre, V. Márton már 1418-ban megtiltotta, hogy bárki is pápai döntés ellen a zsinathoz fellebbezzon. II. Piusz pápa — Aeneas Sylvius Piccolomini, a quattrocento egyik leghatékosabb humanistája és a zsinati mozgalom élharcosa, megválasztása után 1460-ban közzétett *Execrabilis* kezdetű bullájában formálisan is kinyilvánította, hogy a pápa, nem pedig a zsinat a legfelsőbb bírói fórum. Nicolaus Cusanus *De concordantia catholica* című munkájában kiegyensúlyozott reformtervet ajánlott az egyház számára, melyben a hatalom megoszlott volna a pápa és zsinat között. E terv azonban a reneszánsz pápaság hajnalán már kudarcra ítéltetett. A konciliarizmus és a középkori reformmozgalmak hanyatlása azonban nem jelentette ezen irányzatok végét: a reform iránti igény nemsokára a

lutheri reform-követelésekben, illetve a nemzeti egyházak önállósodása képében (gallikanizmus) jelentkezett.

Zsigmond magyar királynak és német-római császárnak elévülhetetlen érdeme volt a Konstanzi zsinat sikerében. De a zsinat az uralkodó életében is határozott fordulópontot jelentett. A császár nemzetközi politikai tekintélye megnövekedett, hatalma országában megszilárdult. Ami talán még érdekesebb: személyes érdeklődése is megváltozott. Lehet, hogy a konstanzi klerikusokkal való érintkezés is közrejátszott abban, hogy Zsigmondot elkezdték érdekelni a vallási kérdések, a könyvek, a művészet és a kultúra.

**A lélek a túlvilágon:
Pokol, Purgatórium,
Paradicsom?**

Mi történik a lélekkel a halál után? Ez a kérdés foglalkoztatta Zsigmondot, aki menlevele ellenére a zsinaton máglyán égettette meg az „eretnek” cseh teológust, Husz Jánost. Aeneas Sylvius Piccolomini feljegyezte, hogy a császár felesége, Czillei Borbála nem hitt a túlvilágban, Zsigmond viszont szerette volna tudni, „mi a lélek, vajon valami anyagtalan dolog-e, ahogy a filozófusok tanítják, és mi lesz vele a túlvilágon?” Erre Zsigmond magyar kortársai is kíváncsiak voltak. Azt nem tudjuk, miként vélekedett a magyar közvélemény az egyházszakadásról és a Konstanzi zsinatról; azt viszont igen, hogy a túlvilági látomások és túlvilági utazások nagyon érdekelték a magyar olvasókat. Kódexirodal-munkban sok francia és itáliai eredetű látomás és legenda szerepel (*Visio Philiberti; Exemplum mirabile; Visio Tnugdali; Visio Dricthelmi*), és Dante túlvilági utazása sem maradt ismeretlen Magyarországon. A *Divina commedia* latin fordításának története szintén Konstanzhoz kötődik, ahol Giovanni da Serravalle fermói püspök püspöktársai kérésére lefordította a művet. 1417-ben Zsigmondnak is átnyújtott egy ajánlott példányt, felhíva figyelmét, hogy a firenzei költő a császár dédapjával, VII. Henrik német királlyal a Paradicsom 30. énekében találkozik.

A túlvilág iránti érdeklődés legmeglepőbb bizonyítéka Magyarországon a távoli ír szent, Patrik legendájának közismertsége, sőt a „purgatórium-járás” divatja. A 14–15. században két magyar is járt „Patrik purgatóriumában”, abban az írországi barlangban, ahol az ember pontos felvilágosítást kaphatott a másvilágról: arról, hogy szerettei és a kor jól ismert személyiségei a Pokol valamelyik bugyrába vagy a Paradicsom illatos kertecskéjébe kerültek-e haláluk után, és természetesen arról is, hogy ő maga milyen túlvilági fogadtatásra számíthat.

Mint Jacques Le Goff rámutat 1981-ben megjelent *La naissance du Purgatoire* (A tisztítótűz születése) című alapvető tanulmányában, hogy a tisztítótűz (*purgatorium*) fogalma és „helye” a középkor folyamán a 12–13. században alakult ki. A Bibliában ugyanis nem szerepel tisztítótűz. A fogalom létrejötté a bűn és bűnhődés tanának finomodását mutatja a középkor klasszikus századaiban. Az öröklődő bűn és a szabad akaratát rosszul alkal-

mazó ember által elkövetett halálos bűn mellett mindinkább előtérbe kerül a bocsánatos bűn fogalma. A bocsánatos bűnt le lehet vezetelni, a bocsánatos bűntől meg lehet tisztulni: a két szélsőség, a Paradicsom és a Pokol közé beékelődik a Purgatórium. A tisztítótűz óriási lehetőség, csodálatos reménység: a kárhozatra ítélt léleknek még egy esély adatik, hogy a tűzben megtisztulva az utolsó ítéletkor a mennyországba kerüljön.

A zárándoklatok célja

Dante nagy műve és az írországi purgatórium-járás a tisztítótűz meghatározásának fontos, bár másfelé vezető állomásai. A keresztény közösség nagy kérdéseivel foglalkozó *Divina commedia* még ezer szállal kötődik a közösségi vallásossághoz, a keresztény lelkiség közösségi formáihoz. A purgatórium-járás viszont már azt bizonyítja, hogy a középkor végén a közösségi vezeklés mindinkább háttérbe szorult: az üdvözülés problémája a személyes vallásosság, az egyéni lelkiismeret-faggatás felizzásához vezetett. A középkor végének embere áhítozott az üdvösségre — de „biztosra akart menni”. A távoli szent helyhez való zárándoklás veszélyes és költséges vállalkozás volt, amelyet az emberek mindennek ellenére azért vállaltak, mert az ott kapott látomásoktól remélték bűneik megbocsájtását, lelkük megnyugvását, keresztény lelkismeretük lecsendesítését. Már maga a látomás, sőt a látomáskérés is szigorúan „személyes” műfaj. Ennek során a keresztény olyan vizuális élményekben részesül, amelyeket ő maga tud legjobban értelmezni, anélkül, hogy szakrális „szakemberekhez”, tudós klerikusokhoz kellene fordulnia.

Az első ránkmaradt emlék

Az egyik legkorábbi „egyéni” túlvilági látomás 679-ből származik. Már ekkor nyilvánvalóan a személyes lelkiismeret, sőt az önazonosság kérdése forog kockán. Egy Barontus nevű francia nemesember élete alkonyán úgy érezte: elragadták az angyalok, és túlvilági utazásra vitték. Miközben lelke a bourges-i táj fölött lebegett, fölöttébb kellemetlen vita bontakozott ki az angyalok és a karmos-agyaras démonok között arról, hogy pontosan hová is vigyék Barontust: a Pokolba vagy a Mennyországba? E rettenetes civakodás során mindkét fél hosszasan bizonygatta igazát, felsorolva Barontus jó- és rosszcselekedeteit, „olyanokat is, amelyeket már régen elfeledtem”, miközben szegényt a hideg rázta az izgalomtól, hogy végül is hol fog kikötni. Két dolog billentette a mérleg nyelvét: az, hogy mindig bőkezűen adakozott a szegényeknek, és hogy vagyonából kolostort alapított, melynek szerzetesei buzgón — és a történet tanulsága szerint igencsak hatékonyan! — imádkoztak alapítójuk lelki üdvéért.

Patrik purgatóriuma

Patrik „purgatóriumában” hasonló „lélekutazást” élt át a zárándok. Először azonban oda el kellett jutnia. Hol volt Patrik szent helye és mit jelentett a hozzá való zárándoklás? A barlang az európai kereszténység peremvidékén, Írország északnyugati részén fekvő Donegal grófság Lough Derg (Vörös-tó) szigetén volt található. Ez volt az akkor ismert világ „vége”. A középkor

nagy keresztény zarándokszentélyei mind ilyen „világvégi” helyeken, rendszerint vízzel érintkező hegyeken terültek el: Santiago de Compostela, Monte Gargano, Mont Saint Michel egyaránt a kontinens tengerparti szélén feküdtek. Az ír szigetet hegyek zárták el a külvilágtól. A legenda szerint Szent Patrik, Írország 5. századi apostola és védőszentje egy sárkányt ölt meg itt, annak a vére színezte vörösre a tavat. A túlvilágba vezető barlangot azonban csak jóval később, a 12. században fedezték fel. Elsőként a cisztercita Saltray Henrik írta le 1190 táján a barlangban nyerhető látomásokat. Henrik tudósítása rövid idő alatt népszerű lett, a francia királynő, Marie de France franciára is lefordította a művet (*Espurgatoire saint Patriz*).

„Patrik purgatóriumának” népszerűsítését az armagh-i püspökség vette sikeresen kézbe és használta fel hatalmának megerősítésére és kiterjesztésére. Bár Heisterbachi Caesarius már az 1220-as években arra biztatta híveit *Dialogus miraculorum* című művében, hogy ha kételkednek a tisztító tűz létezésében, keressék fel Patrik purgatóriumát Lough Dergben, a 13. századból nem maradt fenn tudósítás zarándokok érkezéséről. A 14. században viszont már számos nyugat-európai zarándok ereszkedett le a kénköves barlangba, hogy ott töltsék az éjszakát. A purgatórium ősi, pogány szentélyeket idéző zarándokhely volt, ahol a látomásokat bentlávással lehetett elnyerni. A látogatók úgy érezték, tűzbe vetik őket, és eközben különböző víziókat láttak, melyek többnyire közeli hozzátartozóikról, ritkább esetben a világ nagyjairól szóltak.

Az első magyar zarándokok

A 14. századi zarándokok közt két magyar név is feltűnik: Georgius Grissaphan, azaz Krizsafán György, akinek purgatóriumbeli látomásait 1353-ban jegyezte fel egy névtelen szerző *Visiones Georgii* címen; és Malatesta Ungarus de Rimini, aki 1358-ban járt Patrik barlangjánál. Malatesta azonban nem magyar, hanem olasz vitéz lehetett, akit Nagy Lajos király ütött lovaggá, és innen kapta „Ungarus” ragadványnevét. Krizsafán György életéről látomásain kívül sajnos mást nem ismerünk. Szorgos történelmi kutatás után sem sikerült kideríteni semmit családjáról és pályafutásáról. Ő maga annyit mond el látomásai bevezetésekként, hogy Nagy Lajos király lovagja volt, vele harcolt Nápolyban és kétszázötven embert ölt meg. Apuleiában várkapitánnyá nevezték ki, és e tisztében mindig szigorúan, sőt könyörtelenül ítélkezett. Végül azonban magába tekintett és megbánta bűneit. Ezeket levezeklendő indult el zarándokutakra, melyek során felkereste Róma, Santiago de Compostela és Írország nagy kegyhelyeit.

Krizsafán György útja

György víziói rendkívül élénkek és képszerűek: amint a barlanghoz ér, átnyújtja az öröknek ajánlóleveleit, miközben ő maga bizonyítványt kér arról, hogy valóban felkereste Patrik purgatóriumát és a barlangban hált. A barlangba való belépést különböző rítusok előzik meg, majd egy csigalépcsőn végre megkezdődik

az utazás a Purgatóriumba. György hirtelen egy fehér kápolnában találja magát, ahol három ősz öregember látja el jótanácsokkal. Ezután tűz szegélyezte sík úton kell áthaladnia: itt vicsorgó szörnyetegek tűnnek fel, akik fülsiketítő zajt csapnak, és ördögök csörtetnek körülötte, vagyont és hatalmat ígérve a vándornak. Györgyöt tűzbe vetik. A síkságon lovagok jelennek meg, majd egy városba jut, ahol asszonyok házasságot ígérnek neki. György tovább folytatja útját. Megint egy tüzes ösvényen kell haladnia, melyen kígyók tekeregnek. A zarándoknak rá kell taposnia a kígyók fejére. Domonkos és ferences szerzetesek, kanonokok vonulnak körmenetben. Útközben György hirtelen apját, majd szíve hölgyét véli felismerni. Egy bűzös tűztóhoz érkezik, ahol sebesen forgó kereket lát, majd egy hatalmas tüzes házat, ahol démonok égetik el a lelkeket, hogy utána jégfolyóba dobják őket. Ezután György egy mélységes mély kútba zuhan, és elérkezik az üveghegyhez, ahol jeges szél rázza a lelkeket. A lelkek György segítségért könyörögnek. Ekkor pillantja meg a Pokol vörös fényvel izzó kútját és a Purgatórium hét bugyrát, melyek mindegyikében egy-egy bűn miatt vezekelnek a lelkek. Ide azonban György nem juthat el. Ő csak a tisztító-tűzben szenvedő lelkek kínját láthatja meg. Szent Mihály arkangyal átvezeti a Pokol fölött átvezető vashídon, majd egy viruló mező és illatos kert után megpillantja a Paradicsom arany kapuját és drágakövektől csillogó falát. Angyalok és emberek körtáncát látja, majd hatalmas fényességgel megnyílik előtte a Mennyek Országá. György hó imára fakad és megérti a látottakat, majd Mihály arkangyal visszarepíti oda, ahonnan elindult: Szent Patrik kápolnájába.

Források, példák

Krizsafán György látomásai számos forrásból táplálkoznak. Dante *Isteni színjátéka* lehetett a katalizátor, mely kirobbantotta a 14. századi látomásirodalom divatját; de mint láttuk, a látomásirodalom az egész középkor folyamán népszerű volt és állandóan gazdagodott. Bálint Annamária, aki a legutóbb tanulmányozta és összehasonlította Krizsafán György és Tari Lőrinc purgatórium-járását, a kora keresztény, 2. századi apokrif látomások (*Péter apokalipszise*) és a 12. századi angol irodalom hatására hívja fel a figyelmet. György vízióinak közvetlen előképét Szent Brendan, Drichtelmus és Tnugdál látomásaiban, a *Fis Adamnán*-ban s Owein lovag kalandjaiban jelöli meg. Hangsúlyozza a skolasztikus teológiai irodalom jelenlétét is a műben: a túlvilág György-féle „beosztása” pontosan megfelel a korabeli tudományosság által meghatározott túlvilági földrajznak és a korabeli teológia által propagált „hármass” struktúrának. A Paradicsom és a Pokol között elhelyezkedő Purgatórium skolasztikus „újdonság” volt. A tudós teológiai értekezések, illetve ezek népszerűsített változatai (prédikációk, példabeszédek) mellett más közismert irodalmi művek hatását sem zárhatjuk ki, különösen, ha tudjuk, hogy György látomásait

Nyugat-Európában — talán Írországban vagy Itáliában — jegyezték fel, ahol Nagy Szent Gergely *Dialógusai*, Tours-i Szent Gergely *Historia Francorum*, vagy a Tiszteletreméltó Beda *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* című munkája inkább közkézen forgott, mint a korabeli Magyarországon. A mese-motívumok hatását sem lehet kizárni. Posonyi Erzsébet a népmesei elemeket domborította ki, Vargyas Lajos pedig egyenesen szibériai sámán-látomásokkal vette össze a két magyar purgatóriumjáró élményeit. E tudós elemzések mindegyike végeredményben eldöntését célozza, vajon a „népi” vagy a „tudós” hatások játszottak-e döntő szerepet a látomásirodalom létrejöttében, azaz tágabb értelemben a keresztény látomások a „népi” vagy az „elitkultúra” termékei-e. Ma már magát ezt a kérdést is megkérdőjelezzük, vagy legalábbis ilyen szélsőséges formában nem vetik fel.

Tari Lőrinc utazása

Annyi bizonyos, hogy Szent Patrik purgatóriumának következő magyar látogatója, Tari Lőrinc ugyancsak otthonos volt a királyi udvarban: családja a Rátót nemből származott, Lőrinc a királynéi asztalnokmesterségig vitte. Krizsafán Györgyhez hasonlóan Lőrinc is az udvari lovagok sorába tartozott. Ez a lovagi réteg (melynek kialakulását Kurcz Ágnes követte nyomon), Lajos király uralkodása alatt erősödött meg, és vált számottevő tényezővé a nápolyi hadjáratok alatt. Társadalmi hovatartozásuk tekintetében tehát mind György, mind pedig Lőrinc felsőbb csoporthoz, „elitréteghez” tartozott: ők ismerték Szent Patrik purgatóriumát, és nekik állt módjukban megtenni a hosszú és költséges utazást.

A fennmaradt szövegek

Lőrinc útjáról két emlék maradt fenn. 1411-ben ő maga diktálta le élményeit Jacobus Yonge dublini királyi jegyzőnek. A *Memoriale* címen feljegyzett szöveg eredeti kézírata elveszett, azonban egy canterburyi szerzetes 1464-ben készített másolata fennmaradt a British Museumban. A szöveget a múlt század végén fedezte fel Kropf Lajos, és a híres bollandista hagiográfus-kutató, Hyppolite Delehaye adta ki *Le pèlerinage de Laurent de Pasztho au Purgatoire de Saint Patrice* címen az *Analecta bollandiana* 27. számában. A másik emlék a *Tari Lőrinc pokoljárása* című szöveg, melyet egy ismeretlen szerző állított össze 1520 körül és a *Gyöngyösi-kódex*ben maradt fenn. A névtelen szerző a purgatórium-járást az ugyancsak divatos világméretű utazások leírásával elegyítette, elmesélvén, hogy Lőrinc 1409-ben még részt vett a honti és nógrádi vármegyegyűlésen, de azután felkerekedett és meg sem állt a Szentföldre, ahová Itálián és Spanyolországon átutazva érkezett meg. Innen azután Indiába ment, sok-sok csodálatos dolgot látott, míg végül 1411 őszen megérkezett Dublinba, ahonnan egyenesen Szent Patrik barlangjába tartott. A *Gyöngyösi-kódex* fantasztikus útleírása valószínűleg sokat köszönhet Pásztói Jánosnak, Tari Lőrinc leszármazottjának, aki 1514-ben elzarándokolt a Szentföldre. A Pásztói családban tovább élhetett Lőrinc pokoljárásának emlé-

Tari Lőrinc pokoljárása

ke. A családi hagyomány ezt egybemosta János szentföldi útjával, a jótollú klerikus pedig, akit ezek írásbefoglalására felkérhettek, saját olvasmányélményeivel egészítette ki, illetve „kötötte össze” a két zárandoklatot. Ezek közé az olvasmányok közé tartozhatott a 14. században élt (burgund vagy angol?) lovag, Sir John Mandeville világműve útjának leírása, mely a 1350-től hihetelen népszerűsége tett szert: 250 kéziratban és 120 nyomtatott kiadásban maradt fenn, több francia, angol, német és cseh fordítása látott napvilágot a középkorban (érdekességképp: e könyvsiker legutolsó cseh fordítása 1783-ban készült!). Mandeville csodálatos úti-
naplója olyan széles körben elterjedt bestseller volt, hogy a Carlo Ginzburg által „újralfedezett” friuli molnárnak, Menocchionak is ez volt kedvenc olvasmánya! A molnár azt hitte, hogy a világ egy nagy, érett sajt, amelyet belülről férgek rágnak. Menocchio merőben szokatlan elképzelését a világról Mandeville fantasztikus evilági és túlvilági leírásai is táplálták. Egy másik, a *Gyöngyösi-kódex*hez korban közelebbálló könyvsiker Bernard von Breidenbach mainzi kanonok 1483-ban megjelent szentföldi útja és világleírása, amely talán szintén ismert volt Magyarországon.

Memoriale

Tari Lőrincnek a *Memoriale* szövegében megőrzött látomásait összehasonlítva a György lovag által tapasztaltakkal a víziók letisztulását, egyszerűsödését és személyessé válását állapíthatjuk meg. A barlangba való belépést a 15. században is ugyanazok a rítusok övezik, mint korábban. Lőrinc is megmutatja ajánlólevelét, amelyet egyenesen Zsigmond császártól és királytól kapott. A purgatóriumba érve Lőrincet két démon csípi nyakon és letépi róla az ingét. A föld alatti vándor az itt összezsúfolt lelkek csúfolódása, káromlása között halad tovább, hogy meglássa a Tisztító-tűz vörösén izzó lángjait, sőt odább a Poklot is, ahol egy bugyorban Zsigmondot véli felismerni... Túlvilági útján Lőrincnek több félelmetes kísértést kell kiállnia, de mindezek közül a legnagyobb próba az, amikor a démonok szíve hölgyének szépséges alakjába öltözve jelennek meg előtte és testi szerelemre csábítják. Végül Lőrincet is Szent Mihály karolja fel és vezeti vissza Patrik purgatóriumának kapujába.

György gazdag és változatos látomásai a keresztény látomás-irodalom mély kútjából táplálkoznak, és annak színes képeit veszik át. A pásztói lovag látomásai „szikárabbak”, és már sokkal inkább arra a kérdésre koncentrálnak, hogy mi történik velem, Lőrincel halála után, és hová kerülnek a szívemnek kedves, vagy éppen ellenséges emberek? A reformáció felé közeledve már csak az egyéni üdvösség kérdése izgatja az embereket: a Rátót nembeli Tari Lőrinc pokoljárása az új quattrocento életérzés ékes irodalmi bizonyítéka.

A két magyar utazó purgatórium-járása azt mutatja, hogy az isteni kegyelem, a lélek halhatatlansága és az egyén üdvözülése-

nek problémája nemcsak a teológusokat, hanem a nemesség tagjait is élénken foglalkoztatta a középkor végén. Az egyház megreformálása a 14. századi *devotio moderna* mozgalomtól kezdve mindinkább laikus reformmozgalommá is vált: a keresztények már nemcsak szigorúan meghatározott, hagyományos egyházi keretek között törekedtek a szentségre, az üdvösség elnyerésére, hanem magánéletüket is meg akarták „szentelni”. Már nem a szerzetesi hivatás látszott az egyetlen biztosítéknak arra, hogy a léleknek a túlvilágon örök fényesség fényeskedik majd. A világi keresztények szerettek volna abban bízni, hogy egyéni életvitelük, bűnbocsánatuk, vezeklésük meghozhatja számukra az üdvösség áhított gyümölcsét. De egy kicsi kétely mindig fennmaradt. E kétely, tanakodás, bizonytalanság, kíváncsiság vezette a világi keresztényeket Szent Patrik purgatóriumába. Az írországi szentély az európai lovagok kitüntetett kegyhelye lett, ahol bár egyházi segítséggel, de konkrét egyházi mediatio, közvetítés nélkül juthattak egyfajta kinyilatkoztatáshoz halál utáni sorsukról. Krizsafán György és Tari Lőrinc „pokoljárásának” jelentősége abban rejlik, hogy a mindennapi ember lelkének reményeit és félelmeit villantják fel számunkra több, mint fél évezred távlatából.

Pálosaink írásbelisége a középkor végén

SARBAK GÁBOR

Született 1955-ben. Irodalomtörténész, az MTA Fragmenta Codicum Kutatócsoportjában dolgozik. A középkori magyarországi kódex-törzsek feldolgozása mellett fő kutatási területe a pálos rend középkori irodalma és története. A SZIT elnöke. Legutóbbi írását a 2000. 2. számunkban közzöltük.

¹Bővebb kitekintéssel a korszak egészére máig használható olvasmány:

Pásztor Lajos:

A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940. (Reprint, METEM, Bp., 2000.).

²A részletekre és a további irodalomra vonatkozóan ld.

F. Romhányi Beatrix:

Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.

Katalógus. Pytheas, Budapest, 2000.

és *Documenta artis Paulinorum*, I-III.

Gyűjtötte és sajtó alá rendezte: Gyéressy

Béla és Hervay Ferenc. Bp., 1975, 1976, 1978.

³Knapp Éva:

A Czech-kódex

Középkorban a pálosoknál a 15. században elindult reformfolyamatok természetes módon terebélyesedtek át a következő századba és ígértek volna kiteljesedést, ha a török terjeszkedés nem szab végzetesen más irányt az eseményeknek.¹ A déli határaink mentén lévő pálos monostorok már a 14. század végétől folyamatosan megszenvedték a török jelenlétet. Néhány olyan mozzanatra érdemes felhívni a figyelmet, amelyek döntően befolyásolták a Mohács előtti Magyarország kedvelt szerzeteseinek életkörülményeit.

A pálos rend 15. századi története szélsőségektől mentes, viszonylag kiegyensúlyozott képet tár elénk. Pálosaink nem egy esetben elárvult rendházakat tudtak a század második felében átvenni és benépesíteni (Csót és Zsámbék, mindkettő volt premontrai prépostság 1475-1477; Visegrád, volt bencés apátság, 1493; a Várad melletti Szentjobb, szintén volt bencés apátság, 1498)². E négy átvétel mellett még 14 új alapítás bizonyítja erejükét és az irántuk megnyilvánuló bizalmat, ezek között található az 1483-ban kelt alapítólevéllel megalapított vázsonyi monostor (Nagyvázsony), ahol a Festetics- és a Czech-kódex (1493 körül, 1513) — mindkettő becses nyelvemlék — keletkezett.³ Ehhez járul — a Dráván túl — a később olyan jelentőssé váló monostor alapítása, mint Lepoglava, vagy éppen Rómában a Santo Stefano Rotondo templomának átvétele és mellette monostor berendezése. Ugyanakkor elnéptelenedett pálos monostorokról is van tudomásunk: 1416-ban alapította László, szebeni prépost Pókafalvát, amit utójjára 1448-ban említ okirat, és 1494-re már ferencesek lakják; az elnéptelenedés oka ismeretlen.⁴ A középkorban nagyon gyakori hatalmaskodás miatt vált lakatlanná többek között a buzgói monostor is 1424-ben Biharban.

Különösen a 15. század második felében, Mátyás király uralkodása idején jutott a rend sok adományhoz és kiváltságához, amelyek a rendi élet kereteit biztosították, és kedvezően hatottak a tudományos és művészeti teljesítményre. Úgy tűnik, hogy egyes (és nem csak pálos) monostorok elkerülhetetlen elnéptelenedése a század folyamán a rend egészének életére nem volt döntő hatással.

A pálosok tevékenységében bekövetkezett fontos hangsúlyeltolódást 1401-ben IX. Bonifác pápa bullája foglalta össze tömören: szerzeteseink ezután már bárhol prédikálhatnak. A rend ezzel feladta szigorúan kontemplatív jellegét. Részben az utazás könnyítését jelentette, hogy saját rendi liturgikus könyveik helyett használ-

zsoltárfordításai,
Vigilia, 49 (1981),
262-264.

⁴Gyöngyösi Gergely:

*Arcok a magyar
középkorból.* Ford.:

Árva Vince, Csanád
Béla, Csonka Ferenc.
Budapest, 1983.

Kisbán Emil: *A magyar
Pálosrend története. I.*
Budapest, 1938, 109.

hatták az Itáliában lévő pálosok a római kúria könyveit, a bulla megfogalmazásában: *Megengedjük az Itália területén tartózkodó rendtagjaitoknak, hogy a divinum officiumot a római kúria szokása szerint mondják és celebrálják.* Itáliában pedig magasabb tanulmányaik végzése miatt járhattak. Tekintélyük erősödésének tudható be, hogy csak Magyarországon lehetett megválasztani a rend általános perjelét (*prior generalis*, másképpen rendfőnök). Ugyancsak e század elején, 1418 nyarán utazott a karthauziak központjába, Grande Chartreuse-be egy pálos, hogy korábbi privilégium alapján egyszerre — középkori szokás szerint — a karthauziaknak juttatott addigi összes kiváltság másolatát megkapja, és ezáltal a magyar pálos rend a karthauziak összes joga és kiváltsága birtokába jusson: ez volt a *communicatio privilegiorum Carthusianorum*. Másképpen a kiváltságok sokasága miatt ezt a fajta kiváltságcsoportot volt szokás *Mare magnum*nak nevezni. Ez szövegszerűen a budapesti Egyetemi Könyvtár 115. számú latin kódexében maradt ránk, amit kötéséről Zöld könyvnek — *Liber viridis* — hívnak. A rendi szabályzatot (*constitutiones*) II. Pál pápa Bernát bíborossal felülvizsgáltatta Petrus (V.) Bonifili generalátusa (1468–1472) idején. Ennek célja a helyenként meglazult fegyelem intézményes és központi erősítése lehetett. Privilégiumaikat VIII. Ince pápa Zalánkeményi Péter generalátusa idején, 1489-ben erősítette meg.

Vitae fratrum

Ez a század adott a rendnek olyan általános perjeleket, akik hivataluk tekintélyével az uralkodók elismerését is kivívták és képesek voltak a rendi fegyelmet is megtartani. A század derekán Márton általános perjel (1441–1444) a szigorú szerzetesi életnek volt példaképe, utóda Bereck (1444–1448), korábban váradi kánonnok, kánonjogban jártas tudós emberként vezette rendjét. Művei nem maradtak ránk, címeit csak Gyöngyösitől tudjuk: írt az egyszerűség megőrzéséről, a fecsegés kerüléséről, az alázatos magaviseletről — idézetek belőlük találhatóak a *Vitae fratrum*ban, a *devotio moderna* szelleme érzik rajtuk. Az 1448-ban megválasztott István általános perjel aszketikus önsanyargatásához tartozott a könyvmásolás, mint hasznos kézi munka (*labor manuum*); társai javítása érdekében gyakran idézett a Szentírásból. Aszketikus művek szerzője volt az a Fekete Vince általános perjel (1456–1459), aki Mihálynak írt leveleket a messzi párizsi egyetemre. Budaszentlőrinc (*monasterium Sancti Laurentii martyris*) ekkoriban lett igazán szellemi központ, és ez nemcsak kedvező fekvésének volt köszönhető, hanem az általános perjelek hivatali hatalmának és tekintélyének, ami a perjelek személyiségének is függvénye volt. Két ízben látta el a rend legfőbb tisztségét az az I. Gergely (1472–1476 és 1480–1482), aki *religionis instaurator*ként, vagyis a szerzet megújítójaként maradt meg a rendi köztudatban. Szombathelyi Tamás — szintén két alkalommal (1476–1480 és 1484–1488) állott a rend élén — személyiségének hatása elevenen él Gyöngyösi rendtörté-

netének lapjain ma is. Írásai részben fennmaradtak: ezekből egy olyan szerzetest ismerhetünk meg, aki teljesen rendtársaiért élt.

⁵Knapp Éva:
A máriavölgyi pálos
kolostor könyvtára a 18.
században. MKSz 108
(1992), 193–216,
311–328. és Magda
Fischer: *Bibliotheken in
südwestdeutschen
Paulinerklöstern des 17.
und 18. Jahrhunderts.*
In: *Beiträge zur
Geschichte des
Paulinerordens.* Hrsg. v.
K. Elm, D. R. Bauer, E.
L. Kuhn, G. Sarbak und
L. Weinrich. Berlin,
2000. 63–94. (*Berliner
Historische Studien*, Bd.
32, *Ordensstudien* XIV).

A másolóműhelyek, könyvtárak

Gyöngyösi rendtörténetét, a *Vitae fratrum*ot figyelemmel olvasva élénk irodalmi életet kell magunk elé képzelnünk főleg a 15. század második felében és a kezdődő 16. század során. Sajnos nagyon sok mű és műfaj csak ebből az egyetlen említésből ismeretes. Érdeemes példaként a Budaszentlőrincen, Remete Szent Pál sírjánál történt csodás gyógyulásokról vezetett *miracula*-feljegyzéseket felidézni, amit könyv alakban 1511-ben Hadnagy Bálint — később maga is általános perjel — tett közzé, így az eredetiek megsemmisülése után legalább nyomtatásban olvashatjuk ezek tekintélyes részét.⁵ Hadnagy Bálint a Budaszentlőrincen őrzött és a század húszas éveitől (1422) kezdve több-kevesebb rendszerességgel vezetett feljegyzésekből állította össze művecskéjét, amelyben maguk a hiteles csodák — *miraculumok* — tanúskodnak Remete Szent Pál közbenjárásának hatásosságáról. A stilisztikailag gyenge fogalmazatú csodás gyógyulás-leírások a középkorban még az irodalom részét képezték. A középkori irodalomfelfogás sokkal több összetevőből állt, a hagyományosan irodalomnak tekintett műfajokon túl a prédikációkat is irodalmi műnek kell tekintenünk, hasonlóan Szombathelyi Tamás regula-magyarázataihoz vagy a vizitációk során elmondott *exhortatiói*hoz.

Az irodalom előállítás a másolóműhelyekben (*scriptorium*) zajlott, őrzése a könyvtárak feladata volt. Ezek az intézmények úgy a pálosoknál, mint más rendek esetében is nagy szerepet játszottak. A 15. század második felében megsokasodnak a pálos krónika híradásai a könyvmásolással foglalkozó rendtagokról, ami egyértelműen e tevékenység nélkülözhetetlen voltát húzza alá és a *scriptorok* megbecsülését jelzi. Gyöngyösinél a *Vitae fratrum*ban erre számos példa található. A *scriptorium*ban dolgozó *scriptorok* számbavételénél ügyelni kell arra, hogy tevékenységük rendszerint nem korlátozódott egyetlen monostorra. Egyes könyvek-nél azt a tényt is rögzíteni kell, ha vásárlás útján került rendi tulajdonba, például 1470-ben világi személy vásárolt egy pálos megbízásából számára könyvet, a kódex előzéklapján olvasható bejegyzés szerint. Egyébként már a 14. századra visszanyúlóan (1356) is csak a rendi *definitorok* engedélyével lehetett könyvet venni és eladni, tanúnk erre a *Vitae fratrum*. Mindezek az adatok a könyv értékének és szerepének a felismerését tükrözik. Valamilyen módon a *socius*nak, vagyis a generális perjel titkáranak a feladatai közé tartozott, hogy a *scriptorok*at is szem előtt tartsa: ne pazarolják a papírt, és csak olyanok lehessenek másolók, akik meg tudják különböztetni a szótagot a betűtől. Ezt Gyöngyösi *Directorium*ából (azaz a rend tisztségviselőinek feladatait tartalmazó könyvecskéjéből) tudjuk, tehát régi hagyomány töretlen továbbélésével van dolgunk. Az írás kellékeivel felszerelt másolóműhely biztosan több helyen volt, mint amennyiről a források tudósíta-

nak, ahol pedig nem volt, ott időről időre akadtak szerzetesek, akik alkalmanként szerzőként állítottak össze könyveket, és le is másolták azokat.

A mai Magyarország területén sajnos nem található olyan pálos monostor, amelynek középkori könyvtára rekonstruálható lenne — a felosztás előtti állapot sokkal eredményesebben mutatható be. Kivételnek kell tekinteni és szerencsés véletlennek tartani, hogy sok magyar vonatkozás és magyar-osztrák pálos kapcsolat emléke lelhető fel a felső-ausztriai Unterranna monostorának a közeli göttweigi bencéseknél megőrzött könyveiben.

Az eltérő források elemzése nyomán jelenleg könnyebb általánosságokat megfogalmazni a középkori pálos könyvkultúráról, semmint egy adott középkori monostor könyvvállományát tételesen leírni. A tételesen leírható könyvek helyett nagy számban tudjuk a már nem létező írásművek, műfajok középkori meglétét rekonstruálni. A pálosok korai könyvkultúráját illetően késő középkori forrásokra hagyatkozhatunk: az értékelhető adatok zöme a 15. századra és a 16. század első felére vonatkozik. A 13. és a 14. század vonatkozásában a késő középkori utalások ritkák, a kezdetek könyvkultúrájára többnyire más adatokból kell következtetnünk. Nem feledkezhetünk meg egyrészt arról, hogy a törököktől elszenvedett mohácsi vereség és későbbi következményei fájdalmas veszteség volt az ország, nemkülönben a pálosok rendi központja, Budaszentlőrinc és az ottani könyvtár, valamint levéltár számára. Kulturális téren az újkor irányába mutató változások valamivel később, csak Buda török általi elfoglalásával (1541) kezdtek észrevehetően hatni. Másrészt az 1510-es években még képesek voltak a pálosok Gyöngyösi Gergely műveit Rómában (a Santo Stefano Rotondo építése mellett!), Hadnagy Bálintét pedig párhuzamosan Velencében megjelentetni, új liturgikus könyveket szerkeszteni, és a Santo Stefano Rotondo templom melletti római monostornak volt anyagi ereje 1537-ben és 1540-ben ezeket kinyomtatni. Budaszentlőrinc középkorvégi virágzása, a monostorokban országszerte tapasztalható építkezések, amelyekről a régészeti emlékek bőségesen vallanak, komoly szellemi igényt és színvonalat tétel fel, a nyilvánvalóan meglévő anyagi tehetség mellett.⁶

A rend alkotó értelmisége mellett — Szombathelyi Tamás, Csánádi Adalbert, Hadnagy Bálint, Gyöngyösi Gergely — népes tábora volt azoknak, akik különféle beszédek (*sermo*), *exhortatiókat* állítottak össze és írtak le. Az általános írásbeliséget jelentő széles talapzaton pedig egy nagy réteg névtelen munkája látja el a szerzetesrend mindennapi életének írásos teendőit: leveleket írnak és másolnak, hivatalos rendi könyveket vezetnek, amelyek közül sok sajnos nem maradt ránk: a halálózásokról, kiadásokról, bevételekről, — és ami ránkmaradt pl. a *Liber viridis*nek nevezett kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban (Cod. Lat. 115.), és a számos inventarium és oklevél említése a *Vitae fratrum*ban, a constitúciók

⁶Bencze Zoltán —

Szekér György:

A budaszentlőrinci pálos

kolostor.

Budapest, 1993.

(Monumenta Historica

Budapestinensia, VIII);

A Pécs melletti

Jakab-hegyi

monostorban is élénk

építkezés figyelhető

meg a 15–16. század

fordulóján.

A rend hivatalos

írásbelisége

magyarázatainak rengeteg hivatkozása. Ezt a rend hivatalos írásbeliségének lehet nevezni, és bizonyos, hogy ugyanezek a scriptorok másolnak kódexeket saját maguk vagy a monostoruk számára is. Mindnyájan egy nagy művelődési áramlat fontos szereplői, akik a hivatalos írásbeliség a biztos alapjáról indulhatnak el önálló alkotó útjukra. A kódexekben olvasható egyszerű scriptorbejegyzések az átlagos rendi műveltségről tanúskodnak, aminek felső szintjén Gyöngyösi Gergely tudós alapossággal megszerkesztett prologusai és Hadnagy Bálint kronológiai okfejtései találhatóak. Mindezek a szövegek olyan rendi miliőre utalnak, amelyben megbecsülték a rendi tollforgatókat.

A tételesen leírható, katalógusokban megfogható forrásanyag (kéziratok és könyvek) szűkössége figyelmünket a pálos írásbeliség olyan emlékeire irányítja, amelyek pálosaink műveltségére, iskolázottságára vonatkoznak, és ami mögött szintén további könyvek használatát, birtoklását kell feltételeznünk. Az alábbi áttekintésben azokra a forrásokra helyezzük a hangsúlyt, amelyek a könyvkultúra és a műveltség területén meghatározóak voltak. Egyébként ezek a vizsgálódási szempontok más rendek esetében is mutatis mutandis érvényesíthetők.

Egy szerzetesrend könyvkultúrájának alapját saját liturgikus könyvek vetik meg. Szempontunkból az *officium divinum*nak elsősorban nem a biblikus részei a fontosak, hanem az olvasmányok (*lectiones*) rendje, és ezen belül különösen a kiemelt rendi ünnepek (pl. január 10. és november 14.) jellemző officiumainak összeállítására és olvasmányaira kell figyelni. Az officium olvasmányai biztosították a szerzetesek első kitekintését a *patres* által közvetített teológia világára, és az irodalom, elsősorban a legendairodalom óriási példa- és kincsestárára. A rend tagjainak gondolatvilágát elsősorban ezek a szövegek formálták,⁷ és ezeknek a szövegeknek a változása tükrözte hűen a pálos gondolatvilág alakulását is.⁸

Pálosaink elég sokat leveleztek, és ennek — sajnos az egyes magánleveleknek maguknak alig — írásban is nyoma maradt. Ez a tény az írásbeliségnek a renden belül általánosan elterjedt voltát bizonyítja amellelt, hogy a 14. és 15. századból egyre több hivatalos és magánlevél maradt ránk. A birtokokat és a peres ügyeket tárgyaló oklevelek és regesztakötetek mellett sok, részben magánjellegű levél is lehetett a budaszentlőrinci levéltárban. Utóbbiakat nyilván nem is szánták tartós megőrzésre, ám a hivatali- és magánírásbeliség emlékeinek idő előtti pusztulása egyik gyakori oka a tűz volt, ami például a beregi okleveleket is elemészette a monostor kirablásakor 1447-ben. A következő néhány példa ezen írássok tartalmi sokszínűségét igyekszik érzékeltetni: ha valaki a saját rendi előmenetele érdekében írt levelet és ez napfényre került, akkor szigorúan meg kellett büntetni és a következő három évben nem pályázhatott semmiféle tisztségre, amint ilyen visszaélésre

⁷Ere a hatásra Mezey László nyomán Mályusz Elemér is helyesen világít rá: Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. 309.

⁸Török József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai* (1225–1600). Bp., 1977.; Uő.: *Remete Szent Pál officiuma*. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. Szerk. Sarbak Gábor. Csorna, 1994. 1–5. (Varia Paulina, I).

egyébként az 1430-as évekből volt példa. II. András generális perjel 1459-1460-ban nem éppen baráti üzeneteket mondott tollba scriptorainak és küldött Párizsba a renitens Mihályhoz. Batori László történetének stíluskritikai elemzése nyomán erősen gyanítható, hogy a magyar nyelvű Bibliát másoló szerzetesről szóló beszámoló a 15. század derekán eredetileg szintén levél formájában íródhatott.

Gyöngyösi Gergely fentebb már idézett *Directorium* című munkájában egy hosszú ideje kialakult gyakorlattal kívánta fiatal rendtársait megismertetni a levélírás terén. A címzett társadalmi rangját nem feleldhette a generális perjel titkára (*socius*), akinek a leveleket olvasható és szép betűkkel kellett megírnia, mert csak a megfelelő módon kiállított és lepecsételt levél illett a rend méltóságához. A generális perjelnek pedig kötelessége volt, hogy a levélben hozzá fordulóknak tényszerűen és kedvesen válaszoljon. A *provincialis prior* is levelek útján igazgatja a felügyelete alá tartozó monostorokat, feddi vagy buzdítja őket. Gyöngyösi — ő még kutathatott a budaszentlőrinci levéltárban — idéz pár sort Kelemen, római gyóntató, Rómából kelt és Tamás generális perjelnek 1486-ban elküldött leveléből, amelyben kánonjogi utalás is van. Márton, a megvádolt római perjel pedig szintén Budaszentlőrincre küldött levélben tisztázta magát az említett generális perjel előtt. Csanádi Albert 1515-ben két latin himnuszt küld levélben a *vicarius*nak kárpótlásul, mivel a *vicarius* valamilyen közelebből nem ismert rövid írását tartalmazó céduláját, amit Csanádinak küldött javításra, elvesztette.⁹ Az adat ugyan a 16. század elejéről való, de az író emberek szokása, hogy egymásnak elküldik írásaikat, miért ne létezhetett volna már korábban is a pálosok körében?

További példákat az életnek szinte minden területe bőséggel kínál: a 15. században a pálos konfraternitások tagjai is írással tudták igazolni e testülethez tartozásukat; az utazók is útlevél birtokában igyekeztek biztonságban elérni céljukat. A különféle szerződések, a bevételek és kiadások lajstroma, mind a hivatalos írásbeliség korszerű szintjére utal. A teljességre nem törekvő felsorolás végén említsük meg a monostorokat hivatalból látogató Hadnagy Bálint generális perjel levelét, amit munkája befejeztével, 1535-ben küldött egy monostornak. Ebben megköszöni nekik a jóltartást és buzdítja őket a megkezdett jóban való kitartásra. Tekintettel arra, hogy a szöveg egy formuláskönyvben maradt fenn (ezért nem is tudjuk a címzett monostor nevét), feltételezésünk szerint az udvarias köszönőlevél műfaját Hadnagy is elődeitől vette át, tehát nem ő lehetett az egyetlen *ex officio* udvarias pálos szerzetesi előjáró.

A 13. században, a pálos remeteélet kezdeteinél, amikor a remeték zöme nem volt még felszentelt pap, csak elszórtan lehet bármiféle könyv használatát is feltételezni. A renddé szerveződés folyamatával egyidejűleg kellett a könyvek használatának terjednie: a felszentelt papoknak szükségük volt a liturgikus könyvek-re. Komolyabb méretű *scriptoriumot* — melynek emlékeivel fon-

⁹Rendszerek.

A kezdetektől a romantikáig. Írta és összeállította Tamai Andor és Csetri Lajos. Budapest 1981, 32–35. Déri T. Balázs fordítása.

tebb röviden megismerkedtünk —, a Buda melletti Szent Lőrincről nevezett monostor felépítése és benépesítése után szabad csak elképzelnünk a 14. század első negyedétől. Ismerve a pálos liturgia szoros kötődését Esztergomhoz, nem tévedünk, ha első liturgikus könyveik származási helyét az esztergomi egyházban keressük. Párhuzamosan a jellegzetes rendi liturgia kialakulásával feltelezhető, hogy kódexeiket immár saját maguk másolták, a kor szokása szerint ügyelve a szöveg- és a kottairás renden belüli egységére, különösen pedig annak fontosságára, hogy a rend központja helyesen javított mintapéldányokkal rendelkezzen. A könyvekben való hiányt *visitatio* alkalmával kellett megvizsgálni. Ez volt a záloga a liturgikus gyakorlat nagyobb területeken megvalósuló egységének a rendi szabályzat szellemében.

A *rector chori* feladata volt mind a kóruskönyvek, mind pedig az asztali olvasmányok könyveinek szöveg tisztaságára vigyázni. Szigorú előírás volt még, hogy saját elhatározásból nem lehetett javítani a szövegeken, ehhez feltétlenül az illetékes *superior* engedélye kellett. Ellenben az újonnan elkészült liturgikus könyveket súlyosabb bűn terhe alatt javítás nélkül nem volt szabad használatba venni; érthető óvatosság az egységesség megőrzése érdekében. A zenetörténeti kutatások szerint a középkorban saját pálos hangjegyzírás alakult ki, amelyik karakterisztikusan eltért a Magyarországon használatos többi hangjegyzírástól.

Ebbe a csoportba sorolhatók még — a szokványos liturgikus könyvek felsorolását most mellőzve —, a Szentírás példányai, mivel a kiválasztott, kijelölt szövegeket a liturgia keretein belül részben ezekből olvasták és énekelték. Már a 14. század második felétől ezek zömének másolását a pálos monostorok saját *scriptorium* maiban kell elképzelnünk: elsősorban a tekintélyesebbek jönnek itt számba, Budaszentlőrinc után a vikáriusi monostorok — bár bizonyos, hogy nem mindegyik — rendelkeztek kellő mennyiségű és képzett másoló-szerzetessel.

A liturgikus könyvhasználat technikai részéhez tartozik, az Úr szavát hordozó könyv iránti tiszteletet kifejező vánkos, amit az oltáron a könyv alá tettek: *cussinos pro libris* — írja Gyöngyösi a *Directoriumban*, nyilván korábbi rendi és tágabb összefüggésben szemlélve az általános liturgikus hagyomány talaján állva. A magyar könyvtártörténetben ilyen vánkosok szerepelnek egyébként a pannonhalmi összeírásban is, amelyben Szent László király összeírta Szent Márton monostorának javait, 1093-1095-ben. Az *officium divinum* során ügyelni kellett a könyv, akár nyomtatott, akár kézíratos, sérülésmentes és csendes kinyitására és becsukására. A nehéz kóruskönyveket természetesen a fiatalabb énekes helyezte el a pulpituson, míg az éneket az idősebb kezdte el. A *hebdomadariusnak* — a hetesnek — nem volt szabad több olvasmány esetén a pergamenlapok sarkainak behajtásával megjelölni a helyes sorrendet. A *Vitae fratrum* ből több példa található arra a dicséretes

szokásra, hogy a rend legmagasabb tisztségviselői hivatali idejük lejárta után is általában gondot viseltek annak a monostornak a különféle liturgikus kellékeire, köztük a könyvekre, amelyiknek az élén éppen álltak. Mivel a monostor életének lényegi része a zsolozsma lelkiismeretes végzése, ennek naponként és ünnepköroök szerinti rendjéről a jól látható helyre kifüggesztett *tabula* tájékoztatta a szerzeteseket: feliratainak pontossága volt egy-egy monostorban a liturgia végzésének apró, ám elengedhetetlen feltétele.

A rendi hivatalos írásbeliséghez soroljuk mindenekelőtt a különféle és az elhasználódás által a mulandóságnak különösen kitett jegyzékeket, *regístrumokat*, amelyekről a rendi szabályok is beszélnek, és azt a pálos *formulariumot*, amelynek nagy része Hadnagy Bálint nevéhez köthető. Ez, vagy egy ilyen jellegű formuláskönyv értendő azon a *modus scribendi ordinis*en, amit az általános perjel titkárának mindig magával kellett hordania. Ugyanúgy ide kell még sorolni a Budaszentlőrincen a rendi tisztségviselőkről vezetett jegyzéket, és az egyes monostorok különféle vagyionleltárait, vagy a szerződéseket tartalmazó köteteket. Továbbá nem feledkezhetünk meg Szent Ágoston regulájáról és e regula magyarázatairól sem, a rendi konstitúciókról — ezekből minden monostornak kellett példánnyal rendelkeznie. A vikáriusoknak és az egyes monostorok perjeleinek kellett ismerniük a *Constitutiones* tartalmát.

Hivatalosnak tekinthetők a rendi privilegium-gyűjtemények (*bullariumok*) is, és az egyes monostorok saját oklevélgyűjteményei, amelyeket a rendtörténetet művelő Dombrói Márk, Zalánkeményi János és Gyöngyösi Gergely bőségesen kiaknáztak. Egyetlen fennmaradt emlékük a *Liber viridis*, ami a generális perjel Gyöngyösi Gergely vizitációs útja során gyűjtött anyagot regeszta-formájában tartalmazza. A rendtörténet bevezetésében együtt találjuk a forrásokat: régi könyveket, okleveleket és krónikákat.

A rendi szabályzat 17. rubricájához Gyöngyösi megjegyzést fűzött, amelyből megtudjuk, hogy a rendi káptalanra összegyűlt *patres* számára az egyes monostorokban vezetett *sexterni* füzetek — minden bizonnyal papírból — tartalma jelentették a forrást, amelyekből az évenkénti káptalani gyűlések jegyzőkönyvi anyaga felől tájékozódhattak. Gyöngyösi a ferencesek és domonkosok hasonló szokását hozza fel példának. Ezekben a példákban egyébként mindig a ferencesek és a domonkosok szerepelnek.

A vizsgált korszak sok és sokféle, ám távolról sem a teljesség igényével bemutatott adatát átfutva az az érzésünk, hogy nem tévedett Gyöngyösi Gergely, amikor a Mohács előtti évekből a 15. századra visszapillantva megállapította, hogy az egészséges rendi spiritualitás az anyagiakban is egyfajta jólétet eredményezett. A szerzetesség történetében ez a minduntalan visszatérő toposz komoly igazságtartalommal rendelkezik: a történelem folyamán mindig voltak, akik a kevéssel is megelégedve boldogan éltek és dolgoztak az evangéliumok szellemében.

A harangszó százada

Székesfehérvári egyház-
megyes pap, egyháztörté-
nész, és a PPKE Hittudo-
mányi Karán tanszékveze-
tő professzor.

Ha nem csupán a számok törvényét, de a történelmi folyamatok nagy egységét is figyelembe vesszük, akkor a 14. század hamarabb búcsúzott el, mint ahogy kimért ideje lejárt volna. Az Anjou-ház mozgalmas, ám az előző és az utána következő évtizedekhez képest virágkornak nevezhető alig hét évtizede, ha a rozgonyi csatától (1312. június 15.) számítjuk — Nagy Lajos Nagyszombat városában 1382. szeptember 10-én bekövetkezett halálával lezárult. A hatalom átvételét még sikerült biztosítani leánya számára, de annak megtartását már nem. A sok belviszály, trónharc és a török veszedelem jelentkezése a következő század nagy egységéhez sorolta az utolsó szűk húsz esztendő. Ha Mária frigyre lépett volna Lajos orléans-i herceggel, a magyar egyház bizonyára átáll VII. Kelemen ellenpápa oldalára a francia hatásra. Zsigmond azonban megőrizte tárgyilagosságát és hosszú távon tudott gondolkodni világi és egyházi politika terén egyaránt. Ebbe persze belefért az is, hogy szerinte a pápát és az ellenpápát egyaránt le kellene mondatni hatalmáról, amint az 1398-ban nyíltan megfogalmazódott. Eddig az esztendeig IX. Bonifác, a törvényes pápa nem támogatta a magyar trónra is pályázó Nápolyi Lászlót, ám Zsigmond tervének kitudódásakor érthető módon a trónkövetelő mellé állt.

**Zsigmond és a
főkegyúri jog**

Luxemburgi Zsigmond király (1387-1437) felesége révén került a magyar trónra, ami azonban nem jelentette azt, hogy az európai politikai terep helyett beérte pusztán a magyarral. Noha hosszú időn át kellett megszilárdítania helyzetét az országban, távlatos terveihez hű maradt. Az első rigómezei csatát (1389) követően Zsigmond a Délvidék hadakozásaiban folyamatosan érdekelt fél maradt: hol a törökök, hol a pártütők, fölkelők ellen kellett hadba vinni seregét. Bár az északi határon sem honolt nyugalom, Zsigmondnak 1396 júliusa végén sikerült nemzetközi összetételű kereszties hadat vezetni a törökök ellen, ami azonban a nikápolyi vereséggel végződött. A siralmas helyzetet tetézte Nápolyi László trónkövetelő színrelépése, akit IX. Bonifác pápa 1402-től nyíltan támogatott. Ezt azzal juttatta kifejezésre, hogy a megüresedett magyar főpapi székekbe a Nápolyi László mellé önös érdekből felsorakozott egyháziakat nevezte ki. Zsigmond helyzetét komolyan megrendítette, hogy odaadónak hitt híve, Kanizsai János prímás (1387-1418) átállt Nápolyi László táborába, sőt 1403. augusztus 5-én Zára városában Angelo Acciaiuoli pápai legátus jelenlétében alkalmi koronával hajlandó volt megkoronázni az oda érkezett trónkövetelőt.

Zsigmond király a pápa Nápolyi László mellé állását, főpapjai elpártolását igyekezett gyorsan megtorolni s a legérzékenyebb

Koronázások

ponton haladéktalanul válaszolt: megtiltotta a pápai adók szedését és a pápai leiratok elfogadását, kihirdetését. Szinte hetek alatt fölszámolta a lázadást, s ennek szimbólumaként, uralma jogszerűségének bizonyosságaként kellő külsőségek közepette Visegrádon fejére tette a Szent Koronát. Uralkodásának első tizenöt évében rendeletei nem álltak egybe tudatos egyházpolitikája részeiként; az 1403-as év eseményei kellettek ahhoz, hogy a főkegyúri jog elve megfogalmazódjon 1404-ben.¹ Előjelek voltak ugyan, de nem lehetett belőlük egyértelműen kikövetkeztetni azt, hogy a király-elődök alapítói joga (*ius fundatoris*) helyett a királyi felségjog (*ius dominii*) válik a királyi jóváhagyás (*placetum regium*) alapjává. Zsigmond király, miután vezérei az ellenállás tűzhelyeinek utolsóként parázsló zsaránokait is eltaposták, 1404. április 6-án elrendelte, hogy az ő tudta és jóváhagyása nélkül senki nem kaphat pápai irat alapján egyházi javadalmat, a megüresedett javadalmakkal járó egyházi tisztségek betöltését magának fenntartja és az ország területén királyi jóváhagyás nélkül tilos elfogadni és kihirdetni a pápától vagy a római kúriától érkezett bármiféle bullát, iratot.

Jogok küzdelmei

Óbudai egyetem

Zsigmond uralkodásának első szakaszához fűződik a pécsi egyetem (1367) után a második, az óbudai alapítása (1395), amelyet négy fakultásosnak szántak. Két szakaszban működött, 1395–1403 és 1410–1419 között. A királyi támogatás másodszori megvonása után végleg elenyészett.

¹Vö. Mályusz Elemér:

A Konstanzi Zsinat és a magyar főkegyúri jog.

Bp., 1958.

Magyarország egyházi

és politikai

összeköttetései a római

Szent-székkal. I.

385-404. Bp., 1901.

Egy pápa, két

ellenpápa

A pápai és a magyar királyi udvar között a feszültség IX. Bonifác még ezen évben bekövetkezett halála után némileg enyhült.² VII. Ince (1404–1406), majd XII. Gergely (1406–1415) időnként kineveztek egy-egy főpapot a király tudta nélkül, máskor meg Zsigmond szabályszerűen folyamodott a pápához valamely jelöltjének kinevezése végett. A magyar uralkodó továbbra is kitartott a törvényes pápa mellett, és az egyházszakadás megszüntetése miatt egybehívott pisai zsinatra (1409–1410) nem küldött követeket.

A pisai zsinat egy újabb, immáron második ellenpápát, V. Sándort megválasztva tovább fokozta a megosztást. Ez utóbbi hirtelen halálát követően új utód támadt XXIII. János személyében, akit a német választófejedelmek többsége támogatott. Az ő személye Zsigmond érdeklődését fölkelte, mert a magyar király a német császári koronára pályázott. Ezért a törvényes pápa mellől a második számú ellenpápa táborába állt és rávette, hogy 1414 novemberére hívjon össze zsinatot: Konstanz város legyen a színhely. A XVI. Egyetemes zsinat egybegyűlt és a munkát Husz János cseh nemzetiségű prágai pap ügyének vizsgálatával kezdte, nyilvánvalóan Zsigmond ihletésére. A magyar király fivére, IV. Vencel cseh király (1378–1419) uralkodása alatt ugyanis a németellenesség fokozódott és az egyházi birtokok világi kézre adását a cseh papság egy része, élükön Husz Jánossal, mind hangosabban követelte. A Konstanzi zsinat hármast tűzött ki maga elé, már-

³Vö. Gárdonyi Máté tanulmánya e számban.

mint: az egyházzsakadás megszüntetését, az egyházi élet reformját és a tévtanítások elítélését.³ Zsigmond előrelátó politikusként szükségesnek vélte, hogy a magyar királyok főkegyúri jogát egyházi testület is megerősítse, s ezért — szándékosan nem várva be az új pápa megválasztását, mert egy testületet a felelősség szétosztása miatt könnyebb meggyőzni, mint egy személyt — a bíborosi kollégium 1417. szeptember 19-én ünnepélyesen megerősítette mindazt, amit Zsigmond már gyakorolt és a jövőben magának és utódainak is megkívánt. Vagyis a pápa csak a magyar király által javasolt személynek juttathat főpapi tisztséget és javadalmat, egyéb egyházi javadalmak adományozásába nem szól bele, csak az érsekek tartoznak kinevezésükkor némi összeget fizetni a pápai kamarának, az egyházi perek csakis fellebbvitel útján kerülhetnek a pápai kúriában működő bíróság elé. A király beleszólása az egyház intézményi életébe ezzel teljessé vált, Zsigmond egyik vágya teljesült. A másik szintén, amikor 1417. november 11-én Oddone Colonna bíborost a zsinat pápává választotta. A megte-remtődött egység pápája V. Márton néven uralkodott (1417-1431). A zsinat a kitűzött három célból kettőt elért, a harmadikkal (reformok) már maguk a zsinati atyák sem törődtek, ezért a zsinat hamarosan (1418) befejeződött. A helyreállt egység nyereségnek számított harminckilenc évnyi szakadás után, amikor néha még maguk a később szentté avatott karizmatikus személyek sem tudták, ki is az igazi, a Péter-utód pápa? A nyugati kereszténység egységére igencsak szükség lett volna az Európa délkeleti végeiről egyre terjeszkedő iszlám hitű Oszmán Birodalommal szemben.

Harangkondulás

Később Zsigmond végső egyéni célkitűzése is teljesült, amikor 1433. május 21-én tekintélyes magyar kísérettel bevonult Rómába és tíz nappal később, május 31-én IV. Jenő pápa (1431-1447) német-római császárrá koronázta. Uralkodásának utolsó szakaszára egyre inkább a török terjeszkedés nyomta rá bélyegét, a veszélyes szomszédoságú Délvidéken a harangszó egyre gyakrabban figyelmeztetett közvetlen veszélyre. Zsigmond 1437. december 9-én a morvaországi Znaim várában halt meg. Végakarata szerint példaképe, Szent László király közelében, tehát a váradi székes-egyházban első felesége, Mária királynő mellé temették.

Küzdelem a Balkánon

Zsigmond fiúgyermek nélkül halt meg, ezért az ország vezetői leánya, Erzsébet férjét, V. Habsburg Albert herceget választották királlyá (1437-1439). A koronázás már az új esztendőben történt, 1438. január 1-én, Székesfehérvárott. A királyt Pálóczi György esztergomi érsek (1423-1439), a királynét Rozgonyi Simon veszprémi püspök koronázta meg. Albert király egyik első rendelkezése az volt, hogy az egyházakat mentesítette az őket sújtó adóktól és egyházi javadalmakat nem juttatott világiaknak. A budai országgyűlésen (1439. május 29.) törvénybe foglaltatta: egyházi és világi tisztséget egyszerre senki sem viselhet, világiak nem tarthatják meg a kapott egyházi javadalmakat. E két intézkedés igyekezett

szétválasztani szövevényes intézményi egybefonódásokat, amelyek az egyházi vezetést súlyosan terhelték. A magyar egyház belső tisztulása ennek alapján legfelső szinten kezdődhetett volna el, ha a királynak több idő adatik. Albert 1439. október 27-én útban Bécs felé Neszmélyen meghalt, Székesfehérvárott temették el. Felcsé, Erzsébet gyermeket várt tőle, aki 1440. február 22-én megszületett, s fiú volt: a keresztségben a László nevet kapta.

Koronás újszülött

Amikor az országnagyok 1440. január 18-án Buda királyi várában eldöntötték, hogy III. Ulászló lengyel királyt hívják meg a magyar trónra, egyúttal az özvegy királyné részére férjet választottak. Abban állapodtak meg Ulászlóval, hogy még a koronázás előtt feleségül veszi Erzsébetet. A királyné, miután fiút szült és megszerezte a Szent Koronát, a helyzet urának vélte magát: május 15-én Szécsi Dénes bíboros, esztergomi érsekkel megkoronáztatta Székesfehérvárott a csecsemő Lászlót. Eközben intő jelként Murád szultán hónapokon keresztül ostrom alatt tartotta Nándorfehérvárat. Nem a szultán haderején, hanem a várvédők kitartásán múlt, hogy Délvidék fellegvára nem jutott török kézre. A XV. századi egyháznagyok közül bizony többre is jellemző volt az a hozzáállás, amit a csecsemőt koronázó érsek tanúsított. Nem törődtek azzal, hogy a válságosnak ígérkező időkben egy trónra kerülő gyermekkirály akár évtizedekre meghosszabbíthatja a hatalomért folyó küzdelmet, ami az ország egységét súlyos veszélybe sodorta.

Késlekedő hajóhad

I. Ulászló (1440–1444) mellett azonban az ország rendjei kiálltak és 1440. június 29-én semmissé nyilvánították V. László megkoronázását. Lehetett készülődni az új koronázásra Székesfehérvárott és ugyanaz a Szécsi Dénes július 27-én a Szent István fejerekljetartójáról kölcsönzött koronával elvégezte a szertartást. A Szent Korona ugyanis Erzsébet királyné birtokában volt. I. Ulászló a Szentszékkal kapcsolatban folytatta közvetlen elődje politikáját. Amikor a Bázelen ülésző XVII. Egyetemes zsinat eretnökké vált és 1439. június 25-én letettnek nyilvánította IV. Jenő pápát, Albert tiltakozott a zsinat döntése ellen.⁴ A lengyelektől jött király ugyancsak IV. Jenő mellé állt, aki 1442-ben Giuliano Cesarini bíboros pápai legátust a béke követeként küldte a királyhoz és Erzsébethez. A békítés mellett fontosabb feladata volt a török elleni keresztes hadjárat megszervezése. Ulászló sem vonakodott a harctól, így 1443 nyarán elindult Budáról a hosszú hadjáratra, amelynek vezére az erdélyi vajda, Hunyadi János⁵ lett. Ő az a gondviselés támasztotta férfit, akinek a kezébe az ország sorsa letéetett. A hosszú hadjárat sikeresnek bizonyult; a következő, az 1444 őszén bolgár földre vezetett azonban nem. A magyar sereg hiába vette be Bodonyt, majd Nikápolyt, Várna mellett november 10-én súlyos vereséget szenvedett a török hadaktól. A Fekete-tengeren a nyugatról jött keresztény hajóhad nem rendelkezett akkora erővel, hogy képes lett volna megakadályozni a török hadtestek át-

⁴Vö. uo.

⁵Vö. Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora.* Bp., 1976.

Kormányzó és főkapitány

hajózását. Elesett a király, a pápai legátus, számos egyházi és világi vezető; Hunyadi János viszontagságosan, de mégis megmenekült. A megkoronázott kiskorú király mellé a Rákos mezején egybegyűlt országgyűlés 1446. június 6-án Hunyadi Jánost kormányzóvá választotta, s ezzel az ország sorsa a következő tíz esztendőre biztos kezekbe került; noha Hunyadinak számtalan csatát kellett megvívnia az északi és a déli végeken egyaránt. A hadvezérnek emellett gondja volt az egyházi életre, ezen belül a szerzetesség megújulásának sürgetésére és a ferencesek szigorú ágának, az obszerváns irányzatnak a támogatására.⁶ A kormányzó, 1453-tól az ország főkapitánya, nem diadalról diadalra, hanem küzdelemről küzdelemre haladt. A Szentszék támogatta Hunyadi János Szerbiába vezetett törökellenes hadjáratát 1448-ban. A magyar hadak azonban a második rigómezei csatában (október 16–18.) vereséget szenvedtek. Hiába látta a kormányzó a veszélyt, az országnagyok belső torzalkodása, a kívülről érkezett támadások az ország védelmétől elvonták a szükséges pénzt és hadierőt. Egyetlen biztos támasza maradt az országnak: a pápa, meg néhány szerzetes.

⁶Török József:
Szerzetes- és
lovagrendek története
Magyarországon. Bp.,
1990, 139-142.

Jakab, a látnok

Még Zsigmond országolt, amikor 1432-ben Marchiai Szent Jakab, itáliai ferences szerzetes Boszniába jött és a hitbéli egységet megbontó eretnekek ellen prédikált. Az obszerváns ferencesek a hit tisztaságának helyreállításával az ország egységét erősítették; s ezzel párhuzamosan a török támadásokat visszaverő seregek lelkipásztorai lettek. Zsigmond király 1437. január 12-én kelt levelében azt kérte Jakabtól, hogy társaival együtt Szent György napjáig legyen a török ellen küzdő seregnél. Ekkor folyt Szendrő várának ostroma és a júliusban bekövetkezett fölmentésénél Jakabnak nagy szerepe lehetett, mert a katonáknak látnoki módon előre megmondta a győzelmet.

⁷Steven Runciman:
Konstantinápoly bukása.
Bp., 2000.

Konstantinápoly 1453. május 29-én elesett, II. Mehmed szultán lóháton vonult be a Hagia Sophia templomba.⁷ A Bizánci Birodalom megsemmisült. Európában aki akarta, tudhatta, hogy a Magyar Királyság lesz az oszmán támadás következő célpontja.

⁸Vö. Bölcsey Ödön:
Capistranói Szent
János élete és kora.
I-III. Székesfehérvár,
1923.

Marchiai Jakabot rendtársa követte, Kapisztrán János,⁸ aki mindig szerzetestársai kíséretében utazott. Ők mellette az írnyi, tolmácsi feladatokat látták el. Híre megelőzte érkezését, hatalmas tömegek hallgatták, imádsága nyomán csodák történtek, betegek meggyógyultak. Capistrano város szülötte 1455. június 5-én érkezett Győrbe, s az új pápa, III. Calixtus (1455–1458) megbízását itt vette kézhez. A spanyol származású Péter-utód pápai programjának a terjeszkedő iszlám föltartóztatását tűzte ki, okulva Bizánc elestéből (1453), s ebben a két János, Hunyadi és Kapisztrán lettek munkatársai. A szövetséges hadsereg létrehozása nem sikerült. A keresztes hadjárat meghirdetésére Juan de Carvajal bíboros közbejöttével került sor. Kapisztrán Szent János nyáron az ország középső vidékeit járta. Eger, Székesfehérvár után Szeged, Csanád, majd Várad következett. Az őt kísérő rendkívüli jelenségek között

Csodatévő János

voltak, amelyek félelmet keltettek, és voltak, amelyek csodálkozást, mosolyt. Itt, amikor a székesegyházban prédikált, egy veréb szállt a vállára. Ő elhessegette a madárkát, de az visszatért. Erre a jelenlevő püspök ölébe ültette, a veréb onnan figyelte a szavát.

Kapisztrán Szent János 1455 telén Hunyadi János után ment Erdélybe, s ott a keleti keresztények egységre vezetését munkálta. Majd 1456. február 15-én a budai vár templomában átvette a pápa által küldött keresztet Carvajaltól, s április 15-én elindult Budáról az országos, védekező jellegű kereszties hadjáratot hirdető útjára. III. Calixtus pápa a távoli Rómából csak imádsággal segíthetett, 1456. június 29-én elrendelte a déli harangozást és az Ür-angyala elimádkozását⁹ Magyarország győzelméért. Öt nap múlva, július 4-én Mehmed szultán megkezdte Nándorfehérvár ostromát. A fölmentő sereg élén Hunyadi János állt.

A nándorfehérvári győzelem történetének teljességéhez¹⁰ hozzátartozik, hogy Kapisztrán Szent János Hunyadi tilalma ellenére kelt át a Száva folyón, hogy kis létszámú, rosszul fölfegyverezett katonáival a sokszoros túlerőre támadjon. A szultán csapata e meggondolatlan lépés fölötti örömeiben teljes erőből megtámadta Kapisztrán seregét és közben a várral szemben felállított ágyúkat magára hagyta. Hunyadi ezt látva, katonáival elfoglalta a törökök ágyúit és saját ágyúikkal támadta hátba a szultán embereit. A nándorfehérvári győzelmet, ha az országnak tetterős királya van, jobban ki lehetett volna használni.

Az öröme gyász következett, méghozzá kettős. Előbb Hunyadi János augusztus 11-én Zimonyban érkezett el élete utolsó órájához. Majd a hűséges társ 1456. október 23-án követte a hadvezért az örökkévalóságba.

Az iszlám uralom a magyar győzelem ellenére feltartóztatlanul terjedt a Balkánon. Szerbia 1459-ben, Bosznia 1463-ban lett hosszú századokra az Oszmán Birodalom része. Magyarország pontosan hetven, Nándorfehérvár pedig hatvanöt évnyi haladékot kapott.

A nándorfehérvári győzelem után a győztes két fia hamarosan szabadságát veszítette, sőt az idősebb, László életét a budai Szent György tér verpadján hóhér pallosa oltotta ki. V. László 1457. november 23-án Prágában meghalt, s ezzel a fiatalabb Hunyadi fiú, Mátyás számára megnyílt először a börtön ajtaja, majd az út a királyi hatalomhoz, amely 1458. január 24-én a Duna jegén át vezetett. I. Mátyás február 14-én bevonult Budára, és ott a Nagyboldogasszony-templomban megtörtént trónfoglalása. A Szent Korona hiányában a koronázás késett (csak 1464-ben került rá sor), de Mátyás megkezdte uralkodását (1458–1490). A pápát sietve biztosította, hogy apja törökellenes politikáját folytatja, miközben sokirányú külpolitikával, hadi cselekményekkel foglalkozott. Uralkodása első éveiben gyakran vett részt a pápaság által támogatott kereszties hadakozásokban, a pápák (II. Piusz, II. Pál) komoly

⁹Vö. Érszegi Géza: *Az év minden napján délben mindörökké harangozni kell.* In: *Déli harangszó*, szerk.: Visy Zsolt, Bp. 2000, 187–202.

¹⁰Ágoston Gábor: *A Nándorfehérvárhoz vezető út. Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés és a nándorfehérvári győzelem.* In: *Déli harangszó*, 203–250.

Mátyás reneszánsz uralma

¹¹Vö. Kovács Péter: *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt* (1473-1490). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Szerk.: Zombori István. Bp., 131-146.

¹²Vö. Török József: *Péter vándorítón*. Bp., 1991, 131-146.

Elhibázott főpapállítások

összegekkkel támogatták a török elleni védekezést.¹¹ A nagy, nemzetközi összefogás elmaradt, noha II. Piusz pápa (1458-1464) beteg-félholtan Ancona kikötőjébe utazott, hogy a keresztény flotta vezérhajóján tengerre szálljon az oszmán tengeri hajóhad ellen. A hajókat várva halt meg Anconában.¹² I. Mátyás 1465-ben a támadást sürgető II. Pál pápával (1464-1471) közölte, hogy ameddig a török nem támad, ő sem vonul hadba.

Mátyás király hosszú uralkodása folyamán a Szentszékkel állandó, ugyanakkor változó minőségű kapcsolatban állt. A magyar javadalmak s egyházi tisztségek betöltése a Szentszék részéről idegen ajkú egyháziakkal már régóta feszültségforrásnak számított. Még inkább azzá lett, amikor a pápai gyakorlatot Mátyás követte, például második felesége, Beatrix királynő rokonai (Aragóniai János, Estei Hippolit) esetében, az érintettek kiskorúsága, sőt gyermek volta fölött nagyvonalúan szemet hunyva. A Szentszék megpróbálta a király döntéseinek kivitelezését megakadályozni, ám igazán hatásosan nem tudott — vagy talán nem is akart? — vele szemben föllépni. A szentszéki intézkedéseket Mátyás örömmel fogadta, ha azok politikáját segítették; ha viszont ellenkező irányban hatottak, mindent megtett hatástalanításuk érdekében. Mindezt nem lehet abba a túlzottan is egyszerűsített képletbe foglalni, hogy a király nemzeti egyház megteremtésén fáradozott volna. A pápától való függés — igaz, elég vékony szálon — mindvégig megmaradt. Mátyás az idő haladtával a magyar egyházat egyre inkább mint jövedelmet, valamint hadierőt biztosító intézményt szemlélte, az egyháznagyokat pedig a királyság — sőt a király! — szolgálóiként tartotta számon, s vette igénybe szolgálatait, ha kellett, kit-kit a megfelelő szinten, képességei alapján. A nehéz időkben az egyházi javadalmak, elsősorban az érsekségek és püspökségek betöltése a sokféle, egymásnak feszülő érdek és érdekellentét keresztüzében azt az egyházi vezető réteget tette bizonytalanná, sőt kiszámíthatatlanná, amely képes lett volna a királyság intézményének további szilárdításával magát az egyre jobban védekezésre kényszerülő országot támogatni az oszmán-török hadak ellenében.

Viták a Szentszékkel

Mátyás egyházpolitikájának sokszínű, ámde a királyi érdekeket soha nem felejtő volta tovább elemezhető és az uralkodó személyiségéről alkotott kép árnyaltabbá tehető. A történészek Mátyás király kapcsolatát az egyházzal gyakran azonosítják a Szentszékhez fűződő kapcsolatával, s egyházhűségét, következképpen keresztény mivoltát az egyházi javadalmak betöltései körüli viták során keletkezett, szándékosan dramatizált megnyilatkozásainak segítségével próbálják értelmezni. Az eljárás érthető, hiszen nehéz elvonatkoztatni a Szentszékhez küldött, gondosan megszerkesztett levelek, diplomáciai remekművek rendkívül meggyőző hangnemétől. Egyetlen példa elegendő erre, az 1462-es év során, a Bosznia ügyében Rómába küldött levél,¹³ amit a pécsi

¹³H. Balázs Éva (szerk.);
Mátyás a kortársak
között. Bp., 1957.

püspök fogalmazott meg, természetesen Mátyás nevében; ebben a király rendkívül finoman, áttételesen megleckéztette a pápát. Máskor, ha úgy vélte, fenyegetni is tudott. Volt olyan eset, amikor Mátyás a pápával azt tudatta, hogy kész a kettős keresztet hármas keresztté alakítani, vagyis a latin kereszténységből a keleti egyházba átmenni, ha a pápa nem enged követelésnek is beillő kérésének.

Mátyás Bécs városában bekövetkezett halála (1490. április 6.) majd székesfehérvári temetése (április 24.) után Jagelló Ulászló cseh király is pályázott a magyar trónra. Corvin János, Mátyás természetes fia június 13-án lemondott trónigényéről, a világi és egyházi vezetők egy része átpártolt Jagellóhoz és némi hadakozás után a rákosi országgyűlés július 15-én a cseh királyt magyar királlyá (1490–1516) választotta. A koronázást szeptember 18-án tartották meg Székesfehérvárott. Az egyre fenyegetőbb Oszmán Birodalom tőszomszédságában Mátyás király számtalan, érdekhez inkább, elvekhez kevésbé igazodó személyi politikája ízetlen, fanyar gyümölcsöt termelt a határozatlanságáról elhíresült II. Ulászló uralkodásával. A diplomáciai érintkezés a Szentszék és a Magyar Királyság között továbbra is élénk maradt, intézni való ügyek jócskán akadtak s érvényesítendő egyéni érdekek úgyszintén. Az már más kérdés, hogy a javadalmazottak szempontjából sikeres utak, ügyködések mennyiben szolgálták a magyar egyház elemi érdekeit.¹⁴

¹⁴Kubinyi András:
Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490-1526). In:
Magyarország és a Szentszék...
i.m. 119-134.

Az élet kapujában

A Szentszék folytatta a Magyar Királyság török elleni védekezésének anyagi támogatását, azonban a VI. Sándort követő pápa, II. Gyula (1503–1513) az itáliai hadszíntéren olyannyira elfoglalta magát, hogy az Oszmán Birodalom fenyegető jelenlétével nem számolt, ellene nemzetközi összefogást (nem szavakban, hanem tettekben) nem sürgetett. Az a „Szent szövetség”, amit a pápa, Velence és V. Ferdinánd spanyol király kötött 1511. október 4-én (idővel II. Ulászló is csatlakozott hozzá!), nem az oszmán, hanem a francia terjeszkedésnek akarta útját állni. A Magyarország számára súlyos helyzetnek közvetlen közléről volt szemtanúja Bakócz Tamás bíboros,¹⁵ esztergomi érsek (1497-1521), aki 1512. január 26-án érkezett Rómába, hogy ott részt vegyen a XVIII. Egyetemes, V. Lateráni zsinaton (1512–1517). A magyar egyház vezéregyénisége „az elszalasztott lehetőségek” zsinatának (ti. reformok kimunkálásával nem tudott elébe menni a hamarosan bekövetkező reformációnak) az elején részt vett; ám fontosabb volt, hogy a következő évi konklávéban komoly (legalábbis költséges) erőfeszítéseket tehetett a pápai méltóság elnyeréséért. Bakócz Tamás ezt annak reményében cselekedte, hogy mint pápa, Európa keresztény nemzeteinek egybefogásával gátat vethetne az oszmán áradatnak és Magyarország megmenekülne. A firenzei Medici családnak több pénze volt, mint az esztergomi érseknek és az egyetlen, küzdelem hamar eldőlt. *Lorenzo il Magnifico* második fia,

¹⁵Szomory Dezső:
II. Lajos király.
Bp., 1922.

Giovanni Medici 1513. március 11-én X. Leó néven foglalta el a pápai trónt (1513-1521). A hadászat helyett a művészet pártján állt, s közben gondoskodott arról, hogy Bakócz Tamás ne fondorkodhasson ellene az Örök Városban. A pápa 1513. július 15-én az esztergomi érseket legátussá tette és feladatául adta a török elleni kereszties hadsereg egybegyűjtését, majd hadba vezetését. Bakócz Tamás 1513. november 6-án elhagyta Rómát és a következő év április 9-én Budán kihirdette a pápai bullát, amivel elindította a hetek alatt ellenőrizhetetlenné váló belháborút. A nagy remény (magyar pápa) még nagyobb pusztításba (parasztfölkelés) torkollott.

A végvár esleste 1521-ben

II. Ulászló király 1516. március 13-án Buda várában meghalt és hat nap múlva eltemették Székesfehérvárott. Kiskorú fia, II. Lajos követte a trónon, akit már az előző évben összeházasítottak Habsburg Máriával. Az egy hónap múltán egybegyűlt országgyűlés királyi tanácsot rendelt a tíz éves uralkodó mellé. Hat főúr és hat főpap kapott lehetőséget a tizenhat köznemes társaságában, hogy a Magyar Királyság sorsát jobbra fordítsák. Az egyháziak közül Szatmári György pécsi püspök mint kancellár emelkedett ki és irányította öt éven át az ország életét, vagy legalább megpróbálta menteni a menthetőt. A Délvidék és ezen keresztül az ország védelmét biztosító Nándorfehérvár esleste sem döbbentette rá az ország hatalommal rendelkező vezetőit felelősségükre. A wormsí német birodalmi gyűlésen 1521. április 3-án a magyar követség segítséget kért a török ellen, ám Luther Márton hittételei s az egyházi birtokok szekularizálása jobban érdekelték az ott megjelenteket, mint Magyarország pusztá léte. 1521. május 18-án indult el a szultán serege Isztambulból s néhány hét múltán már a déli határokat nyugtalanította. Július 3-án a délvidéki török csapatok körülvárták Nándorfehérvárt, majd augusztus 8-án a közel kétszázézer fős hadsereg rohammal bevette. A fellegvárba szorult védők három hét ostrom után szabad elvonulás fejében feladták a magyar Délvidék legfontosabb erődítményét. Ettől kezdve az ország közvetlen fenyegetettségben élt. A Délvidékről megkezdődött az elvándorlás, az egyházi élet mindennapjaira szintén hatott a közelgő vihar.

Tomori érsek

A király és környezete tehetetlenül szemlélte az eseményeket. A vránai perjelség ekkortájt megüresedett, s noha Tomori Pál, a későbbi kalocsai érsek is pályázott volna a vránai perjeli tisztségre, a király olyan harácsoló udvaroncot állított e helyre, aki a johannita tartomány jövedelmét elvonta a védelmi munkáktól. Amire Tomori Pált, a volt katonát az ország nagyjai VI. Adorján pápa (1522-1523) parancsszavát is igénybe véve kikényszerítették az esztergomi ferences kolostorból és a kalocsai-bácsi kettős érseki székebe ültették, három esztendő elveszett. Alighogy az 1523 májusában Budán tartott országgyűlés kinevezte Tomori Pált a Délvidék kapitányává, rögtön hadba kellett szállnia a Pécsig fel-

hatoló török sereg ellen. Majd a Száván átkelő csapatok elárasztották a Szerémséget és pusztították a falvakat. Nagyolaszinál 1523. augusztus 12-én a Tomori érsek vezette magyar hadtest megütközött a török harcosokkal és fényes diadalt aratott. A következő évek elsősorban Tomori Pál számára a lázas, kétségbeesett felkészülés idejét jelentették, miközben a királyi udvar emberei, az ország előkelői nem tudtak, mert nem akartak felül-emelkedni a széthúzáson.

Mohács mezeje

Nándorfehérvár török általi elfoglalása után a ciszterci monostorból lett erődítmény, Pétervárad számított az ország déli végvárának. Ennek eleste 1526. július 27-én mindenkit megdöbbentett, pedig sokan ismerték a valós helyzetet. Antonio Burgio pápai követ ekkor jegyezte fel Tomori érsekről, hogy „inkább csodával, mint emberi erővel tartotta meg eddig is az országrészeket”. A csoda három évig tartó pillanata elmúlt, Mohácson augusztus 29-én az országért és a kereszténységért küzdő Tomori Pál fővezér számára „az ég úgy nyílt meg, mint valami aranykapu”.¹⁶ Mellette a főpapság, ha már életével nem tudta hivatását teljesíteni, legalább halálával akart helytállni: rajta kívül még hat főpap esett el a mohácsi csatamezőn, s velük serégnyi kisebb egyházi méltóság. A mohácsi vész után a törökök a Duna mentén felvonulva gyorsan Budánál termettek, majd azt és környékét kifosztva visszatértek határaik mögé. Útközben Bácsot felgyújtották, de helyőrséget nem hagytak hátra. A harangokat kongató 15. század Mohács mezején ért véget.

¹⁶Szomory Dezső:

II. Lajos király.

Bp., 1922.

BENEY ZSUZSA

Országok rongya, könyvtár a neved

*Jelek, teremtés és semmi határán,
örök teremtés, minden szó: legyen
s a lett-ből kivont létezés, időtlen
emléktelen sötétség: én valék.*

*E fekete vonalak, kunkori
meghajlított, alig-különböző
lepréselt bogarak: egymásra zárva
nem csak a van világa: a lehet
futó álmai, hiábavalóság,
kettősség létezés és jel között*

*egy meghasadt koponya omladéka.
A meghasadt elme játéka
önmagával sakkozó sötét-világos.*

Világok rongya, könyvtár a neved.

*Káprázat, mintha-létünk lüktetése.
Az élet könyveiben évről évre
feljegyzett bűneink, a megbocsájtás,
a szétfoslás, hamupor ellenére
forró bélyeg, mely mindent átlyukaszt.*

*A természet varázskönyveiből
épülő, leomló mindenhatóság.
Változások lakatai az emlék
lassan halványuló betűiben.*

Semmiség rongya, könyvtár a neved.

*És a semmitől kérjük újra s újra:
ment-e általa a világ elébb?
Pedig éppen e malom a pokolban
a nemlét folyójában el s fölmerülve
hajtja e világot, örületünket
Ixion viharúzótt kerekén
örvény nyomorban vég nélkül kerengőt.*

*E lángoló betűk elégetik
a papírt és a kezeket, amelyek
e végtelen sok jelet, nyomainkat
sírköveinket e könyvekbe rótták.*

*Lét-nemlét forgása, jövőnkről emlék
tartalmatlanná lett lélekjelek
szárnyaink rongya — könyvtár a neved.*

A legendától a rapszodiáig

**Vörösmarty Mihály születésének 200. évfordulója
alkalmából**

Ha a vallásos magyar költészetből egy szűkebb antológia készülne, Vörösmarty Mihálytól három vers valószínűleg szinte azonnal bekerülne; a *Hedvig* (1829), *A szent ember* (1845?) és az édesanyjának, Csáty Annának emlékét állító, régebben tankönyvekben is szereplő *A szegény asszony könyve* (1847). Egy bővebb válogatás során azonban mihamar megakadnánk, aminthogy nem vezetne célra a költői életmű vallásos vagy bibliai (egyébként szép számra menő) motívumainak számbavétele sem. Nyilván elgondolkozhatnánk azon, felvegyük-e a fiatalkori versek közül *Az isteni jószágot* (1822) vagy a moralitás-ihletésű *Volt tanítványaimhoz* címűt (ugyanakkor); a szent lovagkirály megörökítései közül a *Cserhalom* egy részletét közöljük-e (1825-ből) avagy a *Szent László* c. epigrammát 1833-ból? Netán hagyjuk abba az egészet, és fogadjuk el Babits Mihály 1911-es véleményét Vörösmarty elhatalmasodó „nihilizmus”-áról, esetleg értünk egyet a jelenkor szellemtörténészével, Rajnai Lászlóval, aki szerint „Vörösmarty cimboráskodása az ördöggel”, azaz az Isten adta és megáldotta tehetség megkísértése már az 1830-as évek elején, valahol a *Csongor és Tünde* táján elkezdődött? Valós kérdések — elmélyült, elfogulatlan választ igényelnek.

A Jó és Rossz princípiumainak harcát a romantika művészete is feldolgozta. A maga végletesen tragizáló látásmódjával a küzdelem terepéül az emberi személyiséget választotta, annak minden lehetséges, külső és főként belső konfliktusával. Így az ember (most már Vörösmarty szavával) egyszerre lehet örült sár és „istenarcú” lény. Egyfelől soha ennyi bukott angyal- (Lucifer-) és Káin- meg Júdás-történetet; másfelől az Ember sorsa mitikus tárggyá emelkedett, amely megteremtette azután új, grandiózus műfaját is, az emberiségkölteményt.

A művész istenarcúsága az alkotás, a teremtés újat, eredetit, soha-nem-voltat létrehozó képessége; szinte egyfajta társszerzői viszony a Teremtővel. Mivel ő sem nélkülözhetette az alaptörténetek ősforrásait, a mítoszokat, a meséket, a folklór világát új megközelítésben vizsgálták. Vörösmarty legismertebb alapműve, a *Csongor és Tünde* (korántsem mellékesen az első magyar emberiségköltemény!) jól mutatja nemcsak ezt a rétegzettséget, de egyszersmind az ismert történetekhez fűződő, sajátosan romantikus alkotói vi-

szonyt is. Nem kivétel a Biblia sem: érdemes újraolvasnunk Az ember tragédiája ún. keretszíneit, hogy láthassuk, miképp küzd meg Madách Imre a teremtés utáni rend, a Lucifernek juttatott két fa, a paradicsomból kiűzetés vagy távozás stb. bibliai történetével, hogy belőlük motivált, hihető-átélhető romantikus cselekményt formáljon.

A Hedviget maga Vörösmarty nevezte (alcímként) legendának. Ma már a szó legszűkebb értelmében is az, hiszen Hedviget, azaz Jadwiga lengyel királynét, aki szentség hírében halt meg, 1950-ben boldoggá, 1997-ben szentté avatták. Az egykorú kritikus, Toldy-Schedel Ferenc (a német polgár alaposságával és a diplomás orvos pontosságával) már felhívta a figyelmet a legendaalkotás itteni módjára, a történetek bűvara számára elfogadhatatlan, tudatos anakronizmusok sorozatára: a versben még él Nagy Lajos király, leánya azonban már felserdült, Jagello litván nagyfejedelem jegyese, és Budán álmodozik arról, hogy nemcsak vőlegényét teszi kereszténnyé, de lengyelre fordítja a könyvek könyvét is. (A valóságban apja halálakor mindössze tizenegy éves volt, és az első lengyel bibliafordítás — éppúgy, mint a magyar — csak a 15. századból való.) Ezért az árért azonban Vörösmarty — mondja Toldy — „költői szépséget csinált és nemzeti interessét”. Tegyük hozzá: a romantikus művész saját legjobb képességét ábrázolja hősnőjében, amikor térítővé és fordítóvá, azaz alkotóvá teszi őt.

A műbíró jó szemmel vette észre a „nemzeti interessét”-t Vörösmarty legendájában. Valóban, a nemzeti és függetlenségi hagyományok tisztelete, ápolása már fiatalkori líráját is jellemezte, és ez csak elmélyült Tolna vármegye nemesi ellenállásának átélésében 1822-23-ban. Nehéz megmondanunk például, hogy a Fehérvár (1823) múltidézésében mi a hangsúlyosabb: az Arpádházi szentek ébresztése, királyaink törvényalkotó képessége, vagy a tehetetlen jelen kárhozzátása. Költőnk már 1822-ben leírta versben Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós tiltott nevét, ismételten és kedvvel forgatta a Törökországi leveleket (Mikestől, a 206. levélből veszi majd A szent ember példázatát), és amikor a Zalán futásában megalkotta a régvárt honfoglalás kori eposzt, már szembenézett történetfilozófiai kérdésekkel is. A barokk művészek előszeretettel ábrázolták forgó keréken állva Fortunát, a szerencse antik istennőjét; az „egyszer fent, máskor lent” romantikus történetfilozófiáját azonban nem innen vette (akár kortársai), hanem a német gondolkodó Johann Gottfried Herdertől, aki szerint — az egyes emberhez hasonlóan — a nemzeteknek is megvannak életkoraik (gyermekségük, ifjú- és felnőttkoruk, elöregedésük). Ezt a metaforát a romantika széltében-hosszában használta, sőt közhellyé koptatta, a Zalán futásában azonban még újszerűen hatott, hogy — Szörényi László érvényes elemzését hivatkozva — a hazát szerzett, azaz felnőttkorba lépett magyarság ezzel el is indult az elpuhulás, az elöregedés felé, amíg az eposz vesztesei, a görö-

gök 19. századi, törökellenes szabadságharcukkal újra a megifjodás útjára léptek. A társadalmi, nemzetben élő ember után a körforgás-elmélet diadalmaskodni látszott a természeti ember fölött is a *Csongor és Tünde* Éj-monológiájában.

Vörösmarty fiatal korában sem volt a romantikus titán-lázadók közül való. Ha személyes sorsa (szerelmi boldogtalansága, megélhetési kényszere) miatt meg is szólalt a kétségbeesés hangja (*Az isteni jószág*, 1822), felülkerekedett benne az isteni hatalomba és jószágba vetett hite, nemzete újjászületéséhez pedig egyelőre a korholással és a buzdítás szavaival járult hozzá. Ezenközben, akár *Csongor* úrfi, „minden messze tartományt” bejárt: térben és időben távoli világokat teremtett képzelete a kereszténység felvétele előtti magyarság előtörténete számára. A költői-nyelvi-műfaji teremtés nem elégítette ki a krisztusi kor felé közeledő poétát: a kihűlő éjszakában csak a még soha át nem élt szerelmi beteljesülés őrlángja lobog, a *Csongor és Tünde* híres zárószóiban.

1830 azonban nem csak e strófa leírásának és a drámai költemény kiadói meghirdetésének esztendeje. A magyar romantika iskolateremtő vezéregyénisége, Kisfaludy Károly, aki megalkotta a társalkodás, azaz a társadalmi osztályok érintkezésének programját, fiatalon elhunyt, és Vörösmarty (költőtársaival, elvbarátaival) hirtelen az irodalom élvonalában találta magát. Az évnek két nagy nyeresége, hozadéka is volt: Széchenyi István *Hitelében* megjelent a nemzet újjáteremtésének kézikönyve, és a Magyar Tudós Társaság meginduló, tényleges tevékenységében megnyílt a tér a tevékenység új, nagyobb nemzeti léptékű romantikája számára. Innentől kezdve a költő teremtő erejének, önistenülésének terepe a *nemzetépítés*. 1830 végén, Pázmány Péter szájába adva, papírra kerülhetett a szállóigévé lett verssor: „Legszentebb vallás a haza s emberiség.” Láttuk, nem előzte meg sem világnézeti, sem hitbéli válság vagy kételkedés. (Rajnai László ugyanis tudatlanságnak vagy egyenesen istenkáromlásnak tekintette.)

A reformkori érdekegyesítés nemzetépítő programja volt az első, nem vallási ideológia, amely igyekezett áthatni a hétköznapi élet és a társadalom egészét. Mindazonáltal nem okozott törést a hívők lelkében sem, hiszen békés elképzelés volt az ellentétes érdekű társadalmi osztályok kiegyenlítésére, és a korai keresztényszocializmus érzékenységgel (Lammenais abbé mindennapos olvasmánya volt a magyar romantikusoknak is) igyekezett kiküszöbölni a fejlettebb országokban már kiütközött szociális problémákat. A nemzetet pedig nem vagyoni, felekezeti stb. alapon, hanem erkölcsi kritériumok alapján határozták meg: tagjai lehet mindenki, aki az ország javára dolgozni hajlandó. Vörösmarty megfogalmazása szerint: „S nem csak dicsőké a haza...” (*Honszeretet*, 1843) Az érdekegyesítő liberalizmus morális mibenlétét maga a költő szemléltetheti az utókor számára is. Akadémikusi fizetése fejében Vörösmarty a Tudós Társaság egyik nagy robotosa

lett; helyesírási szabályzataalkotó, szótáríró, tankönyvszerkesztő — akár szépirói karrierje rovására. Lírai és verses epikai törekvéseit az 1830-as években alárendelte a drámaírásnak, mert a nemzeti színészetnek erre volt szüksége; 1836/37-ben drámakéziratait is félretolta, amikor folyóiratot kellett szerkesztenie.

A nemzetteremtés szakralizálása a versek képanyagában is jól megfigyelhető. Vörösmarty — *A szegény asszony könyve* 1847-es tanúsága szerint — sohasem tudta túltenni magát azon, hogy 1816 és 1834 között (önellátó is nehezen lévén) nem tudott segíteni özvegy édesanyján. Az elárvult — magyar vagy lengyel — haza képét a fiaitól elhagyott anya allegóriájával állította olvasója elé, ám ebbe a képzetbe a *Mater dolorosa*-ábrázolások is belejátszottak (*Elhagyott anya*, 1837; *Az élő szobor*, 1841). Szent László: „A legerősebb ő s a haza szente vala.” (1833) A *Szózat* két jövő-alternatívája egyaránt egyházi szertartásrend kozmikussá növesztése: a nemzet közös imája vagy a nemzet temetése, az emberiség gyászoló gyülekezetének közepette. A *Gotterhalte* ellenére-pótlására írott *Hymnus* (1844) „Isten segíts!” felfohászokodása a nemzetté váláshoz és a magyarság emberségmértékű befogadásához hív és vár égi áldást. A *Honszeretet* strófaiban a hazáért hozandó áldozat mértékét csak a régi vértanúk emlékével lehet érzékeltetni: „Tűrj érte mindent, ami bánt, / Kint, szégyent és halált...” A példák száma folytatható...

Manapság — szükségszerű válasz ez az elmúlt évtizedekre — alacsonyán jegyzik a közeleti lírát, és az évforduló tapasztalatai is azt mutatják, hogy az olvasói, kutatói figyelem Vörösmarty életművében szintén elfordulni látszik az 1830-as, 1840-es évek hazafias poézisétől. (Hogy ez nem nyelv-, hanem történelemfüggő tendencia, arról 2000 májusában a varsói egyetem magyar szakos diákjai győztek meg, amikor hasonló fenntartásaikat hangoztatták a Vörösmarty-emlékülésen.) Vörösmarty azonban a nemzeti költő státusában, a *Szózat* után sem vált falragasz-poétává. Agyonjavított kéziratai tanúskodnak arról, hogy férfikorában is ernyedetlenül, vissza-visszatérve kereste a jobb sort, a szemléletesebb jelzőt, metaforát.

Nem tűnt el személyiségéből az a romantikus kételkedés sem, amely reformkori nagyjainkat általában is jellemezte, és a tépetségig, majd az örületig fokozódott Széchenyi István dilemmáiban. Vörösmarty nagy kérdezőverse — már a rapszódia szenvedélyességével — a *Gondolatok a könyvtárban* (1844): „Hol a nagyobb rész boldogsága?”, „De hát ledöntsük, amit ezredek / Ész napvilága mellett dolgoznak?”, „Mi dolgunk a világon?” A tét nagy; amit elherdálhatunk /ismét mellérendeltem/: „Az Isten napját! nemzet életét!” A vers csúcspontját és végső kérdésfelvetését megelőző nagy szimbólum, a bibliai Babeltorony (Mózes I. 11,4-9.) azt a küzdött bölcsességet jelképezi, hogy az egyes ember a maga véges életében képtelen eldönteni a haladás vagy körforgás nagy

történetfilozófiai kérdését. Rövid távú tapasztalatai az utóbbi felé indítják, az állatember csak ezt érzékeli ösztönei révén. S noha Vörösmarty nem talált időközben olyan érveket, amelyek érvényteleníthették volna kozmikus látomását, az Éj tegnapi monológiáját a teremtett világ sorsáról („...nincs vég semmiben? / Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal / S meg nem kövülnek élő fiai”), az „Isten képe”-embert a küzdés és az újrakezdés képessége elvezeti az „és mégis-filozófiához” (Szerb Antal szavával); harcolni olyan kitűzött, elfogadott, távlati célokért, amelyek közvetlen hasznát, sőt értelmét sem láthatni. Nem kevesebről van itt szó, mint arról, hogy a *hit* mozzanata is szerepet kapott a nemzetépítés szakralizált programjában.

Vörösmarty úgy óvta-ápolta a vállalt életcél, ahogyan ember saját teremtményével megteheti. Megrendülése és időleges elhallgatása akkor következett be, amikor 1846-ban a galíciai parasztfelkelés hatására szembesülnie kellett az ember képességeinek legrosszabb kombinációjával, az ész és rossz akarat szövetségével. (A gondolat forrását Szörényi László — a Magyar Napló 2000/4. számában — Dante *Isteni színjátékában* lelta meg) A „Nincsen remény”, *Az emberek* (1846) refrénjének tanúsága szerint megbillent az amúgyis ingatag egyensúly remény és kétség között, a princípiumok harcában a Rossz keveredett fölül. A hívő és igehirdető romantikus költő-proféta (így szólalt meg *Az emberekben*) egyetlen válasza ezután valóban az elhallgatás lehet. De kulcsot kaptunk Vörösmarty későbbi tetteinek, életdöntéseire, megértéséhez is. Nyugodt lelkiismerettel adhatta át 1847 márciusában, az Ellenzéki Kör estélyén a magyar irodalom vezérségét Petőfi Sándornak; ugyanígy felvállalhatta 1848. március 15. egészét, Európa egyetlen vértelen forradalmát, amelynek eredményeit Pozsonyban rögtön törvénycikkelyezni is kezdték. 1848 őszén, amikor a liberálisok a fegyverhez kényszerített magyar forradalom követésének vándorútján döntésre kényszerültek, zömük visszatántorodott a várható következményektől: Széchenyi beleőrült az általa felidézett és uralni nem tudott rémlátomásokba, Eötvös József külső, Deák Ferenc belső emigrációba menekült. Vörösmarty azonban a hitvallók nyugalomával követte a kormányt Debrecenbe, sőt Világosig.

Kétségbeesni csak az tud, aki nagyon hisz/hitt valamiben. Az újrakezdés reformkori profétájának — lehet-e csodálnunk? — az akkori öregkor küszöbére érve, nem maradt fizikai és lelki ereje az és mégis-filozófia gyakorlati érvényesítésére. A fázisok jól nyomkövethetők: a [*Setét eszmék borítják...*] (1849) emlékkönyvi bejegyzése még az istenkáromlás szava, a nemzetépítés hitének összeomlásakor az elkárhozottság pillanatában, feloldás helyett azzal a romantikus hiedelemmel, hogy az érzelmi beállítottságú asszonyok imája könnyebben célba érhet. Az *Előszó* (1850?) lefojtottságával kelt döbbenetes hatást. Végző kérdésétől eltekintve, csupa kijelentő mondat, véglegesnek tűnő veszteséglista. A *Lear*

királyt fordító Vörösmarty itt és ekkor alkotta meg a magyar romantika alighanem legnagyobb szabású, valóban világirodalmi jelentőségű képsorát a félig isten-félig állat teremtményén elborzadt és bánatában megöszült Istenről.

A vén cigány (1854) nemzeti költészetünk egyik legtöbbet elemzett-vitatott verse, bár abban mindenki egyetért, hogy a magyar romantika nagy, végső lírai lobbanása. Nehéz lenne ugyanakkor rábólintanunk Gyulai Pál véleményére, miszerint a külpolitikai konstelláció, az európai nagyhatalmak újabb konfliktusának lecsapódása, és még nehezebb elfogadni Babits Mihály álláspontját, aki egy megbomlott elme művének tartotta. Az előbbinek a mű kozmikussága, az utóbbinak szerkesztettsége, grandiózus íve mond leginkább ellent. Melyik akkor a kulcsszó, a kulcsszó, ami *A vén cigányt* egyszersmind gondolatmenetünkhöz is kapcsolja? Alighanem a 26. sor első és végleges változata hordozza a magyarázatot. „Isten sírja reszket a szent honban.” — a sor tökéletes, méltán lett sokat idézett fordulat, már-már szállóige. Eredetileg így hangzott: „A megváltó elfordult sírjában.” A történet szerint meg Vörösmarty fogalmazta át, amikor a blaszfémia lehetséges vádjára figyelmeztették. A vers szebb lett. De... Ipolyi Arnold ugyanezen évben, 1854-ben megjelent *Magyar mythológiája* szerint népünk akkor használja a „sírjában is megfordul” szólást, amikor a túlélők nem tettek eleget kötelességüknek, amikor az elhunytak még köze van sorsukhoz: úgy tűnik, mintha hadakozna még ellene, hogy hiábavaló lett volna egész élete és tevékenysége. A polgári nemzetállam profán evangéliumát hirdető-élő költő-próféta megnyíló sírjának szélén állunk, amihez képest a „Lesz még egyszer ünnep a világon” csak homályos, távoli bolygófény.

Kétszáz esztendő telt el Vörösmarty Mihály születése, száznegyvenöt halála óta. Vajon emelt fővel, nyugodt lelkiismerettel emelhetjük fel szemünket Tiedge János ősfotójára, a megfáradt költő öregkori arcára?

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Hármasok

*és nap nap után
a fekete macskához
várakozva még*

*fekve a fűvön
akárha te lennél ő
a kiválasztott*

*pontosan tudod
hova rejti az eső
fekete hiány*

*

*eveztem benne
mára megtelt levéllel
alatta iszap*

*eltelt október
maradt egy nap a nyárból
fákat dönt a szél*

*letörött ágak
végig amerre lépek
kitelik időm*

Minden és semmi

Esterházy Péter új regényéről

Esterházy Péter tavaly töltötte be ötvenedik évét, és szinte születésnapjával egy időben jelentette meg új nagyregényét, a *Harmonia caelestis*t, amely sok tekintetben új Esterházyt állít az olvasó elé. Úgy gondolom, az ironikus szerepjátszásra és szertartásokra fogékony Esterházy fontosnak vélte, hogy éppen ezzel a regényével ünnepelje a kerek évfordulót, és mintegy új írói életet kezdjen vele, vagy éppenséggel e mű jelképes gesztusával „koronázza meg” élete és pályája első felét. Mondhatnám akár: e mű megírásával „koronázza meg” magában az Esterházyt, adja vissza önmagának mindazt az „esterházyságot”, amit koronás grófi és hercegi őseitől és tőle magától elvettek.

Esterházy Péter ugyanis — ha van valami, amit Magyarországon mindenki tud róla, még az is, aki soha egyetlen sort sem olvasott tőle — a legrégebb és leghatalmasabb magyar arisztokrata családok egyikéből származik. Felmenői oklevelesen a 12. századig vezethetők vissza, a 17. századtól pedig a leggazdagabb nagybirtokosok és a legtekintélyesebb császári és királyi illetve egyházi tisztségviselők közé tartoztak. A három kötetes Magyar Életrajzi Lexikon, amely még az arisztokratákat korántsem kedvelő szocialista időkben jelent meg, tizenhat Esterházy adatait tartja közlésre érdemesnek, és az író ekkor még nincs köztük. Az Esterházy-család története bizonyos mértékig Magyarország, sőt a Habsburg-monarchia történetével azonos, hiszen az utóbbi négy évszázadban az Esterházyak mindvégig országgrésznyi birtokok urai voltak és a nevezetes történelmi események idején mindig fontos szerepet játszottak. A sokféle elágazó grófi család csakhamar számtalan más nagy arisztokrata nemzetséggel került rokonságba, és e kapcsolatok hálója egész Európára kiterjedt. A család egyik ága hercegi rangra emelkedett, és két és fél évszázadra a legnagyobb magyarországi latifundium ura lett. „Édesapám”, írja a kései író utód, aki regényében minden elődjét „édesapámnak” nevezi, „a 17. századi magyar történelem és kultúrtörténet egyik legsokoldalúbb alakja volt, politikai pályájának csúcsán a nádori címet és a birodalmi hercegi rangot nyerte el. A kismartoni kastélyt fényűző rezidenciává tette, számos templomot építtetett, udvarában festőket és szobrászokat foglalkoztatott... 1711-ben Bécsben jelent meg *Harmonia caelestis* című vallásos énekgyűjteménye, s a magyar zenetörténet-írás ez idáig kiemelkedő zeneszerzőként is számon tartotta.”

Bár az újabb kutatások szerint, mint maga az író is hozzáteszi, ennek az énekgyűjteménynek Esterházy Pál herceg csak igen kor-

látozott értelemben volt szerzője, regénye címéül a gróf-író mégis elődje e művének címét vette kölcsön, hogy mintegy „mennyei harmóniába” foglalja, békés emlékezéssé oldja a meghurcolt 20. századi Esterházyak, közvetlen felmenői hányatott történetét, meg talán azért is, hogy végre ténylegesen az Esterházyak műveként hozzon létre egy *Harmonia caelestis*t. Persze Esterházy Péter megtagadná önmagát, ha mindezt bizonyos mértékig vissza nem vonná ironikusan: valójában ő is csak korlátozott értelemben tekinthető a maga *Harmonia caelestise* szerzőjének, ugyanis regénye (vagy inkább szöveggyűjteménye?, szövegmontázs?) úgyszólván közösségi alkotás: maga az Esterházy-család írta, helyenként a szó szoros értelmében, másutt abban az átvitt értelemben, hogy az Esterházyak, „édesapámék” az író számára az egész magyar történelmet és kulturális hagyományt jelentik.

Mindjárt könyve elején így ír „édesapjáról”, Krúdyt idézve jelelőtenül, s leginkább a hercegi ág egy következő sarjára, a Pom-pakedvelő avagy Fényes Miklósról, a „magyar Versailles”, a káprázatos eszterházi (ma: fertődi) kastély építtetőjére, Haydn kenyeradó gazdjára utalva: „Itt édesapám neve következik! - Ez a név álmot jelent; magyar álmot a pazarló gazdag emberről, a bugyellárisában két kézzel vájkáló úrról, a bankókat gabona módjára szeletelő, az aranyat és ezüstöt vékaszámra mérő gazdáról, akinek alakja szinte a népmeséből való. Jelentette a gazdag magyart... A magyar fantáziában az édesapám neve jelentette mindazt, ami a földön is mennyországga teheti az életet...”

De „édesapám”, vagyis az Esterházyak, bárki közülük, sőt a magyar étellel és történelemmel hovatovább egyet jelentő „esterházyág” jogán voltaképp tetszés szerint bárki: jelenthet bármi mást is, nemcsak a magyar álmot, mindent és semmit egyszerre. Valaha az Esterházyaké volt „minden”, és ezt ők természetesnek vették, el sem tudták képzelni a világot másképp, csak úgy, hogy övék minden, ameddig a szem ellát. Nem tudták elképzelni azt sem, hogy valaha elveszíthetnék ezt a mindent, márpedig 1945 után mégiscsak ez történt: a minden semmivé változott. „Az utolsó szögig minden elzabráltak, mindent, az országot... és milyen ravaszul!”, fakad ki a regény végén kisleány az elbeszélő kaptos apja. „Úgy, mintha az ország maga lopta volna el magától... Elzabrálták, elzabrálták... Kik? Hát nincs itt senki, csak mi vagyunk, minden mi vagyunk.”

Esterházy monumentális család-„regénye(?)” minden és semmi meglehetősen becsvágyó és nagyra törő ellentétére épül: a mindent és a semmit akarja egyszerre megragadni az Esterházy-sorsban, egyfelől az elképzelhetetlen gazdagságot és hatalmat, a folyamatos történelmi jelenlétet, az országgal való azonosságot, a minden természetességét, másfelől azt az állapotot, amelyben mindez hasonló természetességgel egyszerre semmivé válik. Azt ábrázolja, hogy az arisztokratizmus a mindenség, pontosabban az

ország birtoklásával, a „minden mi vagyunk” érzetével való teljes azonosulás („A formák őrzésére apai családom, lévén ő maga a forma, alkalmatlannak bizonyult, mert nem tudott a problémára kívülről rápillantani”) és így valójában nem is nagyon lehetett mit (az országot?) elvenni az Esterházyaktól. Innen nézve nincs is olyan nagy különbség minden és semmi között. Látszólagos el-lentétük „mennyei harmóniába” oldódik a „fiú” emlékezésében.

Minden és semmi harmonizáló ellentétének más nézete is van. A 700 oldalas, 50 nyomdai ívnyi terjedelmű kötet első felét kitevő első könyv, a *Számozott mondatok az Esterházy család életéből* című rész 371 szövegegységében az elbeszélő fiú „édesapámnak” nevezi minden egyes szövegdarab, a többnyire egy oldalasnál is rövidebb prózavázlatok és -töredékek „hőseit”. Ezek az édesapák (vagy ahogy Esterházy mondja: „édesapámok”) hol Esterházyak, azonosítható és nem azonosítható személyek a családi arcképcsarnokból vagy mitológiából, történelmi alakok és képzeletbeli személyek, hol pedig „akárkik”, névtelen, tetszés szerinti, hétköznapi lények, akik a nyúl farknyi anekdotikus, novellisztikus vagy éppenséggel abszurd szövegfutamokban nem is öltének arcot, hanem csak egyszerűen „ott vannak”, a „minden” képviselőként. Az elbeszélő történetkezdemény voltaképp bármiről szólhat, még ha bizonyos típusok, így az édesapa és édesanya megismerkedéséről szóló variációk ismétlődnek is. Itt az keltheti a *mindenség* érzetét, hogy az egyes történevmódosítások látványosan kioltják egymást, amint a kis szövegdarabok amúgy is tüntetnek összeférhetlenségükkel és esetlegességükkel. „Ő is tudta, mint mindenki” mondja a regény vége felé az én-elbeszélő Tóth Juszuf parkettacsiszoló kisiparosról, aki Esterházy Mátyás munkaadója az ötvenes évek végén, „nem fog visszaállni itt semmi, itt soha semmi nem folytatódik, mindig mindent újra kell kezdeni.” Itt a töredékesség a minden.

Az én-elbeszélő, aki az első részben úgyszólván meghatározhatatlan személy, megint csak minden fennhézás nélkül, már amennyire ez összefér egyáltalán diffúz szétírtságával és személytelenségével, az Esterházy-sorsba foglalt töredékes mindent tekint édesapjának, és e minden képviselőként, e minden sarjaként kíván szövegnyomokat hátrahagyni. Ebbe a mindenbe bármi belefér, nemcsak a személyes és családi emlékezet, még kevésbé csak a kegyes és megszépítő emlékezet, hanem aljasságok és örültségek, ocsmányságok és obszcenitások is. Olyan disznóságok, amelyek mindig másokkal szoktak megtörténni. Az „édesapám” megnevezés (amely — ez okvetlenül figyelembe veendő — bensőségesebb és tisztelettudóbb) az „apámnál” és a vele harmonizáló, személyes melegségű vagy legendás történelmi emlékek minduntalan durva és trágár szövegrészekkel konfrontálódnak, és így az ellentétes értéktartalmak kölcsönösen áthatják és aláássák egymást. „Édesapám” lesz itt abból is, amit az emlékezet törölni szo-

kott vagy amit az ember hajlamos megtagadni magában és családjában, amely itt akár a teljes magyar világot is jelentheti, ugyanakkor éppen az „édesapám” révén emberivé, személyessé, a miénké, életünk részévé válik az is, ami nyomorult és szégyenletes.

Az „édesapámmá” való minősítéssel Esterházy tehát mintegy rituálisan visszaveszi és magáévá teszi mindazt, amit elvettek tőle (tőlük), ugyanakkor ő maga mint magánszemély és mint elbeszélő úgyszólván eltűnik, „semmivé” válik ebben az azonosulásban, és helyére egy olyan közösségi elbeszélő léptet, aki az itt történetek fia és örököse. Az Esterházy család életéből vett mondatokkal, a régmúlt és a közelmúlt magyar életéből vett kis anekdotákkal és történetstilánkokkal, voltaképp egy újabb és a „kisnél” nagyobb „magyar pornográfiával” az Esterházy-, azaz a magyar emlékezetet beszélgeti. Ennek megfelelően a prózadarabok léptenyomon idéznek: hiteles történeti forrásokat, régi családi feljegyzéseket, irodalmi műveket és Esterházyt magát is. Az idézetek jelöletlenek, és filológus legyen a talpán, aki mindről meg tudná mondani, honnan származnak. A „szent” és a „profán” dimenziói mellett az idősíkok is állandóan összecsúsznak, egy-egy darabban egyazon történet részeiként rétegződnek egymásra különböző korok beszédmódjai és rekvizitumai.

A *Harmonia caelestis* második könyve, az *Egy Esterházy család vallomásai* egészen más, mint az első könyv töredékes és sokszorosán rétegzett szövegmontázs. Ez csaknem szabályos önéletrajzi vagy családtregény, amelynek szereplőiről azt állítja ugyan az élére illesztett és Máraitól idézett szerzői megjegyzés, hogy „költött alakok: csak e könyv oldalain van illetőségük és személyiségük, a valóságban nem élnek és nem is éltek soha”, de valójában könnyűszerrel azonosítható, valóságos személyek — azonosítható legalábbis az a modelljük, akiről a szerző mintázta őket, akinek a nevét is viselik, és akire bizonyára emlékeztetnek. Így az önmaga gyermekkorát is elmesélő én-elbeszélő helyére nehéz volna mást odaképzelní, mint magát az író, aki itt sokkal kevésbé játszik szerepet, sokkal kevésbé irodalmiasítja magát, mint korábbi első személyű műveiben.

Ugyanakkor Esterházy Péter mint Esterházy-sarj, mint sikeres elbeszélő és mint ismert köz- és médiaszereplő a média uralta nyilvánosság előtt eleve nem szólalhat meg úgy, hogy személyes vallomásaira — hát még ha azok éppen az esterházyságról és az ő ehhez való viszonyáról szólnak —, ne vetülne rá valami abból a képből, amely a könyvtől függetlenül él róla és az Esterházyakról, ma már inkább mint lecsúszott arisztokratákról. Mint a régi Esterházyak, ez az új, az író sem csak önmaga, még a „költött” írói-elbeszélői szerepénél is több, ő az az Esterházy, akiből író lett, és akinek íróként, ha tetszik neki, ha nem, viselnie kell az esterházyságát, amely a szocializmus évtizedei után is eléggé ter-

hes, labilis örökség. Első személyű családi vallomásaiban ugyanúgy számolnia kell mindezzel, mint ahogy az első könyv szövegvariációinak elbeszélője írta egymásra személyesség és személytelenség, magánszféra és kollektivitás rétegeit. Ennek megfelelően mind a második könyv címe: *Egy Esterházy család vallomásai* (az első könyv címében az Esterházy családról van szó), mind a sok (szám szerint: 201) apró, számozott fejezetre tördelt, anekdotikus feldolgozásmód visszaüt az első könyvre. Ugyanakkor míg az első könyvben történeti tények nyújtottak látszólagos fogódzókat a képzelt történések gátlástalan csapongása közepette, a második könyvben költött mozzanatok ássák alá a különben oly meggyőzőnek tűnő családi emlékezés hitelét. A második könyv tehát minden szembeötlő mássága ellenére sok szempontból folytatása is az elsőnek: az Esterházyk után itt a nemzetség egyik elágazásának történetéről, ugyanakkor egy magyar történetéről van szó. Egy magyar család történetéről, amelyben 1945, a „felszabadulás”, majd nem sokkal később a Rákosi-korszak, mint annyi más magyar család, sőt az egész ország történetében (1948: „a fordulat éve”), képtelen és feldolgozhatatlan fordulatokat hozott.

Eddigi műveiben Esterházy került származásának tematizálását, illetve csak ironikusan célzott rá mint olyan szöveggörnyezetre, amelytől lehetetlen elvonatkoztatni, mint ahogy maguk a szövegek reflektáltak minduntalan azt az irodalmi hagyományt és környezetet, amelyben létrejöttek. Az idevágó utalások szubtilis játéka különösen azokban az írásaiban játszott fontos szerepet, amelyeket részben vagy egészében családja és magánélete ihletett (*Termelési regény, A szív segédigéi, Hrabal könyve*). Ugyanakkor az is jellemezte ezeket a műveket, hogy szinte tüntetően kimaradt belőlük az Esterházy-örökség megvallása, az elszámolás azzal, hogy mit jelentett az ötvenes-hatvanas években és mit jelent ma Magyarországon Esterházynak lenni, azaz mindent, vagy még a mindennél is többet elveszíteni, ugyanakkor mégis látványosan, mélyen és visszavonhatatlanul a magyar történeti és kulturális hagyományban gyökerezni.

Nos, a hosszú szünet után megjelent új regény most ennek az adósságnak a törlesztése. Hogy ez adósság volt, és Esterházy is annak érezte, éppen az új könyv bizonyítja. Esterházy, a sokszorosán rétegzett, önironikus posztmodern szövegek rejtőzködő írója egyszer csak felszabadultan és bőbeszédűen mesélni kezdett. Mesél a nagyszüleiéről, a szüleiéről és a gyermekkoráról, a kommunáról, a kitelepítésről és a katonaságról. Virtuóz írnudása, okossága, humora, öniróniája e vallomásokban is tündököl. A fő célja azonban ezúttal nem öntörvényű, önmozgó, öntükröző szöveg alkotása, hanem hogy eleven alakokat és helyzeteket teremtsen, mint ahogy az az elbeszélés nagykönyvében meg van írva.

Marad mindenesetre a töredezettség és a reflexivitás. Ide-oda csapongva meséli el a történetet, egy-egy fejezetét lépten-nyomon

megszakítja, hogy más időkből eszébe ötlő epizódokat és jeleneteket iktasson közbe. Nem is történet ez annyiban, hogy nincs benne töretlen folyamatosság, nincs lineáris menete, tetőpontja(i), voltaképp nincs eleje és vége sem. Vallomások ezek csakugyan, mondhatni rousseau-i, goethei önéletrajzi vallomások, főszereplőjük, a számtalan remekül megformált alaknak, köztük a gyermek-Esterháznak is fölébe nőve, maga a láthatatlan, de a hanghordozásával, a szerkesztőelvével mégis közvetlenül és hangsúlyosan jelenvaló elbeszélő.

Ha nagyon akarjuk, a szórványos régebbi anekdotikus esetektől és persze az első könyv „előzményeitől” mégis elkülöníthető család-történet 1919-ben „kezdődik”, a kommün idején, éspedig két okból: a család, a nagyszülők személyében, ekkor találkozik először a kommunizmussal, amely két és fél évtized múlva végképp „eltörli” majd őket, és ekkor jön világra az apa, aki már csak fiatalemberként élheti meg azt az életet, amely születése jogán megilleti. A nagyapát, gróf Esterházy Móricot, aki 1917-ben a Habsburg-monarchia végnapjai idején, az egyre kaotikusabb viszonyok között fél évig Magyarország miniszterelnöke volt, és akinek csákvári kastélyát 1919 tavaszán lefoglalták és megszállták a kommunisták, az unoka idézőjelben, mintegy saját eredeti vallomásai alapján szólaltatja meg. Hogy Esterházy Mórictól csakugyan maradtak-e fenn feljegyzések, nem tudjuk, de hogy ezek az idézett szövegek többnyire nem tőle valók, „apokrif” feljegyzések, az bizonyosnak látszik. Esterházy idézőjelek között idéz, amikor saját maga beszél, és nem jelöli az idézetet, mikor pedig valójában idéz. Esetleg hiteles szövegemlékek mellett hol ő maga írja meg nagyapja emlékeit, hol harmadik személy irodalmi szövegét veszi hozzá kölcsön. A hányatott sorsú nagyapa, aki élete alkonyán még elszenvetde a kitelepítést, majd 1956-ban, hetvenöt éves korában végképp megtörve, a továbbra is hazájában kitartó feleségét, gyermekeit, unokáit hátrahagyva Bécsbe távozott, mégis — vagy épp ennek az írói mesterkedésnek köszönhetően — eleven és emlékezetes alakként formálódik meg. Nagyformátumú, felelőség- és méltóságteljes, szuverén úrként, akiről nem tudhatjuk ugyan, mennyire pontos mása az igazi nagyapának, de elhiteheti magáról, hogy az. Különben pedig Esterházy nem ok nélkül figyelmeztet rá bennünket, hogy szereplői költött alakok. „Húgunkról” van szó például gyakran, holott az történetesen tudható, hogy az írónak csak fivérei vannak. Ki tudja, még mi minden költészet itt a valóság mellett.

Hasonló a helyzet a családregény további két főszereplőjével is, az apával, gróf Esterházy Mátyással, aki élete javát nyomorban, megaláztatások közepette, szakadatlan kemény munkával, előbb fizikai, később szellemi robotolással töltötte el, és az anyával, aki a nagyapa uradalmi tisztartójának lányaként lett a már deklaszszálódott úrfi felesége, és aztán négy gyermekének anyja. Arról

győznek meg a vallomások, hogy ők is éppen olyanok voltak, ahogy a könyv lapjain megelevenednek, és minden pontosan úgy történt velük, ahogy olvassuk, a megismerkedésük és az összetűzéseik, az örömeik és a szenvedéseik, az ünnepeik és a hétköznapi napjaik, holott a történet nagy része, a gondosan és aprólékosan kidolgozott (regény!)jelenetek döntő többsége olyan időben játszódik, amelyről az elbeszélőnek nem lehetnek közvetlen személyes emlékei. Még a saját és testvérei gyermekkoráról szóló epizódokról is azt mondhatjuk el, hogy bár megvesztegetően és elbűvölően eredetiek, és a lényegüket tekintve nyilván hitelesek is, mégis „meg vannak írva”, „költött” emlékek, amelyeknek csak e könyv lapjain van illetőségük.

Esterházy úgy idézte fel tehát gyermekora és családja történetét, hogy „megírta”, és pedig nemcsak „saját” szavaival, hanem „hozott anyagból” is, annak az emlékezetnek a szavaival és mondataival, amelyben összemosódik a személyes és a legendás, a dokumentálható és a fiktív, az időtlenül folyamatos és az anekdotikusan lekerekíthető történés. Nem vitás ugyanakkor, hogy Esterházy leginkább ehhez az utóbbi történés- és történetfajtaéhoz, az anekdotikushoz vonzódik, mint jellegzetesen magyar történettípushoz, és könyve végeredményben tekinthető nagyszabású családi anekdotagyűjteménynek is, ahol a család a nagy családot, a nemzeti közösséget jelenti. A *Harmonia caelestis*, ha úgy tetszik, nagy (vagy kis?) magyar kalendárium, az első könyvben 371, a másodikban 201 napra (?) való olvasnivalóval — hogy e számok vagy az összegük jelent-e valamit, ki tudja.

Esterházy a mai magyar politikai értékrend és közbeszéd szerint ún. liberális szerzőnek számít, és a nemzeti-konzervatív oldal fel is rója neki, hogy szimpátiáiban és állásfoglalásaiban, származását állítólag meghazudtolva vagy egyenesen elárulva, a liberálisokhoz húz. Hogy ez csakugyan így van-e, jól van-e vagy nincs jól, ha így van, s hogy egyáltalán, ki miért szereti vagy nem szereti őt, nem tartozik ide. De e politikai aspektust is figyelembe véve azt azért le kell szögezni, hogy ha van újabb magyar irodalmi mű, amely a nemzet és a család konzervatív eszményeinek minden nemzetinek és konzervatívnak kikiáltott szerzőnél és műnél szebb, igazabb és korszerűbb ábrázolását adja, akkor ez a *Harmonia caelestis*.

BODNÁR DÁNIEL

Kada Lajos érsekkel

Kada Lajos (1924) érsek a magyar katolikus egyház első és eddig egyetlen apostoli nunciusa. Az Erzsébetvárosból elindult fiatal, esztergomi egyházmegye papot Mindszenty József bíboros, hercegprímás 1946-ban küldte ki Rómába, hogy a Gregoriana Egyetemen folytassa teológiai tanulmányait. 1948-ban pappá szentelték, 1955-től a Pápai Akadémia hallgatója lett, hogy itt készüljön föl a vatikáni diplomáciai szolgálatra. Tanulmányai befejezése után először az államtitkárságon dolgozott, majd különböző országok nunciatúráin: Pakisztánban, Dániában, Németországban, Argentínában, Costa Ricában, El Salvadorban, Spanyolországban. Az 1999-es év végén, 75. évének betöltésekor a hagyományoknak megfelelően benyújtotta lemondását, amit a pápa elfogadott. A világot járt, de magát elsősorban mindig magyarnak érző főpásztor a jövőben itthon kívánja az egyházat szolgálni.

Ön ötvennégy évet töltött külföldön és negyvenkét évig szolgálta a Vatikánt. Mindig is egyházi diplomata szeretett volna lenni?

Érdekes módon történt a meghívásom a diplomáciai szolgáltra. Két személynek köszönhetem, hogy így alakult az életem; Mindszenty József hercegprímásnak, aki mint esztergomi érsek 1946-ban Rómába küldött tanulmányaim folytatására, és egy fiatal pápai diplomatanövendéknek; ő hívta fel rám az akadémia elnökének figyelmét. Kezdetben eltökélt szándékom volt, hogy tanulmányaim befejezése után hazajövök, de amikor '51-ben megvédtem a tézisemet, érdeklődtem Esztergomban, hogy mit tegyek ezután? Azt válaszolták, tanuljak tovább. Ez akkor azt jelentette, hogy ne jöjsek haza, mert otthon veszélyes a helyzet. Így kezdődött az én külföldi életem.

Nem is vágyódott arra, hogy a hagyományosabb értelemben vett lelkipásztor legyen?

Az első megbízatásom lelkipásztori jellegű volt: az olaszországi magyar menekültek gondozását bízta rám, amely nagyon összetett feladatot jelentett. A lelkipásztorkodás mellett főleg szociális segítséget kellett nyújtanom ezeknek a szegény embereknek, hogy minél előbb kikerüljenek a menekülttáborokból, és egy másik országban munkához, emberhez méltó életkörülményekhez juthassanak. Valódi lelkipásztori munkát érdekes módon szeminaristaként végeztem '45–46 telén, amikor Pesten nem volt fűtés, élelem is alig-alig akadt, és akkor az Actio Catholica keretében a többi szeminaristával együtt vonaton gyerekeket kísértem le vidékre. Így kerültem a Baranya megyei Szalatnákra. Itt hitoktatást végeztem, látogattam azokat a családokat, akiknél elhelyeztük a gyerekeket, kórust szerveztem, karácsonyi játékokat adtunk elő. Sokszor kérdeztek tőlem, minek tekintem magam, diplomatának vagy pástornak? Azt feleltem: én mindig lelkipásztori munkát végzek, akkor is, ami-

kor szükség van diplomáciai tárgyalásokra a kormányokkal, hatóságokkal, hogy így biztosítsam az egyház lelkipásztori tevékenységét.

Őn nagyon sok helyen szolgált élete során. Ha visszagondol az elsősorban katolikus vallású államokban eltöltött éveire, hogyan látja: mennyire hatja át a krisztusi szellemiség és lelkeség ezen nemzetek mindennapjait, vagy csak arról beszélhetünk, hogy a kereszténység a kulturális hagyomány meghatározó része?

A helyzet meglehetősen felemás ezekben az országokban. Dél-Amerikát sokan a jövő kontinensének tekintik az egyház szempontjából. Igen sokat kell azonban annak érdekében tenni, hogy ezek a várakozások valóra váljanak. A szekták vonzereje óriási, egyre jobban áthatják mind több ember személyes és társadalmi életét. A pap kevés, és gondot okoz a parókiák elavult struktúrája, amelynek keretében a pap nem tudja kellő hatékonysággal ellátni feladatát. Egészen más a helyzet a szekták tanainak hirdetőinél: egy gitárral a kezükben énekelnek híveikkel, együtt imádkoznak, személyes kapcsolat alakul ki a szektatagok és a vezetők között. Sokkal nagyobb a lehetőségük az emberek személyes megszólítására, mint a katolikus papoknak. A hivatások egyébként különbözően alakulnak ezekben az országokban. Costa Ricában és Mexikóban például nőtt a szerzetesi hivatások száma. Spanyolországban hatvanhét egyházmegye van, nunciusként nem is tudtam meglátogatni valamennyit. Sajnos most már ebben a hagyományosan katolikusnak számító országban is új-evangelizációra van szükség. A hivatás kevés, a szekularizáció erősen terjed. Szomorú, de Katalónia, amely a leggazdagabb országrész, a legkevesebb összeggel járul hozzá az egyház fenntartásához. Azonban nemcsak ezekben az országokban ilyen a helyzet, hanem egész Európában, így Magyarországon is. Kevés a hivatás, a papság előregedett, a szerzetesség kisszámú, iskoláinkat, intézményeinket lassan kapjuk vissza, s ezek fenntartása is nagyon nehéz, emberi, világnézeti és pénzügyi gondok miatt. A csak anyagi javakban gondolkozó, Istent elvető társadalom megváltoztatása hatalmas erőfeszítést igényel az egyháztól, Isten különleges kegyelmére van szükség. Gondot jelent az is, hogy a mai fiatalokat anynyira lekötik a súlyos napi problémák, a biztonságos jövő megteremtésére tett erőfeszítéseik, hogy nem hallják meg Isten hívó szavát. S itt van különleges szerepük a laikusoknak: ha nem segítik az eddiginél sokkal hatékonyabban az egyház apostoli, lelkipásztori tevékenységét, akkor meglehetősen szomorú jövő vár a magyar egyházra. Azért a történelem azt bizonyítja: Isten sohasem hagyja magára egyházát a bajban, mindig megmutatja a kivezető utat. Ebben bízhatunk.

A szekták előretörését ki-zárólag a hívekkel kialakított személyes kapcsolatoknak tulajdonítja?

Elsősorban annak. Dél-Amerikában például a régi katolikus plébániákon tevékenykedő papok legjobb szándékuk ellenére sem képesek bejárni a hatalmas területeket, s ennek következtében nincs lehetőségük a személyes kapcsolatok kialakítására. A szektás prédikátornak sokkal könnyebb a helyzete, könnyebben tud közvetlen kapcsolatot teremteni az emberekkel, akik vágyódnak erre. A szekularizáció ellenére is nagy a vágy az emberekben a termé-

szetfölötti, a vallásosság iránt, amit sajnos a történelmi egyházak sokszor nem képesek kielégíteni, ezért fordulnak sokan a szekták felé.

Ez az intézmények jellegéből fakad? Egy idő után még a legjobb szándék mellett is hideggé, hivatalossá válik a viszony még egy szakrális intézmény, mint az egyház és hívei között is?

Nem hiszem, hogy erről lenne szó. A gond inkább az, hogy az egyház pásztorai nem jutnak el mindenkire személyesen, pedig erre vágnak legjobban az emberek. Észak-Amerikában ezért vasárnaponként a mise végén a pap a templomajtóban mindenkit személyesen köszönt. Utána pedig meghívja a híveket a templom nagytermébe, ahol kávézhatnak, reggelizhetnek, beszélgethetnek. Ez bensőséges, személyes kapcsolatok kialakulását segíti elő. Emlekszem, egyszer Németországban egy kis plébánián helyettesítettem a plébánost nagyhéten, és húsvét vasárnap én is kiálltam az ajtóba, hogy mindenkit üdvözöljek. Többen meglepődtek, de örültek, egy hívő azonban tudomásul sem vette köszönésemet, neki hangosan boldog húsvétot kívántam, így kénytelen volt reagálni.

Vannak olyan vélemények, hogy a történelmi egyházakból azért ábrándulnak ki az emberek, mert sokszor túlságosan összefonódnak a mindenkori hatalommal...

Történelmi tény, hogy sok országban, egész világrészekben ez bevett gyakorlat. Nem hiszem egyébként, hogy csak emiatt olyan sokan kiábrándulnának az egyházból. Németországban például nagyon jól együtt munkálkodik az egyház és az állam a köz érdekében. Dél-Amerika több országában viszont a mindenkori kormányok uralkodni próbáltak az egyház fölött és felhasználni a saját céljaik érdekében. Napjainkra azonban ez megváltozott, így aztán, ha valaki kilép az egyházból és csatlakozik egy szektához, nem szerencsés arra hivatkozni, hogy azért döntött így, mert túl szoros az állam és az egyház kapcsolata. A szekták is jó viszonyra törekednek a mindenkori kormányokkal, abban bízva, hogy ezáltal nagyobb segítséget kapnak.

II. János Pál pápasága huszontét esztendeje során 91 apostoli látogatást tett a különböző országokba, és bár sok helyen fogadták fenntartásokkal, végül az esetek döntő többségében diadalmenet volt az útja? Miben látja a pápa titkát?

A jelenlegi pápa rendkívüli, imádságos személyiség. Azok, akik abban a szerencsében részesülnek, hogy bejuthatnak a magánkapcsolatába, és meghallgathatják az ő szentmiséjét, mélyen megindulva jönnek ki onnan, és bevallják: különleges élményben volt részük, valamit tényleg megéreztek a túlvilágból, mert a pápa annyira Isten közelségéből és közelségében él. A szentatya mögött Isten különleges kegyelme áll, ő pedig belekapaszkodik Istenbe az imádságos életén keresztül. Teljesen hiteles, olyan ember, akinek hihetünk, akiben bízhatunk, akire építhetünk.

II. János Pál pápa 1991-es magyarországi látogatásakor még sokan abban bíztak, hogy ez elősegítheti a társadalom lelki megújulását. Ez sajnos nem következett be.

Erre nehéz felelnem, mert csak azon a csodálatos öt napon voltam itt. A pápalátogatásokkal kapcsolatban azonban az a tapasztalatom: ha azokra nem készítik fel eléggé az embereket lelkiileg, nem igyekeznek elmélyíteni bennük az igazságokat és értékeket, amelyeket a pápa állít elénk mint köteleességeket, felhívásokat, akkor ezek bizony a szalmalángoz hasonlóak, amely hamar ellobban. Ennek a lángnak táplálása a jelenlegi feladatunk.

*Az itthoni egyház gondja-
ira, törekvéseire mennyire
volt rálátása a külföldön
eltöltött évtizedek során?*

Levelezéseim révén követtem a hazai egyház helyzetét, tudtam a nehézségekről, de a biztató jelekről is. A rendszerváltozást követő időszakot még jobban ismerem, a szerzetesélet, az egyházi oktatás újraindulását, már csak azért is, mert sokszor fordultak hozzám segítségért. A különböző segélyszervezetekkel is tartottam a kapcsolatot. Egyik itthoni látogatásom során megkérdeztem Paskai bíboros úrtól, mi a legnagyobb gondjuk? A paphiány, válaszolta. Ez sajnos valóban égető gond. Kevés a gyerek, a születésszámokat tekintve lemaradtunk az európai átlagtól, talán csak Spanyolországot előzzük meg. Egy színtiszta katolikus ország, ahol jó, ha egy-két gyerek születik! Ezért mondtam az imént: Spanyolországnak — csakúgy, mint valamennyiünknek új evangelizációra van szüksége. Sokkal jobban meg kell ismertetni az emberekkel Krisztus tanítását, személyét, hogy minél inkább tudatosuljon bennük, hogy képére és hasonlatosságára teremtett minket az Isten, és ezt Krisztusban találhatjuk meg. Csak őrajta keresztül, aki egylényegű az Atyával, és tökéletesen hasonló hozzá, ismerhetjük meg az Atyát, és tudjuk megvalósítani magunkban — bár mindig tökéletlenül —, istenképiségünket és hasonlatosságunkat. Ezért szükséges ismernünk a Bibliát, mert ott találkozunk Krisztussal. A II. Vatikáni zsinat például ezért tárja elénk hároméves ciklusokban a Szentírás főbb részeit.

*A II. Vatikáni zsinatot
meghirdető XXIII. Já-
nos pápa híres mondása
volt, hogy nyissuk ki az
ablakot a világra.*

Ernek pozitív a kicsengése, mégis vannak olyan vélemények: fennáll a veszélye, hogy ennek következtében nem a világ fog az evangélium szerint élni, hanem az egyház hasonul a világhoz, feladva eredeti hivatását. A hatvanas években, a II. Vatikáni zsinat idején, az egyház az akkori idők nyelvén igyekezett megszólítani az embereket. Ez azonban nem jelent hasonulási kényszert. Egyesek éppen azért mondják a mostani pápára, hogy konzervatív, mert a leghatározottabban visszaautásítja a modern élet szokásaihoz, stílusához való hasonulást.

*A mai egyházat három
fő tételben támadják: tel-
jesen elrugaszkodik a
valóságtól, amikor vál-
tozatlanul nem mond
igent az abortuszra, az
eutanáziára és a cölibá-
tus eltörlésére.*

Az életellenes világ minden területen növelni akarja befolyását, az egyház pedig hűen ellenáll ezeknek a törekvéseknek. Álláspontja egyértelmű, amikor az élet elleni merényletnek tekinti az abortuszt és az eutanáziát. Akik pedig a cölibátus eltörlése mellett törnek lándzsát, azoknak eszükbe sem jut, hogy papnak menjenek, ha esetleg eltörölnék a cölibátust. Ők nem képesek ennek az életmódnak az igazi értékét megérteni.

*És, ha a protestánsokhoz
hasonlóan a katolikusok
is nőszülhetnek, töb-
ben jelentkeznének a
semináriumokba?*

Nem tudom, hogy a protestánsok mindenütt elégedettek-e a maguk női lelkészeivel? A görög katolikusok például nőszülhetnek, hivatásuk is van. De már ott is megváltozott a helyzet: régebben egymás között házasodtak, nagyon sok volt a gyermek, de ma már sajnos nem ez a helyzet. Szerintem a cölibátus eltörlése nem oldaná meg a paphiányt. A legfőbb gond, mint már említettem, a gyermekhi-

ány. A hivatások a múltban is a sokgyermekes családokból származtak elsősorban. Néhány hónappal ezelőtt a Mátyás-templomban ministránsokkal találkoztam. Voltak közöttük olyan gyerekek, akik nyolc-, illetve ötgyermekes családokból származtak. Az ilyen családokban sokkal nagyobb az esélye annak, hogy valamelyik gyerekből pap vagy szerzetes lehet. De fölteszem a kérdést: hány ilyen család van ma Magyarországon? Ez sajnos csöpp a tengerben.

A statisztikai adatok szerint — a skandináv államok kivételével — a legfejlettebb államokban születik a legkevesebb gyerek. Fordított az arányosság a jólét és a keresztény értékek vállalása között?

Mindig vannak alternatívák, fordulatok az emberi életben. A jelenlegi helyzet rendkívül kedvezőtlen, de nem adom fel a reményt, hogy az emberek egyszer csak belátják: szükség van papokra, szerzetesekre. Spanyolországban ez nagyon égető probléma. Több mint kilencszáz kontemplatív kolostor van az országban, öreg szerzetesekkel, és új hivatások nélkül. Van viszont kivétel is, például egy klarissza kolostor, ahol tizen várnak belépésre, főleg diplomás fiatalok is. Olyan hatalmas a vonzóereje az ottani közösségnek. A jelenlegi helyzet aggodalomra ad okot, ez vitathatalan. De a reményből élünk és tapasztalatból, hogy vannak olyan generációk, amelyek más értékeket tartanak fontosnak, mint az előtteké. A családokban bízhatunk. Ezért az egyháznak legnagyobb erőfeszítést a családpassztoráció területén kell kifejtenie, hogy a szülők rádöbbenjenek kötelességükre, példát adjanak szavukkal, életükkel, tartásukkal. Meggyőződésem, és ezt paptestvéreimnek is mondogatni szoktam: a legnagyobb, leghatásosabb hivatáspasztoráció a pap élete. A mi példánk, amit látnak rajtunk a fiatalok. Vidámságot, biztonságot, hitet, szeretetet, reményt? Mert ha csupa elkeseredett, szomorú papokat látnak, akik azon búslakodnak, hogy munkájuk eredménytelen, az emberek nem becsülik őket, akkor persze, hogy nagyon nehéz lesz hivatást ébreszteni. Egy biztos: a harmadik évezred kereszténysége szeretetközösség kell, hogy legyen. Alapvetően fontos lesz a papság és a világi hívek harmonikus kapcsolata, hogy hatékonyan tudjanak együtt dolgozni az egyházon belül. Nem lehet elvárni, hogy mindent az egyház szolgái csináljanak. Ezért a világiak szerepét egyre jobban erősíteni kell, és nem csupán azért, mert kevés a pap. Mindenkinek tudomásul kell vennie: valamennyi katolikus hívő tagja az egyháznak. Az egyház valóban mi vagyunk. Minden egyes katolikusnak misszionáriusnak is kell lennie. Ebben az együttműködésben, szeretetközösségben látom az egyház jövőjét, túlélését, újbóli felvirágzását.

Ön szerint a hazai tömegkommunikációs eszközök mennyire segítik elő a keresztény szellemiség, lelkiesség fejlődését?

Itt az alapvető kérdés, hogy a média, sajtó mit tart fontosnak és milyen nézőpontból? Számomra megdöbbentő, hogy a tévéműsorokat elsősorban a botrányok érdeklik, amiket a legbrutálisabb módon mutatnak be. Ezek bizony egyáltalán nem segítik elő a vallási élet kifejlődését, a családi életre való nevelést.

A média munkatársai mindig arra hivatkoznak, hogy az ő feladatuk a valóság bemutatása, arról pedig nem ők tehetnek, ha az kegyetlen.

Több évtizedes vatikáni szolgálat után a közelmúltban jött haza végleg. Kívülről érkezettként hogyan látja: melyek társadalmunk legégetőbb gondjai?

A kereszténység jubileumi, szent esztendeje a jelenlegi kétezredik év. Krisztusnak van két különösen sokat idézett kijelentése: az egyházon a pokol kapui sem fognak erőt venni, illetve egy kérdés: talál-e még hívő embert az Emberfia, ha visszatér a földre?

Csakhogy a szépet, a jót szinte sohasem említik, a kegyetlen dolgokat viszont annál többet. A híres emberek válásairól, újabb és újabb házasságaikról, a bűnözők kegyetlenségeiről, a nemi aberrációról rengeteg újságcikk, tévéműsor készül, de arról, hogy léteznek a családjukért önfeláldozó módon élő katolikus édesanyák, vagy másokért munkálkodó, a cselekvő szeretetet szem előtt tartó emberek, és nem is kis számban, érdekes módon ezekről nem nagyon vesz tudomást a tömegkommunikáció. Pedig a sok borzalom mellett ezeket a pozitív példákat is be kellene mutatniuk a tévéseknek, újságíróknak.

Egyértelműen a családkérdés. Alkalomadtán állami vezetőket is figyelmeztettem: tegyenek meg mindent a családért, hogy minél több gyerek születhessen. Franciaországban például De Gaulle előtt a miénkhez hasonló demográfiai katasztrófa fenyegetett, ám egy okos családpolitikával megváltozott ez a tendencia. A családi élet kiemelt támogatása mellett ugyanilyen fontos, hogy erkölcsileg megtisztuljon a társadalom. Ennek érdekében támogatni kell mindazon erőket, amelyek elősegítik az erkölcsi értékek fejlődését: iskolák, nevelés, egyházak. Tudomásul kell vennie minden felelősen gondolkodó tényezőnek: gyermek és család nélkül sem virágzó egyházi élet, sem virágzó társadalmi élet nem képzelhető el. Ennek kibontakoztatása érdekében hasznos lehet az állam és az egyház együttműködése.

Történelmi tények bizonyítják az első kijelentés igazát. Hányszor harsogták az egyház ellenségei diadalmasan, hogy vége a kereszténységnek, s íme, mindig feléledt. Az egyház erőtartalékai kimeríthetetlenek, ezt bizonyítja sok egyéb mellett, hogy immár több mint húsz esztendeje olyan pápánk van, akinek tevékenysége misztikus erőt, példát jelent, ami előtt a világ meghódol. Hívők és nem hívők is. Ez világosan mutatja az egyház erejét. Ami a másikat illeti, nem tudjuk, mikor jön el a világvége. Az, hogy akkor az Emberfia talál-e még hívő embert, kérdés formájában szerepel. S erre a felelet: ez tőlünk függ, az egyháztól, annak működésétől, a klérustól és a hívőktől is. Nem győzöm hangsúlyozni: az egyház mi vagyunk. Minden katolikus hívőnek ugyanolyan szent kötelessége az egyházért, annak jövőjéért dolgozni, erősíteni az erkölcsi, vallási értékeket, mint a papoknak. S tudnunk kell, hogy ebben az erőfeszítésben nem vagyunk egyedül, mert velünk van Jézus, a világ végezetéig, amint azt megígérte. Ez pedig rendkívüli erőt adhat mindnyájunknak.

AZ EVANGÉLIKUS-KATOLIKUS KÖZÖS NYILATKOZAT

1999. augusztus 31-én a reformáció megindulása óta példátlan eseményre került sor Augsburgban: az evangélikus és a katolikus egyház hivatalos képviselői közös nyilatkozatot írtak alá a megigazulásról. Abban a hitbeli kérdésben jutottak tehát közös álláspontra, amelyen Luther szerint „áll vagy bukik az egyház”, és amely évszázados viták kiindulópontja volt. A nyilatkozat szerint a két fél egyetért a megigazulás tanításának alapvető igazságaiban, és kijelenti, hogy a még fennálló eltérések nem jelentenek valódi tanbeli eltérést.

A teológiai párbeszéd evangélikusok és katolikusok között több, mint három évtizeddel ezelőtt kezdődött. Nem politikai jellegű alkudozások folytak valamiféle kompromisszum keresésére, hanem gondos, nemegyszer aprólékos teológia-történeti kutatások kezdődtek: felülvizsgálták a reformáció alatt és után keletkezett nézeteket és megfogalmazásokat, és arra törekedtek, hogy mélyebben megismerjék egymásnak akkori és mostani gondolkodását. E folyamat lényegét jól foglalja össze a Nyilatkozat: „Az egyházak az eddigi vitakérdések és a tanbeli elítélések meghaladásával sem a szakadásokat és az elítéléseket nem kezelik könnyedén, sem pedig a saját egyházi múltjukat nem hazudtolják meg. A Közös Nyilatkozat azt a meggyőződést juttatja kifejezésre, hogy a történelem során egyházaink új felismerésekre jutottak. Olyan fejlődést tapasztaltak, amely nem csupán megengedi, hanem meg is követeli, hogy az elválasztó kérdéseket és elítéléseket felülvizsgálják és új megvilágításban lássák.”

A párbeszéd eredményeként a két félnek számos kérdésben sikerült közös nevezőre jutnia. E kétoldalú dialógus-folyamat egy-egy átlomásán, a rendszeres időközökben tartott konferenciák eredményeként közös jelentéseket adtak ki arról, hogy miben jutottak egyetértésre, és miben térnek el továbbra is az álláspontok. A mostani esemény azért rendkívüli, mert először jelent meg olyan hivatalos, közös nyilatkozat, amelyet a Lutheránus Világszövetség és a Katolikus Egyház közösen adott ki.

Egy évvel a Nyilatkozat megjelenése után, ez év végén magyarul is napvilágot látott a Közös Nyilatkozat. Örömmel vehettük kezünkbe a könyvecskét, azért is, mert — a

Nyilatkozathoz méltóan — evangélikus-katolikus közös munka eredménye, de azért is, mert a hivatalos szövegeken túl számos olyan dokumentumot tartalmaz, amely megvilágítja a szöveg keletkezésének, megjelenésének történetét. Belepillanthatunk abba a drámai helyzetbe, amelyik 1998 nyarán, az elkészült szöveg-tervezet nyomán kialakult. A Lutheránus Világszövetség 122 tagegyházból és 2 társult egyházból áll, a hivatalos állásfoglaláshoz tehát ki kellett kérnie az ő véleményüket. Megküldték a Nyilatkozat tervezetét a szövetségbe tömörült minden tagegyháznak, állásfoglalásukat kérve. Nyolcvanhat válasz érkezett. Hetvenkilencen feleltek igennel, öten nemmel, két válasz nem volt értékelhető. Az öt negatív válasz a Világszövetséghez tartozó evangélikusok 2,7%-át teszik ki. Elmondható tehát, hogy az evangélikusok túlnyomó többsége egyetértett a Nyilatkozat szövegével, bár részletkérdésekben emeltek kifogásokat és javasoltak pontosításokat. A Világszövetség elnöksége vállalta, hogy ezeket a szempontokat a továbbiakban figyelembe veszik.

Más jellegű, de nem kisebb nehézségek adódtak Róma állásfoglalása körül is. A Hit-tani Kongregációnak és a Keresztények Egységét Előmozdító Pápai Tanácsnak ugyancsak 1998 júniusában kiadott hivatalos nyilatkozata szerint ugyanis nem mindenben lehet még konszenzusról beszélni. A megigazulással kapcsolatban alapigazságokban teljes ugyan az egyetértés, részletkérdésekben azonban még maradtak eltérések. Ezek további tanulmányozást tesznek szükségessé.

Így alakult ki újabb egy év alatt a Nyilatkozat jelenlegi, végleges formája. Az első rész a két fél egyetértésével megfogalmazott állásfoglalás. „Közösen valljuk: egyedül kegyelemből, Krisztus üdvözítő művébe vetett hitben, nem saját érdemünk alapján fogad el minket Isten, és kapjuk a Szentlelket, aki megújítja szívünket, képessé tesz és felszólít jó cselekedetekre.” A Nyilatkozat végén pedig megerősítik: „Evangélikusok és katolikusok között konszenzus van a megigazulástan alapvető igazságait illetően.” E konszenzus alapján kijelentik: „Az evangélikus egyházaknak e nyilatkozatban előadott tanítása nem esik a Trienti zsinat elítélései alá. Az evangélikus hitvallási iratok elítélései nem alkalmazhatóak a római katolikus egyháznak e nyilatkozatban előadott tanítására.”

A Nyilatkozatot bőséges forrásanyag és egy függelék egészíti ki. A függelék azokat a pontokat emeli ki, amelyekben ma is eltérnek a vélemények evangélikusok és katolikusok között. (Ezek részben szerepelnek magában a Nyilatkozatban is.) Csak a legfontosabbat említjük itt: mit is értünk pontosan azon, hogy Krisztus kegyelme megigazulttá tette az embert? Igazolta csupán látszat, de a valóságban bűnös marad továbbra is? Ha viszont valóban igazzá lett, hogyan követhet el újra bűnt? És ha rosszat tett, hogyan juthat újra Isten kegyelmébe? Luther ismert fogalmazása szerint a keresztény ember: „simul iustus et peccator”, egyszerre igaz és bűnös. Mai evangélikus értelmezésben ez azt jelenti — a Nyilatkozat szerint —, hogy „Isten (...) Krisztusban igazzá teszi őt Isten előtt. Magára tekintve azonban (...) felismeri, hogy egészségében bűnös is marad, a bűn még benne lakik, és nem szereti Istent osztatlan szeretettel”. A katolikus felfogás szerint Krisztus kegyelme minden bűnt eltöröl, megmaradnak azonban az emberben a bűnös hajlamok, egész életén át küzdenie kell tehát a bűn ellen. Ha pedig elbukott, a kiengesztelődés szentségében kérhet és kaphat bocsánatot.

Az eltérő nézetek azonban nem gyengítik a közös alapot: „A megigazulás evangélikus és római katolikus kifejtése különbözőségében is nyitott egymás felé, és nem szünteti meg a konszenzust az alapvető igazságokban.”

A magyar kiadásban közölt szövegeket olvasva végigélhetjük azt az egész napos ünnepségsorozatot is, amelyet 1999. október 31-én, a reformáció ünnepén Augsburgban tartottak. Megelevenedik előttünk a város története: 1518-ban itt szakadt meg Cajetanus bíboros és Luther Márton egyeztető tárgyalása; 1530-ban itt olvasták fel az Ágostai Hitvallást; 1555-ben itt kötötték meg a vallásbékét; ennek ellenére itt is évszázadokon át folyt az evangélikusok és a katolikusok harca egymás ellen.

A keresztények többsége — akár evangélikusok, akár katolikusok — ma már elvi, elvont kérdésnek tartja a megigazulás tanát. Nem is igazán értik, hogyan lehetett ezen eddig vitakozni. Ratzinger bíborosnak e számunkban közölt tanulmánya jól megvilágítja, hogyan tolódtak el a hangsúlyok korunkban. Döntően fontos mégis az, hogy *alapigazságokban* — legalább néhány igen fontos témában — egyetértésre lehetett jutni.

Az ökumenikus közeledés örömét nem egészen egy évvel később megzavarta a Hitani Kongregációnak *Dominus Iesus* című dekretuma. Az irat valójában a teológiai pluralizmus és relativizmus ellen fogalmazódott, és

alapmondanivalójában minden keresztény közös hitét mondja ki. Ahogy már a Közös Nyilatkozat fogalmazta: „Isten Krisztusban minden embert üdvösségre hív. Egyedül Krisztus által igazulunk meg.” A Dominus Iesus ugyanezt a meggyőződést erősíti meg: „Krisztus kinyilatkoztatásának végleges és tökéletes jellegét. „Csak Jézus Krisztus kinyilatkoztatása vezeti el a történelmünket az egyetemes és végső igazsághoz.” A nyilatkozat egyik fejezete szól Krisztus egyházáról is. Ennek néhány mondata nyomán — amint Hafenscher Károly írásából is kitűnik — „kommunikációs zavar” keletkezett. Bízunk benne, hogy — amint II. János Pál pápa is ismételten hangsúlyozta — az ökumenikus közeledés folyamata nem torpanhat meg ilyen zökkenők ellenére sem, hiszen „szenvédélyesen” törekszik maga is erre. Ahogy a Szentatya október 22-én, százhusz kínai vértanú boldogáavatása után mondott beszédében a dokumentumról kijelentette: „A nyilatkozat nem vitatja el az üdvösséget a nem-keresztényektől. Hanem éppen annak végső eredetére mutat rá Krisztusban, akiben eggyé vált Isten és az ember. (...) Azokat a lényeges keresztény mozzanatokot értelmezi, amelyek nem gátolják a párbeszédet, hanem éppen annak alapjait mutatják fel. (...) Nem más egyházakat és egyházi közösségeket akart alábecsülni. (...) A katolikus egyháznak fáj, hogy hiányzik az egység olyan valódi részegyházakkal és egyházi közösségekkel, amelyek az üdvösség értékes elemeinek birtokában vannak. (...) Remélem, hogy ez a nyilatkozat, oly sok félreértelmezés után, végre betöltheti tisztázó szerepét, amellyel a nyitást szolgálja.”

Tanulságos Karl Lehmannak, a német püspöki kar elnökének a Közös Nyilatkozatról írt cikke a *L'Osservatore Romano*-ban október végén, a közzététel egy éves fordulóján. A „differenciált konszenzusban” elért eredményt méltatja Lehmann, és az előttünk álló feladatokat sorolja fel. A kétoldalú hivatalos elismerés nyomán az egyes közösségeknek is egyetértésre kell jutniuk egymással, mondja. A konszenzust át kell ültetni az egyházi élet gyakorlatába, ehhez pedig sok kicsi lépést kell még megtenni. Az elért konszenzus alapján folytatni kell a teológiai párbeszédet is a még fennálló különbségek tisztázására. Bízhatunk azonban benne — mondja —, hogy a Szentlélek segítségével a még nyitva maradt kérdésekben is végül kiengesztelődött válaszhoz juthatunk el. „A harmadik évezredben így új fejezet kezdődhet a luteránusok és a katolikusok között.”

LUKÁCS LÁSZLÓ

RÓNAY LÁSZLÓ: SÍK SÁNDOR

Sík Sándor, Harsányi Lajos, Mécs László életműve nemzedékek műveltségéből maradt ki. Négy évtizedes kirekesztettség, majd megtűrtetés után mindmáig nem kerültek az őket megillető helyre. Rónay László eredményesen folytatja édesapja, Rónay György értékmentő örökségét. Egyik legfőbb ösztönző ideálja Sík Sándor *A magyar költők Isten-élménye* című tanulmány-sorozata.

Ilyen témával hosszú ideig egyáltalán nem lehetett rendszeresen foglalkozni. Rónay Lászlónak elhisszük, magunk is tapasztaltuk: a szakrális irodalomkutatás ma sem hajt személyes hasznót, s nem hoz elismerést sem művelőjének. Pedig az értékek feltárására és a köztudatban való terjesztésére nagy szükség volna.

Akkor foglalkozott az ezüstkor nemzedékével, amikor tagjait mellőzték, akkor írt monográfiát Márairól, amikor az író a tiltott kategóriából a megtűrtbe került át. Áldozatos munkával vállalja a 20. századi magyar katolikus irodalom, főképpen a költészet integrálását a magyar nemzeti irodalomba. A 20. századi magyar katolikus líra irodalomtörténeti érvényű értelmezésében teljességről nem beszélhetünk, de az eddig elért maximumot Rónay László munkássága jelenti.

A *Kortársaink* sorozatban publikált monográfiában az *Induló* évektől kezdve nyolc fejezetben tekinti át Sík Sándor sokműfajú és sokrétű életművét. Kitér a *Lélek és ifjúságnevelés* jelentőségére, nem siklik át a *Prohászka és Ady* problémakörön sem. Az *Új célok felé* haladó Sík Sándor eszményképe *Az erkölcsös magyarság ideálja* volt, amelyet a *szorongatásban*, és 1945 után a *reménységből reménytelenségbe* jutva is híven szolgált. A *Néma Miatyánk* zárófejezet beszédes alcímei:

Tartományfőnök présben; Sík Sándor Vigiliája; Lelkiség, emberség; Ízlése, líraszemlélete; Utolsó költői korszaka; A vég.

A 20. századi magyar vallásos érzés megfogalmazói, Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László és költőtársaik a Nyugat költőitől, főképpen Ady lírájától kaptak bátorítást új költői szemlélet kialakítására, újszerű transzcendens látásmódra. (A katolikus költőtriász elnevezés ellen tiltakozott Sík Sándor, de Harsányi kezdeményező szerepét és Mécs jelentőségét elismerte.) Szabadunk magyar lelki újjászületéséért munkálkodtak, olyan evangé-

liumi, közösségi értékeket tudatosítottak, amelyeket nem cáfolt meg az idő.

Sík Sándor születési centenáriuma, vagyis 1989 óta kezd az őt megillető helyre, íróinköltőink élvonalának közelébe emelkedni. Mécs László méltó elismertetése születésének századik évfordulóján sem hozott áttörést. Harsányi Lajos újrafelfedezése (Rónay György remek értékelése ellenére) még várat magára. Igaza van a monográfusnak: Illyés Gyula a Nyugatban publikált, emlékezetes, az igazságtalanságig kemény bírálatát a katolikus költők ellen főképpen Mécs hallatlan népszerűsége ingerelhette.

A könyv írója az egyetemes magyar irodalom égője alatt szemléli Sík Sándor költői munkásságát, az istenszeretet énekesét, a poeta angelicust. Mécs László, a *Vadócba rózsát oltok* költője és Harsányi Lajos, az artisztikus művész is a szív bőségeből alkotott. Élethivatásuknak tekintették a *teocentrikus életérzés magyar lírájának megteremtését*. Kétségtelen, hogy a magyar lelkiség állandó gazdagítása sikerült is nekik, amíg a történelmi sors hagyta őket alkotni, vallási ihlettel dalolni, azaz megszentelni költőként is az életet.

A klasszikus műveltségű, magyar-latin és görög szakos Sík Sándor költőként, lelkipásztorként, a magyar cserkészlet egyik vezetőjeként, tanárként is ugyanazt vallotta: az erkölcsi és szellemi nagyságnak harmóniát kell teremtenie önmagában, az egységes jellemnevelés eszményét kell megvalósítani. Ezért tartotta fontosnak a lélekformálást és ifjúságnevelést, a műveltséget, az olvasást, de a mennyiségnél is többre értékelte, hogy az ember bensőleg éljen.

Sík Sándort katedrara szánta a Teremtő. Az *et docete* hitelesítésére, az ifjúság nevelésére és oktatására kapott igazi karizmákat. Szerzetestanári hivatása mélységesen rokon a bencésekével, a *Pro stabilitate regni* jegyében az ország stabilitását, erősítését, hazánk épségét szolgálta. Az imádság és a munka, az isten- és emberszeretet léletté vált eszményét testesítette meg. A piaristák testvéri közösségében az *Opus Dei*, a külső és belső rendteremtés szerzetesi kódexének szellemében vett részt önmaga és híveinek megszentelésében.

Rónay László kivételes tudás birtokában meggyőzően szól Sík Sándor és Radnóti barátságáról. A Nagy Professzor az erkölcsös magyarság ideálját álmodta. „Hűségre példakép” volt Radnóti számára. A költő 1943. má-

jus 2-án a Szent István bazilikában feleségével, Gyarmati Fannival együtt Sík atya kezéből vette fel a keresztséget. (Ekkor ebből már semmiféle előnye nem származott.) Kedves lelki gyermeke, költőfia magát adta oda áldozatul. Sárga csillaggal megbélyegezve és Krisztus keresztségével megjelölve járta végig kálváriáját, amikor idegen és belhoni hatalmak „isteneket tömjéneztek fölénk”. Mester és tanítvány Isten és ember ellen iszonyatosan vétő korokban vállalták küldetésüket.

Az Árpád-házi szentek ezt üzenik Sík Sándor műveiben: „Bizonyágot kell tenni a Krisztusnak szentelt, Keresztény Magyarországról: Szent István Magyarországáról... Itt az útmutatás, a szent Árpádok útmutatása: magyar kövessd, élni fogsz!” Szent István örökségét sorshelyzetként értelmezi: „Íme a tragédia belül is. Harcolni a Keletet meg nem értő Nyugattal és a Nyugatot meg nem értő Kelettel, és bizony-bizony majdnem mindig reménytelenség, kétségbeesés, ha nem csüggedés volt a harcosok sorsa.” Magyaroknak lenni erkölcsi fogalom: sorsvállalás. A nagy elődök hősi lelkülete akadályozhatja meg az ország és a világ romlását.

Sík Sándor az Ige, a szeretet hatalmáról és szépségéről tanúskodott, az imádságból, a krisztusi misztériumból élt. Hangsúlyozta, hogy az igazi művész önmagában éli át „a szellem formáló szuverenitását”. Bennünket, földi vándorokat, a világ értékrendjében tájékozódni akarókat, nemritkán tévelygőket az örök értékelmélettel szembeesít. Egész életében és munkásságában érezhető a magyar sorsközösséggel századok óta egybeforrt piaristák eseménye, a *Pietati et litteris*. A szerzetesköltő történelmi válságkorszakban is Isten ölelésében élt és alkotott. Hetvenedik születésnapján sok régi híve tért vissza hozzá. Utolsó útjára a Farkasréti temetőbe végeláthatatlan tömeg kísérte.

Rónay László lényeglátóan értékeli és méltatja Sík Sándor emberi és alkotói jelentőségét, elhivatottságát, sorsvállalását. Monográfiáját dicséri, hogy számos kérdéskörrel többet is szívesen olvastunk volna. (Például a *Vigiliáról* és az *Esztétikáról*, amelynek előzményeit részletesen megismerjük, de magáról a műről csak öt oldal szól.)

A Sík-monográfia is bizonyítja: írója meghatározó képviselője, szószólója literatúránk mindmáig mellőzött vonatlatnak, az elfelejtett katolikus költészetnek is, amelynek értékeléséhez Rónay György adta a mértéket, tudatosította a hűség és szolgálat, az emberség és bizodalom értékét. Rónay László tudósi habitusához, emberségéhez méltó feladatra vál-

lalkozott, és azt kiemelkedő eredményességgel végezte el. Gondos, jól megrostált jegyzet és a Sík Sándor műveit tartalmazó kétoldalas lajstrom zárja a könyvet.

A Sík-monográfia szerzője Sík életében és művében a *Szeretet pedagógiáját*, a lélek és ifjúságnevelés eszményét emeli ki. A könyv végén az olvasó lelkében is felhangzik Kodály Zoltán vegyeskari művének lélektiszta áhítata: Sík Sándor *Tedeuma*. Hittel teli fohással hajtjuk be ezt az irodalmon messze túlmutató monográfiát: „Jaj, csak akkor el ne készen / Hozzád csukló szívverésem, / Én Istenem, / Csak az ament el ne vétsem”. Rónay László irodalomtörténet-írásunkat, lelkiségünket és erkölcsiségünket is gazdagítva ébresztgeti nemzetünk megszentelt hagyományait, köztük Sík Sándor örökségét, amely nélkül egyesek talán igen, de a nemzet nem élhet. (*Balassi Kiadó*, 2000)

CS. VARGA ISTVÁN

OLVASÓI LEVÉL

Mindig örömmel veszem kezembe lapjukat és nagy érdeklődéssel olvasom. Így volt ez a 2000/12. számban Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi bencés főpáttal készített interjúval is, míg el nem akadtam egy mondat második felén, nevezetesen: „Assisi Szent Ferenc is szembekerül a családjával, mert valami egészen újat, Jézus utópiáját próbálta realizálni.” Az egykori ferences diák érzékenységevel levettem a polcról Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótárát, hisz az idézett mondat alapján minden bizonytal van az utópia szónak egy nem közismert értelmezése is, amit én nem ismerek. Azonban nincs.

Messze nem érzem magam illetékesnek, és mi sem áll távolabb tőlem, minthogy az utópiákról szóljak, hisz keletkezésekre és törvényszerű bukásukra bőven volt példa az elmúlt századokban. És alig szabadultunk meg egy meglehetősen rémes változatától, amely kártyavárszerűen omlott össze annak ellenére, hogy tankok ezrei álltak mögötte, máris újabbak fenyegetnek minket.

Mit értsen akkor az olvasó az utópia szó alatt Jézussal és Assisi Szt. Ferencsel kapcsolatban?

SAS ÁGNES

Richard Rohr amerikai ferences atya könyvének címe *Vision einer neuen Welt: Die Bergpredigt von Jesus von Nazaret* volt gondolataim mögöttesében, amikor véledésből vízió, látomás helyett a helytelenül használt utópia az interjúba került.

Szíves megértését és elnézését kérem.

VÁRSZEGI ASZTRIK

HELLER ÁGNES: A ZSIDÓ JÉZUS FELTÁMADÁSA

Sokan örömmel vesznek meg bármilyen könyvet (vagy néznek meg filmet, színdarabot), amelyik Jézus nevét viseli. Az utóbbi években azonban Jézus neve divatcikké, közpredává lett: a legkülönbözőbb nézetek, fantazmagóriák használják „áruvédjegy”-ként. Jónéhány száználmasan primitív iromány található Jézusról a könyvesboltokban ma is. Ha azonban olyan rangos szerző, mint Heller Ágnes, ír Jézusról, akkor a karácsonyi könyvkiárlatból elsőként az ő könyvét vesszük kezünkbe. Nem is ér csalódás. Izgalmas, gondolatokat ébresztő, párbeszédre hívogató esszé írt Heller Ágnes.

Amint könyvecskéjének már a címe is jelzi, abból a tényből indul ki, amit külföldön évtizedek óta regisztrálnak, és amiről a magyar könyvpiacra megjelent könyvek is tanúskodnak. Az utóbbi időben mind zsidó, mind keresztény részről „fölfedezték” Jézus zsidó voltát (ezt nevezi Heller Ágnes Jézus feltámadásának). Több zsidó szerző is jelentős monográfiát írt a „zsidó Jézusról” mint korának jelentős vallási személyiségéről (magyarul is megjelent egyebek közt Joseph Klausnernek ma már klasszikusnak számító Jézus könyve, Pinchas Lapide – Ulrich Luz: A zsidó Jézus című könyve, Vermes Géza és David Flusser könyvei). Am a keresztény teológiában, a krisztológiában is általánossá vált az a megközelítés, hogy először a Názáreti Jézust mutatják be, abban a — zsidó — kulturális-társadalmi-szellemi környezetben, amelyben felnőtt és működött, és ennek hátterében elemzik tanítását és sorsát (ezekkel azonban Heller Ágnes nem foglalkozik).

A szerző megvallja személyes érintettségét is: „Jézus alakja mindig foglalkoztatott, sőt faszínált. Ez így volt ateista korszakomban is...” Jézus alakjában látja azt a pontot, amely a kereszténységet összeköti a zsidósággal, de egyben el is választja tőle. Shalom Ben Chorin egyébként ezt szellemesen így fogalmazta: „Jézus alakja összeköt bennünket, a Jézusba vetett hit elválaszt.” Heller Ágnes tömören és frapánsan mutatja be a zsidó Jézus történeti alakját, majd azt a folyamatot, ahogyan a zsidóság kizárta a tudatából Jézust. (A szerzőnek igaza van: hamis az „istenyilkos zsidók” antijudaista vádja, amint ezt a katolikus egyház már

többször ki is nyilvánította. Az azonban tény, hogy a „normatív judaizmus” egyszerűen nem vesz tudomást Jézus létezéséről.) A másik oldalon viszont bemutatja azt a folyamatot is, ahogyan a születő kereszténység eltávolodott a zsidóságtól, miközben „kisajátította magának” az Ószövetséget. Összegzésként megállapítja: „A kereszténység saját identitását a zsidósággal szemben határozza meg, míg a zsidóság úgy tesz, mintha tudomásul sem venné a kereszténység mint vallás létezését.”

Heller Ágnes fogalmazásai találóak, szellemesek, néhol azonban leegyszerűsítettek, és ezért félreérthetőek. Szembeállítja például egymással a történeti Jézust és a későbbi krisztológiákat, holott a hit Krisztusa elválaszthatatlan a történelem Jézusától. „Jézus nem volt keresztény és nem is ismerte a kereszténységet”; „Jézus nem volt egy új vallás, a kereszténység megalapítója” — írja például, alapjaiban támadva evvel a keresztény identitás-tudatot.

Érdekes indítványt tesz Heller Ágnes a „Noé új bárkájában” fennmaradt két vallás, a zsidóság és a kereszténység ma lehetőségessé vált új, ökumenikus találkozására. Sőt, ezen túlmenően: a monoteista vallások ökumenikus párbeszédére. Már a filozófus szólal meg mondataiban, amikor az igazság fogalmának alakulását vizsgálja a felvilágosodás óta, majd összeveti egymással a vallási igazság és a tudományos igazság jelenkori fogalmát. Igaza van abban, hogy „a modern világnak nem a vallás, hanem a tudomány lett az uralkodó világmagyarázata”, de abban is, hogy ez a szekularizált világ mennyire elbizonytalanodott, mennyire rászorul a vallás „kritikai, felvilágosító” szerepére. „Az embernek nemcsak arra van szüksége, hogy (...) a modern technológia gyümölcseit élvezze, hanem arra is, hogy életének értelmet adjon, benne valamilyen eszmét, célt, szellemiséget ismerjen fel.”

A szerző számos kijelentése továbbgondolkodásra készít. Kijelenti ugyan, hogy nem kíván belevágni a „keresztény önértelmezések dzsungelébe”, a teológusok mégis szívesen folytatnának vele tisztázó párbeszédet Jézus és a kereszténység, a kereszténység és Jézus valódi kapcsolatáról. És jó lenne, ha (magyar) zsidó gondolkodók között is akadnának olyanok, akik elfogadják Heller Ágnes indítványát: „A zsidó Jézus ugyanúgy hagyományává válhat a mai zsidóság számára, mint a mai kereszténység számára.” Továbbá, ha

folytatódhatna a II. Vatikáni zsinat által és azóta ismételt szorgalmazott párbeszéd a különböző monoteista vallások között, továbbá a vallások és vallásnélkülivé vált korunk között — az egész emberiség, mindnyájunk javára. Ez azonban messze meghaladja egy recenzio kereteit. (*Múlt és jövő*, Budapest, 2000)

LUKÁCS LÁSZLÓ

VILLÁNYI LÁSZLÓ: EGY MÁSIK ÉLET

Úgy van: a tárgyszerűség a költészetben sem eleve fogyatékos minőség. Arany János azt mondja, a lírában csak azon egy kell: belső állapot, az epikus költészetben a külső tárgy a belsővel való egybehangzásban, acél és kova... De mint tudjuk, a vers nem a nyelvi képzelet dübörgéseinek lekottázásától válik acéllá és kovává, s végképp nem a művésziességtől. A századelő formalista kísérletei ugyan a zaum holtpontjáig roboghattak amifikációs törekvésekkel, ám ezenközben épp a modernnek emelték, a poetica licentiával takarózó zavar szenderültén, ismét szinte elemi szabállyá, hogy (Berzsenyi szavaival) a valódi poézis maga a lélek. Ilyen értelemben nyugodtan kijelenthető, hogy Villányi László költészete is modern vallomáslíra, mely bőven él a személyesség belső értékelésmódjával — de lírai közölnivalóját egy sajátos alkatú verstípusba ágyazva; tárgyias, epikus összetevőkön át, a próza evokatív tónusában szólaltatja meg.

Finom, néhol ironikus, máshol komolyan szomorú, ezredvégies hangulatai mögött nem lehet nem észrevenni a klasszika versemlekeit. Szó sincs róla, hogy munkaasztala egy múzeumra kiütött cégér alatt húzódnék — hanem annál inkább szó van a raison méltóságáról, az affektált érzelmektől való tartózkodásról, a tömör, világos fogalmazásról; tehát az idénypóz szerinti felületesség, betűömlés és nagyzoló önimádat ellenében vállalható szemléleti hagyományról.

Az *Egy másik élet* szerzője megfontolt költő, még véletlenül sem ragadja el/le az anyag, amihez különben annyira hozzá van kötve. S a hosszabb szemlélődés azt is elárulja, gyűjteményében nem található sort, mondatot, melyben maga próbálna fölébe kerekedni az anyagnak. Pedig bátor; akár hetvenszer ismételni meri ugyanazt a formát, csaknem egyugyanazon magas nívón.

Az életből elkapott események, emlékfoszlányok, történetgyökök, amelyek gyakran tárgyak képét öltik föl, és fordítva; a tárgyak, amelyek funkcióikban hétköznapiak, a köré-

jük rajzolt helyzetek, portrék, groteszk esetek szapora sorában különös líraiságot sugallnak. Mintha a sima csiszolású mondatok illesztékein a lélek kesernyés, irracionális színei tűnének elő. A higgadtan fölvezetett kötetnyitó versben például egyszercsak visszafelé mozdulnak a folyók. (*A polgár esti meditációja*) Vagy ott van a mindkét kezétől megfosztott integető ember jelképe; hiába lóg üresen ingujja, tudják: integet. (*Az integető*) Egy zsánerkép alig pár sora jószerivel a fátum filozófiájáig fejlődik: induljon bárhonnán egy vonal, / utóbb úgyis mindennel összefut. (*Rajz*) S milyen szorongató a szembesülés a személyes idő végeségével: ki tudja, honnan érkezem haza, / melyik városban ámultam egy lányon, / s aki ajtót nyit: fiam vagy unokám? (*Alagút*)

A természet egy porcikája sem közömbös nekem — írta Michelet. Vajon jó másfél évszázada megfordult-e a francia történetíró fejében, hogy nem csak nap- s évszakokra, nem csak tájakra, vízre, égre lehet ilyen érzelmentelen rezonálni? A természet és környezet tüzetes hódolói közül például Vajdát egy hideg hegycsúcs készített versre. És ami Tompának, Traklnak az ősz, Babitsnak az esti táj, az Villányi Lászlónak a város. Ha az embernek szerencséje van — mondja —, megadatik egy város... Életrajzából, topográfiai hitelű verseiből (*Széchenyi tér, Dugonits utca, Baross-híd, Győriek ha találkoznak*) tudhatón ez a város Győr. A szülőhely szeretetteljes és mély megörökítése egész kis mitológiává kerekedik, ahogy Villányi László a valóságos várost mintegy más voltában, bensőleg is konstatálja. De alighanem téves úton járnánk, ha a házak, utcák, hidak épített foglalatára, mint egy kiszámíthatatlan csoda díszletére tekintenénk. A milió nagyon is földi és reális méretű. Mitől kap akkor mégis másik életet? A kamasztól, aki lelkesült képpel követ hamis nyomot; attól, hogy egészen másról beszélünk, mint mondataink, pedig e kedélymozzanatok, azért meghatározzák belső lényegünket; a költő is tépelődik, azt mondja, van, ami képtelen nevet viselni. (*Az epreskert*)

Az ominózus másik élet tehát ekként nevesíthetetlen; valahol ott zajlik a kék pulóverek, piros esernyők, az áhíthatos postáskisasszonyok (*Álmukról fecseg a bélyegzés lendülete*), az integető ember, *Stáció panzió* világa alatt vagy fölött; egy *urbsban*, mely a rendes időtől és a konkrét helytől messze is van, meg közel is hozzá. S ahová — mint a *Vivaldi naplójából* olvasható — egy híd vezet, mintha egy másik életbe vinnének a fények.

Végtére jól értjük, nem másutt, mint belső

ellentmondásainkban lappang s így a dolgok békéje hozza meg, ami képtelen nevet viselni? Vagyis mindazok a tartamok, amelyek kívül esnek érzékelhető határainkon, csupán egy-egy kivételes pillanatban és csakis bizonyos szavak révén mutatják meg lényegüket. Akkor létezőnk — írja Villányi László —, a többi csak... Mi ez, ha nem a költészet bizalma? (*Orpheusz Könyvek*, Budapest, 2000)

KELEMEN LAJOS

MAGYAR TÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY 1914-1999. I-II. kötet

Az Osiris kiadó 1999-ben jelentette meg Romsics Ignác *Magyarország története a 20. században* című összefoglaló jellegű, de ugyanakkor tudományos műgonddal, rendkívüli precizitással, igényességgel megírt munkáját. A hazánk múlt századi történetét korszakonként több szempontból (politika, gazdaság, társadalom, oktatás, művelődés, kultúra) rendszeresen szemlélő, átfogó tankönyv jó fogadtatását úgy tűnik, újabb régi hiányt pótló könyvsiker követi. A megkezdett sorozat folytatásaképpen jelent meg a tankönyvhöz tartozó nélkülözhetetlen szövegggyűjtemény, két kötetben.

A 20. századi magyar történelem legfontosabb forrásainak ilyen szintű gyűjteménye mindaddig hiánycikk volt, annál is inkább, mert hasonló munka a rendszerváltás óta nem készült, azelőtt pedig a dokumentumok összeállítása nem történhetett objektív szempontok szerint. A szövegggyűjtemény szerkesztője és jegyzeteinek szerzője Romsics Ignác, aki az ELTE Bölcsészettudományi Karának professzoraként a korszak egyik legszakavatottabb és legtermékenyebb ismerője, illetve, számos —, elsősorban a két világháború közötti Magyarország történetét taglalo — szakkönyv írója.

A két kötet az úgynevezett rövid huszadik század — azaz nem a századelőtől, hanem az I. világháborútól számított és napjainkig tartó időszak — legfontosabb hazai vonatkozású történeti forrásainak komplex gyűjteménye. Mindkét kötet négy-négy fejezetet tartalmaz, összesen 327 szemelvényt találunk csaknem 1100 oldalon. Az első kötet témái — Magyarország az I. világháborúban, az 1918-19-es forradalmak és az ellenforradalom, a Horthy-korszak 1920-44, Magyarország szovjetizálása 1944-49 — nagyjából a század első felét, a második kötet fejezetei — a rákosista dikta-

túra, az 1956-os forradalom és szabadságharc, a Kádár-korszak, a rendszerváltozás — a napjainkig eltelt utóbbi öt évtized történetét taglalja korabeli szövegek segítségével.

A forrásgyűjtemény csak a legfontosabb szövegek közlésére szakosodik, jegyzetapparátusa is csak a legszükségesebb kiegészítésekre szorítkozik. Egy-egy korszak, fejezet sem igényel külön bevezetőt, hiszen a szerző nyilvánvaló célja, hogy a forrásokat a tankönyvvel használják együtt a történészek, műkedvelők, egyetemi, főiskolai hallgatók, tanárok. A szövegekhez azért a legfontosabb információk természetesen hozzátartoznak és meg is jelennek: a dokumentumok születési dátuma és helyszíne, valamint a szövegek első kézről való nyomtatott publikációjának feltalálási helye minden dokumentum elején, illetve végén kap helyet. Mindkét — tehát nem csak a második — kötet végén részletes névmutatót találhatunk, de egy részletes tárgymutató is fontos lett volna.

Az első kötet végigköveti az I. világháborúhoz vezető diplomáciai levélváltásokat (a Monarchia és Szerbia közti jegyzékek és Ferenc József kiáltványa), a korabeli lapok háborús kommentárjait (Ferenc Ferdinánd meggyilkolása) ugyanúgy, mint a nemzetiségek elszakadási törekvéseit és tárgyalásaikat a nyugati hatalmakkal (Masaryk cseh, Supilo horvát politikusok memorandumai a szövetségesekhez, a Nemzeti Tanácsok programjai, nyilatkozatai). Nem marad ki a forradalmak korának törvénykezése (a Károlyi-kormány néphatározatai és néptörvényei, a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei) és az 1918-20 közötti politikaformálásban meghatározó szerepet játszó pártalakulatok (Kommunisták Magyarországi Pártja, Magyarországi Szocialista Párt, Keresztény Nemzeti Párt, Országos Kisgazda- és Földműves Párt) részletes programja sem. Mivel a gyűjtemény a dokumentumok születésének kronológiáját követi nyomon, a Horthy-korszakkal foglalkozó részben a legfontosabb törvények szövegének és a meghatározó pártok (Egységes Párt, Fajvédő Párt, Nemzeti Demokraták, MSZDP és a fasiszta jellegű pártok) programjának színes egyvelegét találhatjuk meg. Ez kiegészül a békés revízió külpolitikai és a Márciusi Front általános programjával, a zsidótörvényekkel és a kiugrási kísérlet alkalmával publikált Horthy-kiáltvánnyal. Az első kötetet a háború utáni új pártok programjai, az államosítási törvények és a Mindszenty József ellen írt vádirat zárják — sok más dokumentum mellett.

A második kötet a szocialista állam tör-

vénykezését tárja elénk. A Rákosista-diktatúra és a Kádár-korszak határozatait azonban helyenként jeles kuriózumok tagolják. Olyanok, mint a koncepciós perek vádiratai, a Varsói Szerződés szövegrészlete, az 1956-os pártok programjai, a forradalomban és leverésében jelentős szerepet játszó politikusok (Mindszenty József, Nagy Imre, Kéthly Anna, Bibó István, illetve Kádár János és Münnich Ferenc) korabeli beszédei és megnyilatkozásai. A mű befejező része napjaink ismert dokumentumait tallózza: az ellenzéki irányzatok programjaitól, a rendszerváltás sarkalatos törvényein át egészen a NATO-csatlakozást kimondó törvényig. (*Osiris Kiadó*, Budapest, 2000)

CSONKA ISTVÁN

SZÖLLŐSI ZOLTÁN: NEM LÁTUNK BENNETEKET

A költő két éve megjelent ötödik verseskönyve azt a címet kapta, hogy *Megyek haza*. Tudható, hogy egy hosszabb pályaszakasz alkotásaiból válogatott akkor, s ezt teszi most is. Az újabb könyv tehát nemcsak folytatás, hanem kiegészítés is. A *Megyek haza* ugyanúgy és ugyanannak a létállapotnak: az útonlevésnek a kifejezője, mint a *Nem látunk benneteket*. Változatokat készíthetnénk e két cím lehetséges kapcsolataira. Az ember azért megy haza, hogy láthassa az övét, hogy otthonosan érezhesse magát. Most az *Apokrif* viszont így fejeződik be: Nem látunk benneteket / nem látom arcotokat / nem tudom eltartani magamtól. Tehát a szinte teljesnek ígérkező azonosulás is hiányérzetet kelt, a lét még a kisvilágban sem lehet tökéletes. Már csak azért sem, mert a költő számára a lehetséges pillanatnyi harmónia mindig az idők egészébe ágyazódik be.

Szöllősi Zoltán az időt rendre két értelmezési sík metszéspontjában ragadja meg: az életidőjében és létidőjében. Az egyik a látható-mérhető racionális, a másik a képzetes. S mindegyik számontartandó az emberi kultúra egészében, a személyiség sorsában, valamint a saját líra történetében. Nem elkülönítve, hanem ugyancsak egymásra utalóan. S mivel az időbeliség fogalma feltételezi az időtlenséget is, az örök és a változó elemek is átjárják az élet- és a létidőt. Nem mostanában alakult ki az idő ilyesfajta felfogása: már a hatvanas évek korai verseiben kezdett formálódni. Ennek köszönhető, hogy bár a versek fogantatásukat tekintve szinte az egész életidőt átfogják, mégis nagyfokú az egységesség, a létszemléletben nincsenek radikális változá-

sok: Évszakaid többé nincsenek, / kívül s belül időd azonos, / együtt mozdul véled Istened — / zörgő ágat holdfény olajoz.

A saját líra sorstörténetében nem csupán a genezis foglalkoztatja a szerzőt, hanem a recepció hiánya is: Versek tanyáján élek, / és nincsenek verslakó népem. Ennél azonban sokkal lényegesebb számára a személyiség útja, amelyet viszont az élet és a lét szintjén is behatárol az időbeliség. Hiszen lassan az Öröknek hitt férfikor is múlt időbe kerül, s bár Nem dőlt el még semmi, s bár a költő cellában elalvó, Istent / másoló írnok, tudja, hogy létem talány, s szemléletében a földön összeért, zártatos kultúrák, / tűzében égnek házak, / kamasz szerelmesek. A személyiség és az emberiség tehát egyaránt veszélyeztetett. A harmónia így csak része lehet az egésznek: kiiktathatatlan, de nem idilli. Komor világ ez, de korántsem remény nélküli. Határozottan, értékelvűen etikus szerző Szöllősi Zoltán, aki a nagyönis valóságos földi poklok között járva az égi harmónia ígézetének segítségével őrzi meg önmagát és óvja az emberiséget. (*Littera Nova Kiadó*, 2000)

VASY GÉZA

A KÉZ METAFIZIKÁJA

Kelemen Marcel festményei a Suzuki Ház Galériában

Öröm látni, hogy emez újabb sorozattal — a *Kezeink* először Veszprémben állítottatott ki — Kelemen Marcel milyen jelentős pályaszakaszhoz érkezett. Avval, hogy expresszív lendületű, a színeknek (a vastagon föl vitt festék-rétegek) különleges szerepet szánó festményei, azok közül is a csaknem *önarckép-corpusok*, átfordultak fekete-fehérbe, gondolkodásának fázisai egyszerre hangsúlyosabbá váltak. A festőművészt már nem csupán a különleges motívum, az absztrakt felé mozduló figurák színtoborzó eleveisége, az elemeiben is frappáns tér feszültsége stb. foglalkoztatja — egy kissé leegyszerűsítve: a külvilág képileg is hatásos *kis* és *nagy* robbanása —, hanem a bensőjét is megérintő szakrális *csönd*. Amelyben a gondolkodás mélységét ugyan csak jelzi a szellemi térreumként is fölfogható bölcsélet: a kéz metafizikája. A tapasztalaton túli lét, végső soron az egyidejűleg egyszerű és bonyolult szimbólumvilág mögöttese?

Fel nem tehető a kérdés, hiszen az érzellemmel átítatott sejtetem, amely bibliai motívumokban sem szükkölködik, itt (alighanem a fotó alapú) fekete-fehér képben — az egy-

mással dinamikus ellentétben lévő foltrend-szerben, a szerkezeté növe sugarak rácsában stb. — realizálódik. A lélektartalmak ilyesféle képi kifejtéséhez természetesen kellett az észak-franciaországi tanulmányút összes hozadéka: legelsőben St. Michel bencés apátságának nemrég fölfedezett, 15. századi freskó-sora, a szerzetesek jelértékű vonulása — sétája, s nem utolsósorban az arc mint lélektükör kéz-gesztusokban megnyilvánuló, gazdag asszociációs hálót maga után vonó jelképisége.

S legkivált szükség volt a belőlük szinte süttő, megbocsájtó, őszinte, a másikért aggódó — *aktív* — szeretet fölfedésére és átvállalására.

Kelemen Marcel úgy tette a sötét csuhák ujjából kivillanó csontkezeket, párnás kezeket, fészek-kezeket, általánosító gesztussal: *áldást osztó kezeket* szimbólumtárának részévé, hogy lássék az őket működtető etikai s érzelmi rendszer is. Épp ezért nem véletlen, hogy az emberek (a Biblia és az ember) közötti közlekedést gesztusokban megjelenítő erkölcsnek, az eredeti freskókon messze túl lépve, olyan — a világot lebíró — szerepe van, amely nemcsak az ítékezés súlya révén válik megkerülhetlenné, hanem a fókuszba emelt történelmi igazság mindenre kiterjedő érvényessége okán is.

A *kéz-arcokban* megbúvó bölcsélet (melynek hű megjelenítői a szimbólumok) akár a Bibliából származik, akár egy modern ikonrendszer ellégiesítéséből, magán hordja a Szent Könyv egyetemessé vált magyarázatait-értelmezéseit. Hogy közelebb kerüljünk Kelemen Marcel kolostor-freskó-élményéhez, végső soron a bencés szerzetesek kézfejen, ujjain megképződött ószövetségi és újszövetségi idő sugallta szimbólumokhoz, érdemes egy pillanatra a Bibliikus Teológiai Szótár egyik címszavát, a *Kézzrátételt* valamennyire megidézünk. „Mint az *áldás jele* a kézzrátétel, realista módon kifejezi annak az áldásnak a jellegét, amely nem csupán szó, hanem tett. Így adja át Jákob egész ivadékának annak az áldásnak egész gazdaságát, amelyet ő maga is őseitől, Ábrahámától és Izsáktól kapott: „Növekedjetek és sokasodjatok a földön!” (Ter 48,13-16). Mint a *konzekráció jele* a kézzrátétel azt jelzi, hogy Isten Lelke elkülönít egy lényt, akit kiválasztott, tehát birtokába veszi őt, és tekintélyt, alkalmasságot ad neki egy tisztség betöltéséhez.

Am az *Újszövetségi rész* sincs híján a magyarázatoknak. „Jézus az *áldás jeleként* rátette kezét a kisgyermekre (Mk 10,16), átadva nekik azt a boldogságot, amelyet a szegé-

nyeknek hirdetett (Mt 5,3); így elnyerte Atyjától saját „imájának” gyümölcsseit (Mt 19,13). A kézzrátétel *jele a megszabadításnak* is. Csakugyan, Jézus e gesztus révén gyógyítja meg a beteget: „Asszony, megszabadultál betegségedtől”, mondta a meggyöbedt asszonynak, majd rátette kezét, és az nyomban felegyenesedett (Lk 13,13).” A *kar és a kéz* együttese, Istennél és az embernél is, a cselekvés eszköze, jelképe. Például (az ember esetében) „a kézmozdulat a lélek indulatát fejezi ki: örömet (2Kir 11,12), gyöttrődést (Jer 2,37), áldást (Ter 48,14), esküt (Ter 14,22), mindenekfölött imát és áldást (Zsolt 28,2; 1Tim 2,8; Jób 31,27).”

Bár tudom, hogy az ördög a részletekben lakik, eme Bibliából vett motívumkincs-sor a *Kezeink* című kiállítás esetében csupán eligazító gesztus, a festmények lelkiségére, bonyolult szimbólumrendszerére utaló vázlatos magyarázat. Am aki — még a francia alapélményt sem tudva — csak sejti a vásznak megindító mögöttesét, még az is nyugodtan áldozhatik e *tiszta festőiségnek*: a fekete-fehér gyakran fényrácsok közötti hullámzásának. A Bibliát tartó, illetve megáldó kéz — *Kezeink XXXVI.* (A Könyv 3.) (2000); *Kezeink XXXVI.* (A Könyv 4.) (2000) — már a 70x50-es (Veszprémben látott) vásznanon is elementáris erejű volt. Am a *nagyítás nagyítása*, a mostani, 150x105-ös méretű festményeken szinte új képeket eredményezett. A megnövekedett felület teret nyitott a felülről lefelé való fénycsíkok párhuzamos játékának, kiemelte az ujjak kontúrait megcsillantó fehérre, illetve a kézzrátétellel meglegeztette a fehér térben úszó Könyvet.

Hogy most a faktúra átszellemlélt érzékiségéről, a pontról pontra megfestett „tudásról” ne is beszéljünk. Arról a szellemi, a képet ugyancsak izgalmassá tevő töltetről például, amely szinte absztrakt képmezőben sugallatossá teszi a *fehéret* (fehér abroszt, fehér asztalt), a kézérítéssel szakrális tartalmakat közvetítve [*Kezeink XXXVII.* (Érintés 1.) (2000)], vagy meggyújtja a fehér kézből induló, a lobogást imitáló fény-gyertyákat [(*Kezeink XXXVII.* (Érintés 2.) (2000)]. A korábban már szerepelt 70x50-es vásznak, ugyancsak az absztrakció *felszabadult* foglyaiként, a szerzetesi csuha ujjából kibukkanó kezét (kézpárt) növelik a már említett lelki tartalmak szimbólumává. A fekete-barna kontúrú ruhaujj pedig kontrasztként szolgál a tisztaságjelképként is fölfogható fehér foltoknak (*Kezeink III.*; *Kezeink I.* 1998).

SZAKOLCZAY LAJOS

SOMMAIRE

Siècles chrétiens — le 15e siècle

- MÁTÉ GÁRDONYI: Le Concile de Constance et de Bâle
 MARIANNE SÁGHY: Des hongrois au purgatoire
 GÁBOR SARBAK: L'usage de l'écriture de notre Ordre des ermites de St. Paul à la fin du moyen âge
 JÓZSEF TÖRÖK: Le siècle des carillons
- FERENC KERÉNYI: Le poète Mihály Vörösmarty
 MIKLÓS GYÖRFFY: Le nouveau roman de Péter Esterházy

INHALT

Christliche Jahrhunderte — das 15. Jahrhundert

- MÁTÉ GÁRDONYI: Das Konstanzer und Basler Konzil
 MARIANNE SÁGHY: Ungarn im Fegefeuer
 GÁBOR SARBAK: Die Schriftlichkeit unserer Paulinermonche am Ende des Mittelalters
 JÓZSEF TÖRÖK: Das Jahrhundert des Glockenläutens
- FERENC KERÉNYI: Der Dichter Mihály Vörösmarty
 MIKLÓS GYÖRFFY: Das neue Roman von Péter Esterházy

CONTENTS

Christian centuries – 15th century

- MÁTÉ GÁRDONYI: The Council of Constance and Basle
 MARIANNE SÁGHY: Hungarians in the Purgatory
 GÁBOR SARBAK: The writings of the Pauline fathers at the end of the middle ages
 JÓZSEF TÖRÖK: The century of the ringing of bells
- FERENC KERÉNYI: The poet Mihály Vörösmarty
 MIKLÓS GYÖRFFY: The new novel by Péter Esterházy

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, — Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLÉ

- HELLER ÁGNES A zsidó Jézus feltámadása
VILLÁNYI LÁSZLÓ Egy másik élet
- Magyar történelmi szöveggyűjtemény
1917–1999. I–II. kötet
- SZÖLLŐSI ZOLTÁN Nem látlak benneteket
- A kéz metafizikája

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Csonka István, Kelemen Lajos, Lukács László
Szokolczay Lajos és Vasy Géza

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény századok – a 18. század
- Anyanyelvünk Európa
- Az új média
- Evelyn Waugh-ról

ISSN 004260242-4

9 770042 602425